МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

Наркізов Микола Миколайович

УДК 338.22.021.4

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія
та історія економічної думки

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
Яременко Олег Леонідович, професор, д.е.н.

Харків – 2015

ЗМІСТ

Стор.

Вступ……...3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ……..9
1.1. Інститут держави як суб'єкту господарчої системи: суперечлива єдність інституційного статусу та економічних інтересів …….....9
1.2. Становлення та розвиток інституційних правил та обмежень економічних функцій держави ……43
1.3. Сучасна структура інституційного забезпечення економічних функцій держави ……..72
Висновки до першого розділу…….101
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ ……...104
2.1. Інституційне забезпечення ресурсних потреб держави в умовах ринкових реформ ……104
2.2. Інституційна складова державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку економіки……129
2.3. Напрями вдосконалення інституційного забезпечення економічних функцій держави в умовах посилення глобальної конкуренції ……155
Висновки до другого розділу……...…185
Висновки……188
Додатки……..…….…… .195
Список використаних джерел …….213

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Україна, здобувши незалежність, зіткнулася з багатьма непередбаченими труднощами об'єктивного і суб'єктивного характеру в різних сферах життя. Суттєві проблеми переживає соціально-економічна сфера, що пов'язано з переходом системи на новий якісний рівень. Проблеми перехідного періоду (особливо його наслідки) намагається вирішувати все українське суспільство. Визначну роль у цьому процесі відіграють політичні та економічні структури, які розробляють і впроваджують у життя економічну політику держави, сприяючи створенню соціального клімату в країні в цілому та в рамках окремих адміністративно-територіальних одиниць. Результати трансформації соціально-економічної системи та результати реалізації окремих завдань, що мають вплив на соціально-економічну систему й здійснюються нині в українському суспільстві, безпосередньо залежать від зваженої ефективної політики держави, яка повинна бути «локомотивом» розвитку, розв'язання ключових проблем, проведення трансформації, ліквідації негативних наслідків таких перетворень. Суттєве значення має і теоретичне обґрунтування особливостей розвитку соціально-економічної системи, місця в ньому держави, механізму реалізації її функцій та впливу для досягнення збалансованого стабільного розвитку, взаємодії з недержавним сектором, зовнішнім світом, кожним громадянином.

Соціально-економічна система та функціонування держави в її рамках існує в певному інституціональному полі, і її становлення та розвиток передбачає наявність відповідних соціальних та економічних інститутів, які характеризують систему, і за допомогою яких цю систему можна аналізувати та за необхідності корегувати. Відповідно, наведене потребує чіткого розуміння сутності й ролі інститутів як таких та положень економічної теорії, яка розглядає розвиток економічних систем з точки зору розвитку інститутів. Інституційне забезпечення макроекономічної системи, наповнення інститутів відповідними національними традиціями й урахування їх у ході розвитку системи є визначальною умовою успіху будь-яких реформ. Цим проблемам присвячене дисертаційне дослідження.

Ступінь наукової розробки теми. Теоретичні аспекти інституційного забезпечення макроекономічної системи та функціонування в ній держави

досліджували економісти різних країн світу: Л. Вальрас, Т. Веблен, Дж. Кейнс, Ф. Кене, Р. Коуз, К. Маркс, Д. Рікардо, П. Самуельсон, Н. Смелзер, А. Сміт, Дж. Стігліц. Різноманітні аспекти інституційних засад формування економічної системи України знайшли відображення у працях провідних українських учених: З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, М. Долишнього, Г. Задорожного, В. Корнівської, В. Соболєва, В. Тарасевича, С. Тютюннікової, О. Яременка та ін.

Однак багато аспектів проблем розвитку соціально-економічної системи, визначення місця в ній держави (відповідно до умов українського сьогодення) потребують подальшого дослідження. Вимагає аналізу інституційна побудова українського суспільства, сучасний стан, особливості функціонування і взаємодії інститутів, їх вплив на процеси формування і функціонування макроекономічної системи. Цим зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, офіційні дані Державного комітету статистики Україні, звітність Головного управління Державної казначейської служби України в Харківській області, Департаменту фінансів Харківської обласної державної адміністрації, зарубіжна та вітчизняна монографічна література, спеціальні періодичні видання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до планової теми науково-дослідної роботи кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Взаємодія фінансового і реального сектору економіки в умовах глобалізації» (№ державної реєстрації 0110U000588). Дисертантом розроблено концептуальні засади формування та вдосконалення фінансової політики уряду у контексті інституційних змін господарської системи з урахуванням актуальних реформ.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування основних положень змісту та структури інституційної системи функціонування держави в рамках макроекономічного господарства, з'ясування відповідності теоретичної бази завданням розвитку соціально-економічної системи та визначення провідних інститутів, від яких залежать результати реалізації державної політики. Наведена мета визначила необхідність вирішення таких **завдань**:

1) з’ясувати роль інституту держави в суспільному житті крізь призму існуючих економічних суперечностей;

2) розкрити зміст функцій держави, об’єктивних обмежень реалізації економічних функцій, особливостей та різновидів державної економічної політики, історичних аспектів їх розвитку;

3) розглянути характеристики інституційної складової реалізації державної економічної політики на сучасному етапі;

4) з’ясувати особливості ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку, основи інструментального забезпечення державної політики подолання територіальних диспропорцій;

5) визначити стан розвитку і роль інвестиційної та інноваційної сфери в соціально-економічній системі;

6) обґрунтувати напрями реформування реалізації економічних функцій держави в умовах глобальної конкуренції.

Об’єкт дослідження – соціально-економічна система, що функціонує в умовах глобалізаційних трансформацій.

Предметом дослідження є функції держави в соціально-економічній системі та їх інституційне забезпечення.

Методи дослідження – теоретичною і методологічною базою є діалектичний метод пізнання (для обґрунтування особливостей суперечності існуючих економічних інтересів суспільства), системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів – аналіз досліджуваних процесів у взаємозв’язку і взаємозалежності (для характеристики інституційної структури соціально-економічної сфери; видів, інструментів грошово-кредитної та монетарної політики, їх недоліків у контексті встановлення зв’язків між змістом повноважень державних органів влади та політико-економічних інтересів), метод історичного аналізу (для розкриття аспектів формування інституту держави та модифікації її функцій), методи порівняння та логічного узагальнення окремих фактів і результатів досліджень (для обґрунтування співіснування державного сектору та ринкового механізму з урахуванням взаємних «провалів»; особливостей та значення поглиблення диференціації рівня територіального та світового розвитку; порівняння аспектів ендо- та екзогенізації суспільного розвитку), аналізу та синтезу, класифікації

об'єктів і процесів, які використані під час дослідження нормативно-правових та інституційних засад формування та реалізації державної політики; обґрунтування механізмів здійснення ресурсного забезпечення в рамках установлення економічної безпеки; методи економічних вимірювань, економіко-статистичні методи (групування, розрахунку середніх величин), які використані для визначення рівня диференціації соціально-економічного розвитку територій країни та показників розвитку Харківської області і, відповідно, – для розроблення оптимізаційних рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в розробці концептуальних засад удосконалення механізмів державного управління забезпеченням соціально-економічного розвитку. Основні здобутки дисертанта, що містять наукову новизну, полягають у такому:

уперше:

1. розкрито роль довіри до економічної політики уряду як важливого чиннику стабільного функціонування господарської системи через підтримання таких обов'язкових умов зняття соціально-економічної невизначеності, як легітимність, державний суверенітет та інтеграційна спроможність держави;

удосконалено:

2. розуміння протиріч реалізації економічних функцій держави за рахунок обґрунтування впливу об'єктивного явища історичної деструкції окремих інститутів держави, що суперечить природі держави як стійкого базового соціального та економічного інституту, поширює сферу невизначеності у суспільно-економічних процесах та вимагає інституційних реформ;

3. уявлення щодо концептуальних підстав удосконалення інституційного устрою держави шляхом виділення і обґрунтування чинників, пов'язаних з «провалами» функціонування держави, у контексті інституційних змін господарської системи з урахуванням модернізації національної політики, що зумовлено ускладненням внутрішніх соціально-економічних процесів та необхідністю адаптації до глобальних зрушень;

дістали подальшого розвитку:

4. доведення необхідності посилення ресурсного забезпечення органів місцевого самоврядування з урахуванням їх зростаючої ролі в реалізації економічних і соціальних

функцій держави та актуальних суспільно-політичних зрушень шляхом удосконалення системи інструментів фінансового вирівнювання як умови забезпечення національної економічної безпеки;

5. змістовна характеристика удосконалення реалізації економічних функцій держави як критерію ефективності процесу децентралізації державного устрою на основі застосування системи національного моніторингу для здійснення аналізу рівня диспропорційності соціально-економічного розвитку країни на перших етапах проведення децентралізації;

6. обґрунтування необхідності запровадження ендогенізованої моделі розвитку національного господарства в умовах проведення інституційних реформ за рахунок використання внутрішніх ресурсів розвитку та захисту власних національних інтересів з урахуванням інтенсифікації зовнішнього впливу на розбалансовану соціально-економічну систему держави, що призводить до формування різноманітних інституційних ризиків та факторів невизначеності;

7. характеристика протиріч між грошово-кредитною та бюджетно-податковою політикою держави шляхом розкриття невідповідності процесів монетизації державного боргу загальній природі грошей, що загрожує зниженням довіри до національної грошової одиниці та банківської системи.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані наукові результати, обгрунтовані теоретичні положення та висновки слугують розвиткові економічної науки, сприяють усвідомленню й розумінню економічних явищ та їх трансформаційних процесів. Положення щодо особливостей інституційного забезпечення економічних функцій держави можуть бути враховані у ході розробки й реалізації економічної політики.

Наукові результати дослідження були використані Департаментом фінансів Харківської ОДА при підготовці пропозицій центральним органам виконавчої влади щодо удосконалення бюджетної політики уряду (довідка про впровадження від 10.04.2015 № 04-03-11/25). Положення і висновки дослідження були використані в навчальному процесі Харківського інституту фінансів українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі при викладанні дисциплін «Сучасні

економічні теорії», «Менеджмент державних фінансів», «Бюджетна система», «Місцеві фінанси», «Регіональна економіка» (довідка про впровадження від 14.04.2015 № 200).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження, висновки і рекомендації апробовано автором на 9 наукових конференціях та симпозіумах: II симпозіумі «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів» (Харків, 2009); III симпозіумі «Стратегія розвитку фінансово-економічних та соціальних відносин: регіональний аспект» (Харків, 2010); IV симпозіумі «Трансформація фінансових відносин в умовах економічної глобалізації» (Харків, 2011), V симпозіумі «Антикризове регулювання у сфері державних фінансів, роль науки у вищих навчальних закладах» (Харків, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (Харків, 2013), XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток економіки України в умовах невизначеності глобалізаційно-інтеграційних процесів: економіка, фінанси, право» (Київ, 2013), VI симпозіумі «Інституційно-організаційні аспекти фінансової політики в умовах розбудови суспільства соціальної справедливості» (Харків, 2013), Международній науково-практичній конференції «Наука и образование в XXI веке» (Тамбов, 2013), VII симпозіумі «Соціально-економічні проблеми функціонування фінансових систем в умовах інтеграційних процесів» (Харків, 2014).

Особистий внесок здобувача у статтю [145], що включена до переліку опублікованих праць за темою дисертації та написана у співавторстві з науковим керівником, полягає в узагальненні напрямків розробки економічної політики держави для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку з урахуванням кластерного підходу та SWOT-аналізу.

Публікації. Результати дослідження викладено автором у 16 наукових працях загальним обсягом 4,27 д.а., у тому числі у 7 статтях у фахових наукових виданнях України обсягом 2,85 д.а., з них 1 стаття [144] у виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз даних.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

1.1. Інститут держави як суб'єкту господарської системи: суперечлива єдність інституційного статусу та економічних інтересів

Розвиток національних економічних систем до початку світової фінансової кризи був пов'язаний з ослабленням ролі держави, підвищенням значення міжнародних і наднаціональних інститутів, що було зумовлено системними трансформаційними процесами в глобальному економічному, політичному та суспільному середовищі. Розвиток кризових тенденцій актуалізував роль держави та її інститутів на шляху до стабілізації та посткризового відновлення.

У XX столітті стало очевидним, що успішність економічного розвитку країни визначається не просто за рахунок наявності базових інститутів – державних та приватних, формальних та неформальних, економічних, соціальних та політичних, а, особливо, від рівня їх адекватності наявній структурі економіки та ефективної взаємодії державного та ринкового сектору.

Центральним інструментом інституційного аналізу є інститут. На думку Н. Смелзера, інститутом є сукупність ролей та статусів, що призначені для задоволення певної суспільної потреби [219, с. 88].

За Т. Вебленом, інститут – це розповсюджений образ мислення про те, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю й окремих виконуваних ними функцій. «До того ж система життя суспільства, яка складається із сукупності діючих у певний час або в будь-який момент розвитку будь-якого суспільства інститутів, може з психологічного боку бути охарактеризована в загальних рисах як домінуюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві... Розвиток інститутів є розвиток суспільства» [24, с. 201-202].

Дж. Коммонс називав інститути колективними діями, що утворюють межі для індивідуальних дій [294, с. 648-657]. Згідно з його концепцією придбання економічних благ (через їх обмеженість) регулюється саме колективними діями. Інституційна економіка визначає місце колективних дій у процесі розв'язання конфліктних ситуацій за умов обмежених ресурсів та приватної власності. Владні структури для вирішення таких конфліктів мають застосовувати норми, що виникають не автоматично, а породжуються «видимою рукою» уряду (із застосуванням різноманітних санкцій) [там же, с. 7].

Інституційні правила не лише формують переконання, вони структурують ті процеси, за допомогою яких установлюється особливий зміст пізнавальних процесів [31, с. 14].

Формальні правила включають політичні та економічні правила й контракти. Політичні правила в широкому розумінні слова визначають ієрархічну побудову суспільства, його фундаментальну структуру прийняття рішень та найбільш важливі характеристики контролю за політичними процедурами. Д. Норт наголошував, що економічні правила встановлюють права власності, тобто сукупність прав щодо використання та отримання доходу від власності та обмеження доступу інших осіб до майна або ресурсу [157, с. 68].

Неформальні правила або неофіційні, неправові обмеження – це певні традиції, установлені звичаї, неписані кодекси поведінки.

Інститути охоплюють еталони соціальної поведінки, соціально визнані нормативно-ціннісні системи, форми організації соціальних зв'язків, функціональні органи управління й регулювання, що забезпечують кодифікацію соціальних норм та контроль за їх дотриманням, що формулюють суспільні цілі та потреби й організовують процес їхньої реалізації [120, с. 20].

Розгляд підходів вітчизняних і зарубіжних науковців показав, що визначення інституту ототожнюється з інституціями, звичаями, традиціями, що властиві окремій групі людей, більш того, вони слугують для забезпечення стабільності системи господарських відносин у цілому.

Отже, у підсумку можна виначити, що інститут є сформованою в процесі людського розвитку формальною чи неформальною нормою, правилом (або навіть їх системою), що опосередковує кожну ланку соціально-економічного, політичного життя людини, визначає її поведінку в процесі життєдіяльності, взаємовідносини у суспільстві.

Основна роль інститутів у суспільстві полягає в усуненні (принаймні, зменшенні) невизначеності шляхом установлення стійкої (нехай не завжди ефективної) структури взаємодії між людьми [157, с. 21].

Аналіз інституціонального виміру економічних систем обов'язковий для розуміння складних трансформаційних процесів, кризових явищ, коли порушується чітка функціональна спеціалізація окремих елементів економіки й вирішальну роль починають відігравати ті фактори, які зазвичай виходять за межі предмета економічної науки [286, с. 12].

За допомогою економічних правил кожний суб’єкт набуває власного інституційно-економічного статусу. Категорія «статус» може означати стан, позицію, становлення, що передбачає певний статичний стан суб’єкта, стан окреслений, визначений [282, с. 95].

Процес формування інституту (інституціоналізація) і набуття, власне, інституційного статусу складається з кількох обов’язкових елементів (етапів) [254]:

1. перш за все, виникнення потреби (необхідності), у ході задоволення якої здійснюються певні організаційні заходи;

2. існування або формування спільних цілей;

3. виникнення соціальних правил, норм у процесі соціальної взаємодії, навіть з урахуванням можливих помилок і суперечностей; формування відповідних процедур;

4. інституціоналізація наведених процедур, норм, а конкретно – їх практичне застосування;

5. розробка системи санкцій для підтримки ефективного функціонування відповідних правил, процедур;

6. закріплення ролей (статусу) за кожним із учасників інституту.

Для визначення необхідності існування інститутів запроваджене поняття методологічного індивідуалізму, що обґрунтовується потребою індивідів у існуванні меж, які структурують їхню взаємодію в різноманітних сферах життя [160, с. 28].

Очевидно, що найефективнішим інститутом, здатним формувати та підтримувати такі межі, є інститут держави (саме це і виступає загальною необхідністю формування такого інституту). Інститут держави є відносно відокремленою частиною механізму держави, що користується певною автономією.

Ознаки інституційного статусу (держави в тому числі) представлені кількома групами. Хоча зауважимо, що не всім інститутам вони властиві в повному обсязі, і в такому разі інститут можна назвати занепадаючим чи нерозвиненим, таку ж характеристику має і суспільство, в якому ці інститути переважають.

Отже, першою групою є культурні символи (певний матеріальний чи нематеріальний елемент культури, що в найбільш концентрованому вигляді виражає основні специфічні риси інституту).

Письмові та усні кодекси поведінки є другою групою. По відношенню до держави – це закони, конституція. Символами інституту держави можна вважати і будівлі, суспільні роботи, сукупність бланків, форм (система утилітарних культурних рис).

Ідеологія (система ідей, санкціонована сукупністю норм) підтримує вплив інституту, виправдовує та пояснює його функціонування. Через посередництво ідеології лідери вимагають в учасників інституту кредиту довіри: державне право (за допомогою якого визначається рівень легітимності та врешті-решт відповідальності), демократія, націоналізм тощо.

До останньої «статусної» групи належать зразки та установки поведінки – субординація, лояльність, гідне поводження тощо [254].

Інституційний статус визначає місце в економічній структурі, зв’язки, права, обов’язки по відношенню до інших суб’єктів. Формування інституційного статусу вимагає соціальних, економічних та індивідуальних трансакційних витрат. До індивідуальних можна віднести обов’язки сплачувати податки чи отримувати необхідні дозволи, дотримуватись суспільного порядку. Наведені витрати мають

компенсувати соціальні затрати на формування такого інституційного статусу. Ідеально – вони мають бути тотожними. Відповідно, суспільство, у якому суспільні та індивідуальні витрати з формування інституційного статусу збігатимуться або принаймні матимуть незначні відхилення, можна визначити нормальним. У випадку більш значної різниці у обсягах витрат, очевидним є неефективний стан розподілу ресурсів у суспільстві [59, с. 19].

Держава – це суверенне політичне утворення з визначеними територією, господарством і політичною владою. Кожна держава має свою територію та кордони, проводить власну внутрішню і зовнішню політику на світовій політичній арені, має міжнародне визнання та державну символіку.

Два аспекти сутності держави визначилися з моменту її виникнення:

1) класовий – захист інтересів панівного економічно класу, здійснення організованого примусу;

2) загальносоціальний – захист інтересів усіх членів суспільства, забезпечення громадського блага, підтримання порядку, виконання інших загальносоціальних справ.

Перевага загальносоціального аспекту сутності держави була досягнута завдяки зниженню частки його класового вмісту як певного результату розвитку громадянського суспільства, твердження прав і свобод особи. Держава стала на шлях подолання суспільних суперечностей не за рахунок насильства і придушення, а за допомогою досягнення громадського компромісу, толерантності, створення умов для розвитку громадянського суспільства.

Правовий підхід відображає державу як систему права, що ґрунтується на суверенітеті публічної влади; історичний – виходить із визначення держави як еволюції її органів від епохи до епохи; соціально-антропологічний – відображає державу як тип соціальної організації в контексті всього суспільства; філософський – ґрунтується на уявленні держави як певного справедливого порядку об’єднання громадян [62, с. 135].

Держава є формальним інститутом, формою організації політичної системи, керованої урядом. Це головний інститут політичної системи, який, використовуючи

правові норми, організовує діяльність людей, захищає права та інтереси громадян, що є спільною метою розвитку всього суспільства.

Для пояснення існування «спільної мети» доречною є органічна концепція суспільства, де індивід розглядається як інтегральна частина більшого організму. «Лише в такій концепції може стверджуватися існування містичної спільної волі, незалежної від ходу прийняття рішень у процесі політичного вибору індивідів. Відповідно, більшість ідеалістичних версій демократії є лише варіантами органічної концепції. Пошуки певного суспільного інтересу, незалежного від інтересів окремих учасників суспільного вибору – поза їх межами, більш схожі на пошуки Граалю. Такого роду заходи є популярними серед практиків та теоретиків сучасної демократії» [19, ч. 1, гл.2.].

Важливим елементом інституціоналізації є організаційне оформлення інституту – «зовнішнє вираження», або «індикатор статусу» (сукупність установ, осіб, наділених певними матеріальними ресурсами для виконання своїх функцій).

Відповідно до структурно-функціонального критерію інститути держави поділяють на організаційні (інститут президента або, наприклад, парламенту) та функціональні (інститут референдуму, адміністративного контролю, державної влади). Крім того, відповідно до принципу «поділу влади» виділяють інститути законодавчої, виконавчої та судової влади.

Види інститутів держави за ступенем складності:

1) прості (елементні) – не можуть бути розділені на дрібніші (інститут надзвичайного стану, інститут адміністративного контролю, інститут референдуму, інститут відповідальності уряду);

2) комплексні – складаються з декількох підінститутів, які, у свою чергу, можуть бути інститутами для спадного роздрібнення (інститут форми держави включає підінститути: форми правління, форми устрою, форми режиму; інститут державного суверенітету: повнота і верховенство всередині, незалежність і рівноправність зовні; інститут представника держави на місцях: губернатор, префект тощо) [216, гл. 4].

У ході історичного розвитку окремі інститути держави змінюються, деякі – взагалі зникають (інститут абсолютної монархії), інші – з'являються (участь громадян в управлінні державою).

Як уже зазначалося, розвиток інститутів є розвитком суспільства. Виникнення та розвиток держави, економічної системи, інститутів, що їх опосередковують, пов’язані саме з життєдіяльністю суспільства в цілому.

Суспільство є частиною матеріального світу, що представляє собою історично функціонуючу форму життєдіяльності людей. Суспільство сучасного зразка розглядається як система сфер відповідно до функцій та потреб, що реалізуються: економічної (виробництво, розподіл, обмін, споживання благ), політичної (виробництво, розподіл, обмін, використання влади), екологічної, демосоціальної, духовної, психологічної, свідомої, суб’єктивної (використання і розвиток потреб, інтересів, знань тощо) [225]. Суспільство як частина матеріального світу, що відокремилась від нього, не може існувати й розвиватися сама по собі. Відповідно, існують такі складові суспільного виміру, через посередництво яких діють одночасно єдність і суперечність, відбувається орієнтація суспільного життя [40, с. 16]. Держава як суб’єкт господарчої системи не просто існує поряд із суспільством, вона є результатом його розвитку. У ході розкриття змісту поняття «суспільство», безумовно, поступово виникає така категорія, як «держава» [39, с. 4, 25].

Природа держави визначається відносинами власності, що виникають між громадянами та державним апаратом. Громадяни добровільно передають свої права державі, оскільки існує впевненість, що саме держава більш ефективно виконає низку функцій із забезпечення оптимальної взаємодії.

Пояснення статусу держави шляхом укладання соціального контракту, згідно з яким державі передається право контролю над виконанням певних угод, вимагає розгляду питання ролей «принципал-агент». З одного боку, громадянин конституює державу, надаючи право на виконання певних функцій (громадянин виступає принципалом); з іншого – громадянин підкорюється рішенням держави як гаранта виконання контрактів, вже виступаючи як агент [160, с. 354].

Очевидно, що одним із найвагоміших завдань державної економічної політики є безумовне врахування економічних інтересів усіх соціальних суб’єктів, дотримуючись максимально оптимального їх поєднання та, особливо, єдиноспрямованості в системі національних інтересів, тобто – на узагальнюючому етапі парадигми інтересів суспільства.

Передумовою виникнення інтересу є існування потреби.

Інтерес виникає тоді, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета. Потреби пов'язані з наявністю в людини (групи людей) почуття незадоволеності, яке обумовлене певним дефіцитом. Саме потреби є внутрішнім рушієм активності. Варто наголосити, що кожний крок у розвитку суспільства – це одночасно задоволення потреб на новому, більш високому рівні (відповідно, у міру задоволення, завжди виникають нові потреби, що є ознакою їх безмежності).

Зосередженість лише на проблемах економічного ринку призвела до того, що поняття «особисті інтереси» набуло вузької інтерпретації як «короткозорого» егоїзму і виняткової турботи про миттєву матеріальну вигоду. Особисті інтереси – це аж ніяк не короткозорий егоїзм. Утім, особисті інтереси – це те, у чому зацікавлені учасники добровільного обміну, а їхні цілі, моральні цінності й пріоритети можуть при цьому бути якими завгодно [253, с. 54].

Основним дискусійним питанням серед дослідників, які розглядають інтереси як явища економічної діяльності, є питання об’єктивності інтересів та їх взаємозв’язку з іншими економічними явищами.

Економічним інтересом є система стимулів діяльності суб’єктів економічних відносин, що визначає їхню поведінку. Економічні інтереси – це причина та умова взаємодії й саморозвитку економічних суб'єктів.

Варто зазначити, що будь-яка економічна категорія є виразом взаємозв’язку, взаємодії економічних інтересів. Відповідно, економічну політику можна вважати системою взаємодії саме економічних інтересів. Взаємодія інтересів виступає рушійною силою соціально-економічного розвитку.

Інтереси акторів економічної діяльності, як національних держав, так і суб’єктів міжнародних економічних відносин, змінюються в процесі взаємодії.

Трансформація економічної політики національної держави за умов глобалізації означає поступовий перехід до нового режиму взаємодії економічних інтересів. Дослідження їх взаємодії, функціонування, впливу на економічну політику держави, рівня реалізації за умов глобалізації можуть стати вихідною точкою обґрунтування варіантів формування економічної політики національної держави в умовах глобалізації.

Національний інтерес уже досить тривалий час включає значний інтернаціональний сегмент, адже значна частка наявних потреб суб'єктів національного інтересу реалізується за взаємодії з міжнародним співтовариством. Відповідно, набуває ваги таке поняття, як «спільні інтереси держав».

Нині найбільш конфліктними сферами інтересів економічної політики є фінансові, торговельні, інвестиційні системи регіонального, міжрегіонального, глобального вимірів, адже національні та міжнародні групові інтереси консолідуються в системі інтеграційних об'єднань, що сьогодні є могутнім інструментом економічної політики та потужної сили в умовах глобалізаційних процесів. Важливим є визначення структури та окреслення кордонів національних інтересів, що надасть можливість визначити цілі розвитку економічної політики, досягти стану динамічної рівноваги соціально-економічного системи, урешті-решт досягти стабільності.

Досить важливим для формування економічної політики, у якій економічні інтереси є детермінантами розвитку, стає той факт, що інтерес за своєю сутністю – суперечлива категорія. Дієвість інтересу полягає в його однобічності, чого в системі індивіда та суспільства практично не буває. Відповідно, значний внесок у вищенаведену конфліктність робить економічний егоїзм, що часто розглядається просто як психологічний елемент поведінки. Саме егоїзм варто визначати як явище, суперечливе оптимальному змісту інтересів групових і суспільних, індивідуального ставлення до них.

Формування будь-якого господарського порядку здійснюється саме за участі держави. Держава є організуючим елементом інституційної структури чи інституційного середовища. І варто зауважити, що дії держави значною мірою

залежать від домінуючих серед владних структур спеціальних інтересів. Відповідно, держава є основним інституційним інноватором, що створює та підтримує інституційну структуру певного господарського порядку [9, с. 129]. У цілому, будь-яка держава являє собою складну організацію, в якій встановлюється певний баланс інтересів основних груп впливу.

Такі групи спеціальних інтересів поступово формують інституційне середовище більш інертного типу що, відповідно, є стійкішим до шоків інституційного імпорту. Ефективний економічний розвиток довгострокового характеру можливий у випадку формування механізмів суспільства, що періодично руйнують або оновлюють структуру груп спеціальних інтересів, що складається еволюційно.

Якщо в суспільстві зникають групи, зацікавлені у виконанні правил окремого інституту, такий інститут також припиняє існування (формально існуючи, як нескасована норма). Відповідно, саму еволюцію інститутів можна пов’язувати в процесом формування і трансформації саме груп інтересів [31, с. 59-61].

Менші за розміром групи – привілейовані та проміжні, середні за розміром групи – часто здобувають перемогу над чисельно переважаючими їх силами великими чи латентними групами через те, що перші є більш організованими та активними [161, с. 120, 125, 128].

З проблемою існування групових інтересів, незводимих до індивідуальних переваг, пов’язана концепція економічної соціодинаміки. Йдеться про інституційне середовище, у якому взаємодіють усі суб'єкти економічних відносин, що реалізують індивідуальні, групові і суспільні інтереси.

Р. Гринберг, наприклад, стверджує, що уявлення про те, що носієм будь-якого інтересу є довільна істота, є явно надлишковим. В умовах ускладнення зв'язків між людьми самі інститути генерують специфічні інтереси окремих спільнот індивідуумів і суспільства в цілому.

Ядро економічної соціодинаміки визначає феномен «незводимих потреб» і перехід від методологічного індивідуалізму до більш м'якого принципу

комплементарності індивідуальної та соціальної корисності, що припускає існування групових преференцій поряд із перевагами індивідуумів.

Мова йде про два паралельні процеси: ринкову та політичну гілки формування суспільних інтересів. Одна з них пов'язана виключно з індивідуальними преференціями та їх гармонізацією за допомогою ринкового механізму, інша – відображає процес зародження, розповсюдження й актуалізації інтересів суспільства як такого за допомогою інститутів політичної системи. Кожна з цих гілок породжує свої, незводимі один до одного, інтереси. І кожна з них претендує на певний обсяг ресурсів, необхідних для реалізації відповідних інтересів. Сформовані за різними законами і в різних інституційних середовищах, ці інтереси вступають у змагальну взаємодію лише на стадії їх реалізації – у «боротьбі» за обмежені ресурси.

Така концепція принципово змінила трактування державної активності: на місце небажаного для неокласиків «втручання держави» приходить рівноправна участь держави в господарському житті суспільства, а замість «демонізуючого бюджетного тягаря» – соціально доцільні державні витрати на реалізацію незводимих суспільних інтересів, що в більшості випадків є інвестиціями у людський капітал [209].

Інститут держави невід’ємно пов’язаний з існуванням інституту влади. Інститути роблять можливою владу, остання, зі свого боку, регулюючись системою правил, стає вираженням інституційних відносин. Інститути влади регламентують відносини людей, вони є результатами влади, де сторони кожної одиниці владних відносин виступають об’єктами примусу до виконання таких правил з боку політичних та економічних агентів, що запроваджують ці інститути та забезпечують їх виконання (держава – перш за все).

Держава відіграє чи не основну роль у формуванні ефективних інститутів та суспільно необхідного порядку влади. Можна зробити висновок, що умовою виникнення ефективних інститутів влади є наявність ефективної державної влади. Але варто наголосити на тому, що визначальним у забезпеченні ефективності влади є наявність мотивації до її ефективного здійснення у державних агентів [65, с. 107, 153]. При цьому очевидно, що мотивація вищезазначених агентів є відображенням

їхніх цінностей, ментальності, соціально-економічного статусу та відповідної компетенції, неформальних інститутів, які держава приймає як такі. Відповідно, спроможність держави формувати ефективні інститути влади обмежена її спроможністю узгоджувати формальні та неформальні інститути.

Як було відмічено, однією з ознак інституційного статусу держави є наявність письмових кодексів поведінки, що виражені законами, конституцією – державне право. Саме за допомогою норм права в державі визначається рівень легітимності та відповідальності (як державних суб'єктів – органів влади, так і будь-якого члена суспільства).

Триєдність інститутів влади ґрунтується на механізмі забезпечення державного суверенітету, легітимності та інтегративної спроможності держави в цілому. Невідповідний стан цих інститутів створює умови для розвитку невизначеності в соціально-економічній сфері держави та негативно впливає на стабільність функціонування господарської системи.

Легітимність держави може бути забезпечена шляхом реалізації соціального контракту (за умов демократичного режиму влади), що ґрунтується на врахуванні загальносуспільних цінностей; ідеологічна, сакральна влада – на переважному врахуванні цінностей; не виключений і насильницький метод установлення влади. При цьому варто зауважити, що всі три наведені складові часто присутні в державному устрої (хоча і в різних пропорціях). Їх сума охоплює обмежений соціальний простір, відповідно, сферу дії одного з таких типів підстав легітимності неможливо поширити, не обмеживши сферу дії інших. Очевидно, що поширення ціннісних складових контрактних форм спричинить обмеження існуючої насильницької складової. І це – бажаний варіант. На жаль, нині актуалізується застосування силових підстав забезпечення легітимності з відповідним придушенням розвитку ціннісних орієнтирів.

Легітимність влади є специфічним, динамічно змінюваним, соціально вагомим унормованим порядком взаємовідносин влади і суспільства, що ґрунтується на визнанні громадянами діючого порядку функціонування влади як справедливого,

доцільного, ефективного, що зумовлюється раціональними причинами і викликає у них готовність діяти відповідно до існуючої моделі управління.

Забезпечення легітимності влади впливає на всі сфери суспільного життя, а також на якість функціонування економічної системи. Наявність по-справжньому легітимної економічної політики може стати гарантією «впевненості» для суб'єктів господарської системи у реалізації стабільної економічної політики з боку держави, запорукою зростання довіри до органів державної влади, відповідальних за реалізацію цієї політики (довіра – це теж, певним чином, «ресурс», довіра ж до інституту – свого роду індикатор попиту на нього).

Якщо особиста довіра – це фундамент будь-якого суспільства, то довіра інституційна – основа складно організованих спільнот, де існують спеціальні організації, що формують та підтримують «правила гри». Довіра до певних правил проектується на довіру до тих організацій, що формують та реалізують ці правила. Оскільки основним «конструктором» інститутів нині є держава, найбільш важливим аспектом інституційної довіри є довіра до уряду [279, с. 54].

Найважливішою характеристикою людського капіталу (окрім знань та навичок) є спроможність формувати певну людську спільність, що залежить від рівня розвиненості норм та цінностей, властивих усім членам суспільства, а також від того, наскільки останні готові підпорядковувати особисті інтереси груповим. Якщо спільна довіра сформована, вона стає конкретною економічною величиною.

Відповідно, за таких умов в економіці відбувається покращення споживчих та ділових очікувань при одночасному зниженні рівня економічних ризиків та обсягів трансакційних витрат; покращення глибини розподілу праці, оптимізація використання ресурсів. Основною причиною здійснення «позалегальної» економічної діяльності є саме наявність значних трансакційних витрат, що є необхідними для її функціонування в межах чинного законодавства. Люди, що не мають взаємної довіри, здатні співпрацювати лише в межах формальних правил та регламентацій, які, у свою чергу, вимагають наявності потужного контролюючого апарату, що виступає передумовою посилення державного регулювання, в тому числі економічної діяльності.

Вибір інституційного середовища для власної діяльності (легального чи позалегального) залежить від порівняння сум трансакційних витрат у процесі обох видів діяльності. Відповідно, у індивіда будуть стимули до добровільного підкорення нормам закону, якщо держава сприятиме економічній діяльності шляхом зниження трансакційних витрат у легальному секторі економіки [60, с. 166].

Економічний прогрес, з точки зору Ф. Фукуями, є свого роду «нагородою» суспільству за внутрішню гармонію, відсутність якої перешкоджає господарському процвітанню. На країни колишнього СРСР, як не сумно, чекає тривалий шлях, від якого не позбавлять ні розумні закони, ні ринкова база, ні активний розвиток приватного підприємництва: на пострадянському просторі повинна скластися нова система цінностей, і довіра в тому числі.

На сьогоднішній день Америка обігнала інші промислово розвинені держави за кількістю коштів, що витрачаються на утримання поліції. Щоб дозволити громадянам країни у своє задоволення судитися один з одним, у США створена армія юристів, і вона є значно більш обтяжливою для гаманця, ніж у країнах Європи та в Японії. Обидві статті витрат, які становлять чималу частину валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), являють собою щось на зразок прямого мита, яким економіку обкладає дефіцит довіри.

Найбільш корисним типом суспільного капіталу є не здатність успішно діяти в рамках певної спільноти або колективу, а здатність створювати нові об'єднання й межі для взаємодії. Об'єднання такого типу, що виникатимуть в умовах притаманної індустріальному суспільству складної системи поділу праці, але в той же час згуртовані більш загальними цінностями, аніж договірними відносинами, можна віднести до розряду явищ, які називають явищами «органічної солідарності».

Люди, що один одному не довіряють, зможуть співпрацювати лише в рамках системи формальних правил і регламентацій – системи, що вимагає постійного переписування, узгодження, відстоювання в суді й забезпечення виконання (іноді примусового). Увесь цей юридичний апарат, який замінює довіру, призводить до зростання того, що називають «операційними витратами» [256, с. 5, 11, 13, 22, 23].

Для того, щоб інститути демократії і капіталізму могли діяти ефективно, вони мають співіснувати з певними досучасними (premodern) культурними засадами, які й забезпечать їх належне функціонування. Закон, договір, економічна доцільність необхідні, але недостатні в якості основи стабільності та добробуту постіндустріальних суспільств; до них слід додати такі поняття, як принципи взаємності, моральні зобов'язання, обов’язок перед суспільством і довіру, які засновані на традиціях і звичаях, а не на раціональному розрахунку. Всі ці поняття в умовах сучасного суспільства необхідні умови його успішного розвитку.

Довіра економічних агентів один до одного і до інституту власності знижує потребу у застосуванні публічно-правових (судових) та приватних (часом кримінальних) механізмів захисту майнових прав та договірних зобов'язань. Це послаблює тиск на судову систему і прискорює юридичні процедури, що ще більше зміцнює довіру до правового-судового-бюрократичному механізму.

Довіра, в принципі, дозволяє передати багато функцій управління тому, хто найбільш компетентний. Трактування довіри в якості важливого фактору новітньої економічної історії протистоїть поширеному уявленню про сутність сучасного економічного життя як про заміну неформальних моральних норм чіткими юридичними зобов'язаннями. Звернення до довіри в економічних відносинах не означає приниження ролі прав власності в сучасній ринковій економіці. Але мова йде про те, що юридичне оформлення цих прав не є достатньою умовою економічного добробуту.

Впевненість у партнерах «приходить» разом з дисципліною ділових відносин, забезпечується адміністративними та судовими санкціями за приховування інформації, порушення прав і зобов'язань. На перше місце ставиться формування системи контролю та правозастосування, що включає наступні компоненти:

1) система регулятивних, правоохоронних та судових органів з чітко визначеними правомочностями й обов'язками щодо здійснення функцій захисту прав власності (інвесторів), критеріями взаємин з учасниками майнового обороту, прозорою ієрархією взаємовідносин між собою;

2) детальний опис стандартів діяльності, прав і способів захисту власників (інвесторів), моніторингу та припинення нових типів правопорушень;

3) диверсифікована система застосовуваних санкцій, де міри відповідальності варіюються від найбільш м'яких (адміністративних) до найжорсткіших (кримінальних);

4) система забезпечення інформаційної прозорості, яку слід розуміти двояко: як частина безумовних і детальних стандартів діяльності учасників майнового обороту і як роз'яснювальний додаток до системи санкцій.

Наявність довіри обумовлює регулярні та надійні інформаційні обміни без ризику з приводу ерозії ключових переваг учасників.

Зі зростанням впливу на виробництво з боку людського капіталу підвищується значення довіри у трудових відносинах. Стосовно інвестицій в людський капітал, можна говорити про впевненість, що вони не виявляться марними: працівник, що розвивав свої здібності відповідно до потреб фірми, не буде звільнений; співробітники, що досягнули високої кваліфікації за рахунок коштів фірми, не звільняться самі. Система відтворення переважно неформальних взаємних зобов'язань учасників трудових відносин виступає одним з основних механізмів соціалізації обох сторін цих відносин, осмислення ними свого соціального статусу, соціальної ролі.

Актуальна реструктуризація виробництва виявляється «менш болючою» і конфліктною, коли проходить не у формі звільнення частини співробітників, а через перерозподіл працівників у рамках бізнес-групи, через перепрофілювання застарілих підприємств з підтримкою партнерів по групі. Серед факторів, що гальмують реформування вітчизняних підприємств, одним з основних є недовіра до його цілей і методів.

Джерела труднощів реформ пов'язані з недооцінкою в них чинника довіри. Об'єктом імпорту, передуючим трансплантацію нових суспільних інститутів, є масова довіра до цих інститутів. Вона формується насамперед зі спостереження за цими інститутами в країнах, де вони забезпечують привабливий, з точки зору країни-реципієнта, економічний і соціальний клімат. Однак така довіра – досить

«делікатний» об'єкт імпорту – ресурс, що швидко «псується» при неправильному його зберіганні.

Для успіху економічних реформ важливо, щоб довіра і до нових інститутів, і до тих, хто їх впроваджує, по ходу реформ, не слабшала, а зміцнювалася. Для цього необхідне реальне підтвердження того, що створювані інститути працездатні в умовах модернізованої економіки і узгоджуються з масовими уявленнями про соціальну справедливість [63][1].

Доречно «провести паралель» між рівнем розвитку країн та індексами, що відображають відношення населення до політичної системи та уряду зокрема (на прикладі окремих розвинених країн та України). Дослідження показують, що показник «абсолютної невпевненості» населення України в уряді (протягом 2010-2014 р.р.) перебуває на рівні 36,1%(!): для порівняння, у Швеції, Німеччині – менше 10%, США – 19,6%. Аналогічний показник, що стосується невпевненості в інститутах громадянських послуг, перебуває на рівні 17,3% в Україні; 6-7% – у Швеції, Німеччині, США. Показник, що характеризує «інтерес» («зацікавленість») у політиці, відповідає 8,1% по Україні, 15-20% – по вищевказаних країнах. Кількість «абсолютно незацікавлених у політичних питаннях людей» в Україні сягає 22% (і він зростає, адже у період 1994-1998 р.р. він становив 18%); в США, Швеції, Німеччині показник значно менший, а рівень соціально-економічного розвитку наведених країн є значно вищим за український [309].

---

[1] З урахуванням того, що норми довіри і чесності не тільки сприяють зростанню матеріального добробуту, а й можуть бути його наслідком, вчені використовували значення індексу довіри за більш ранній період, ніж індекси економічної ефективності (у цьому випадку довіру логічно передує, наприклад, темпами зростання ВВП). Було проведено оцінку впливу довіри (по вибірці з 29 країн) на зростання ВВП на душу населення та інвестиційну активність щодо до рівня ВВП, використовуючи в якості залежних змінних рівні ВВП, освіти, відносних цін, рівень розвитку громадянського суспільства, а також ряд додаткових контрольних змінних, включаючи відкритість економіки, розвиненість тіньових ринків, нерівність доходів та захист прав власності. Таким чином вчені емпірично отримали очікуваний позитивний ефект наявності високої довіри. Вони використовували перехресну змінну «рівень довіри*рівень ВВП», ефект якої виявився негативним. Це дозволило зробити висновок, що рівень довіри для економічного зростання країн, що розвиваються (де багато формальних інститутів – незалежних судів, ефективних фінансових ринків відсутні) важливіше, ніж для країн розвинених, причому навіть незважаючи на те, що в останніх інтенсивність угод з незнайомими партнерами є вищою. Нарешті, вчені досліджували вплив рівня довіри в цілому на довіру до органів державної влади, ефективність державного апарату і захист прав власності, скрізь отримуючи той же самий позитивний ефект. Був зроблений висновок про те, що навіть якщо проконтролювати всі вищезазначені супутні фактори, то підвищення темпів зростання на 1 процентний пункт забезпечується зростанням індексу довіри на 15 процентних пунктів [300].

Таке відношення громадян України, очевидно, формується під впливом існуючого рівня довіри до політики та політиків або нажаль навіть зневірою у діючій політичній системі, що формувалася роками.

З огляду на розгляд легітимності та довіри, варто зауважити, що досягнутий рівень господарської спеціалізації може підтримуватися лише за умови неперевищення певного максимального значення трансакційних (або як було сказано «операційних») витрат, що потребує вже відповідного рівня довіри, який породжує попит на легітимність з боку господарчої системи – для забезпечення необхідного рівня спеціалізації та ефективності використання ресурсів.

Легітимність влади завжди передбачає наявність принаймні мінімального рівня узгодженості між суспільством і державою, основою якого є домовленість стосовно основних політичних цінностей, що надає можливість громадянам визначати відповідність діючих інститутів зазначеним цінностям (на відміну від цього, легальність може існувати й поза такою узгодженістю, ґрунтуючись лише на інтересах держави, яка приймає відповідні закони).

В умовах демократичних політичних режимів легальність та легітимність співвідносяться як часткова та загальна умови існування публічної влади. Легальність є обов'язковою ознакою демократичної влади, адже в демократичних умовах, спираючись на чинне законодавство, громадяни завжди мають гарантоване право змінити владу, яка втратила свою легітимність [30, с. 219-222].

Стосовно розгляду легітимності влади в Україні в цілому, зазначимо, що влада українського народу повинна здійснюватись відповідно до Конституції і законів держави. Реалізація політичного управління у спосіб, що не відповідає Конституції та законам, визнається нелегітимною. Український народ, як народ демократичної держави, має право на здійснення волевиявлення з питань державного управління, адже кожна людина може брати участь в управлінні своєю країною через обраних представників (або безпосередньо). Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, а тому він є носієм влади, яка безпосередньо делегується йому Українським народом [106, ст. 103].

Легітимізація реалізується у формі народовладдя (за участі народу в процесі здійсненні влади). Відповідно, лише на підставі процедури народовладдя державна влада може набувати своєї реальної легітимності. Проте для цього необхідно намагатися залучати більше громадян до всіх стадій демократичного процесу, забезпечити рівновагу між правами людини і народним суверенітетом та обов'язково гарантувати громадянам право опротестовувати закони та рішення чинної влади, що визнані громадянами нелегітимними.

На жаль, державна влада не здатна виражати інтереси абсолютно всіх, оскільки інтереси та потреби різних соціальних груп з огляду на обмеженість ресурсів та інших обставин можуть бути задоволені частково, повністю задовольнити можна лише потреби окремих груп. Легітимізація державної влади в суспільстві не може мати універсального характеру. Те, що є легітимним для одних, може сприйматися іншими як нелегітимне. Саме тому легітимність влади пов'язана не з підтримкою абсолютно всього народу, а з визнанням її більшістю (за максимального врахування потреб та захисту прав меншості) [99, с. 4-8].

Забезпечення легітимізації держави пов'язане в тому числі і з питанням державної відповідальності. У насправді правових державах мають створюватися і діяти механізми, за допомогою яких здійснюється ефективний вплив на забезпечення якості діяльності державного апарату, особливо стосовно дотримання прав і свобод людини, і прикладом можна вважати інститут юридичної відповідальності держави перед громадянином. Таким чином, держава формує механізм власної публічно-правової відповідальності, забезпечивши можливість її реалізації, доступної для громадян, завдяки чому досягається послаблення тиску на суспільство з боку держави. Відповідно, зростає здатність контролювати діяльність держави, рішення її органів, посадовців. Питання власної відповідальності держави перед громадянином є проблемою відповідних правовідносин (як приклад, конституційних або цивільно-правових), в яких держава виступатиме не просто суб'єктом визначального значення, а саме суб'єктом-відповідальною стороною [217].

Нині відбувається формування по-справжньому демократичного уявлення про права людини. Зараз актуалізується питання саме комплементарності типу

державної влади та базового механізму розподілу ресурсів. У відносинах «людина-держава» (саме так, а не «держава-людина») пріоритет належить людині, держава ж та відповідні гілки влади мають підпорядкувати свою діяльність забезпеченню та захисту прав людини. Закріплення в Конституції України положення про те, що Україна є правовою державою, визначає (принаймні «на папері»), що сутність сучасної правової держави характеризують, по-перше, визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю, а їх захист – головним обов'язком держави; по-друге, установлення і обмеження за допомогою права меж державної влади [130, с. 277-291].

Очевидно, що відповідальність влади може настати перш за все там, де є можливість контролю її дій з боку громадян. Відповідно, ті держави, в яких відсутній демократичний режим, зводять до мінімуму можливість контролю дій органів влади і посадових осіб з боку суспільства і окремих громадян, і в такий спосіб уникають відповідальності перед ними [122, с. 444].

Насправді реалії сучасної правової спрямованості держав викликають дуже багато суперечностей. По-перше, за умов соціальної нерівності окремі особи мають більший доступ до ресурсів, необхідних для захисту власних інтересів. По-друге, жодний закон не має посягати на загальні права і свободи людини, проте в США смертна кара не вважається позбавленням права на життя, а в скандинавських країнах значні податки не вважаються порушенням прав приватної власності. Правова держава має обмежувати свавілля влади, кожен громадянин повинен ураховувати інтереси іншого, проте суспільству властивий поділ на групи інтересів, що створює ризик ухвалення законів, які закріплюють привілеї сильніших за рахунок більш слабких.

Державний суверенітет як характеристика інституційного статусу держави означає верховенство державної влади над будь-якою іншою владою всередині країни і її відповідну незалежність від будь-якої сторонньої влади за її межами. Отже, суверенітет прийнято поділяти на внутрішній та зовнішній. Джерелом державної влади є народ, очевидно, йому і має належати влада. Народний суверенітет реалізується через посередництво виборного представницького органу,

безпосередньо через вибори, референдуми. Відповідно, в демократичних умовах державний суверенітет по суті збігається з народним (хоча це відбувається швидше в теорії).

Партія шукає владу не заради власне влади, а заради блага більшості, адже більшість людей – слабкі, боязкі створіння, які не в змозі нести свободу, дивитися «правді в очі». Відповідно, ними мають керувати та систематично обманювати їх сильніші. Людство постає перед вибором: свобода чи щастя, і останнє для більшості є більш бажаним. Партія виступає вічним опікуном слабших, здійснюючи зло заради добра. Крім того, владу захоплюють не для того, щоб від неї відмовитися. Влада є метою, а не засобом. Диктатуру започатковують не для того, щоб охороняти революцію, саме революцію здійснюють заради встановлення диктатури. Відповідно, метою репресій є репресії, метою тортурів – тортури, метою влади є влада [162, ч. 3, гл.3].

Суверенітет держави нині не означає, що держава ні з чим не пов'язана всередині країни та цілковито незалежна від інших держав, від міжнародного співтовариства. Держава, вступаючи у міжнародні відносини, бере на себе певні зобов'язання, діє згідно з визнаними нормами міжнародного права, з укладеними контрактами і договорами. В актуальному плані структура суверенітету є похідною від структури актуальних загроз та викликів (можна стверджувати, що трансформація суверенітету призводить до деградації державної відповідальності). Але він також передбачає відтворення легітимності та підтримання інтегративної спроможності.

Інтегративна спроможність держави полягає у забезпеченні цілісності поведінки (ефективність забезпечення якої залежить від рівня адекватного сприйняття державної влади громадянами, що, у свою чергу, залежить від рівня їх довіри до діяльності уряду) та узгодженні реакції по відношенню до змін оточуючого середовища.

До основних соціально-економічних чинників, необхідних для успішної інтеграції, відносяться: взаємна сумісність основних суспільних цінностей та способу життя; тісні економічні зв'язки, а також очікування встановлення більш

тісних і вигідних соціально-економічних зв'язків та отримання певних «виграшів»; наявність істотних безперервних соціальних потоків комунікацій між територіями, між основними соціальними верствами суспільства; значна взаємна передбачуваність поведінки.

Крім того, на практичне забезпечення успішності інтеграційного процесу впливають фактор часу (інтеграційний процес може вважатися успішним лише в тому випадку, якщо учасники отримують реальний виграш раніше відчуття покладеного на них тягаря, викликаного «участю» в інтеграції); «сильний центр» (одна чи декілька політичних одиниць, більш розвинених і сильних порівняно з рештою членів інтеграційного об'єднання, навколо якого найчастіше створюється і розвивається інтеграційний процес); необхідність нововведень (успіх інтеграційного об'єднання в минулому багато в чому визначається навністю в основних політичних суб’єктів нових ідей, планів загальнонаціонального характеру); глобалізація (у ході еволюції інтеграційних процесів внутрішні розмежування між політичними партіями, релігійними, економічними групами інтересу тощо втрачають свій внутрішньо-національний характер і все більше стають транснаціональними); військова загроза (хоча інтеграційний процес і характеризується поглибленням психологічного неприйняття воєн, і що найважливіше – зниженням готовності до інституціоналізації військових дій та визначення війни як законно обґрунтованої, проте варто додати, що актуальний практичний досвід саме України уже довів, що спільна загроза об’єднує і здатна інтегрувати якщо не усе суспільство, то принаймні тих, хто вірить в свою державу).

Наведене дає змогу встановити значення інституційної довіри до політики уряду як важливого чинника, здатного підтримувати необхідний рівень легітимності, державного суверенітету та інтеграційної спроможності держави, відповідно забезпечивши зняття потенційної соціально-економічної невизначеності і, таким чином, забезпечити стабільність функціонування господарської системи.

Розгляд вищенаведеного взаємозв’язку зумовлює необхідність розроблення грамотної стратегії відносин у системі «держава-суспільство-економіка». Базисом такої стратегії для Україні має стати стабільність, зокрема – стабільність влади,

установлення сильного «політичного центру». «Сильний центр» – це те, що необхідно і для проведення ефективних інтеграційних процесів, і, відповідно, для зростання рівня суспільної впевненості та довіри. Така сила має бути представлена, наприклад, однією політичною партією або об'єднаною реальними спільними загальнонаціональними інтересами політичною більшістю (причому, можливо, представленою переважно новими людьми, які ще не встигли «увібрати» в себе громадську недовіру внаслідок неефективної політики в минулому). Тільки сильна влада в змозі сформувати міцну зовнішню (у тому числі військову) політику для забезпечення захисту від потенційних зовнішніх факторів ризику.

Така стабільність має бути підкріплена стабільним законодавством. Необхідна норма, що б закріплювала тривалість дії основних економічних інструментів: ставок податків, рівня трансфертів, облікової ставки, нормативів резервування тощо. Стабільність спочатку сприятиме появі впевненості «у завтрашньому дні» на підставі передбачуваності, а згодом – і довіри, причому не лише з боку громадян та господарських суб'єктів України, але й іноземних інвесторів.

Необхідне залучення громадян до демократичного процесу на підставі застосування, як приклад, громадських слухань – народ має відчувати реальну владу в руках, бо саме він є її джерелом.

Для одержання певної «попередньої вигоди» (як однієї з передумов проведення ефективних інтеграційних процесів) можна запровадити податкові пільги або більш справедливі для державної казни податкові відстрочки для галузей економіки або окремих підприємств, діяльність яких має пріоритетне значення для економіки та суспільства, а також пільг та відстрочок для малого та середнього бізнесу, розвиток якого в принципі є пріоритетним для країни. Можна врегулювати податкову систему, обґрунтовано скоротивши перелік податків або зменшивши ставки оподаткування. Такий хід, на перший погляд «несприятливий» для бюджетної казни, насправді сприятиме «виходу з тіні» підприємців і більшого їх залучення до сфери банківського сектору, крім того, спричинить потенційне зниження цін, що, у свою чергу, сприятливо вплине на курс і стабілізацію національної грошової одиниці і, відповідно, на хід реалізації грошово-кредитної політики в цілому.

Варто також мати на увазі, що зміст інтеграційної парадигми розвитку має полягати не тільки у «взаємопереплетінні» економіки і фінансів, але насамперед, у соціальній інтеграції, тобто в перенесенні центру ваги з фінансово-економічної або торговельної на соціально-культурну сферу життєдіяльності суспільства.

У політичному плані важливим суб'єктом регулювання та консолідації суспільства є держава. Однак державна діяльність має свої обмеження, зокрема, вона не може замінити нормативно-ціннісні та змістові системи, що забезпечують потрібний рівень взаємодії та координації суспільства. У цих умовах ідеологія стає важливим засобом регулювання орієнтацій і діяльності населення. Не менше значення у суспільно-трансформаційних процесах мають культурні чинники, які за своєю природою є нематеріальними, тобто над-економічними і над-технологічними. Радикальна зміна духовно-ціннісних орієнтацій, поява альтернативних стилів у мистецтві, утвердження нових суспільних ідеалів та моральних норм впливають на суспільні процеси із силою не меншою, ніж чинники суто матеріальні.

Модернізація визначає складні проблеми по формуванню відповідних якостей особистості, що, в свою чергу, висуває підвищені вимоги до культури та її інститутів, різко зростає необхідність адаптації до підвищеної динаміки культури і розширює простір соціалізації індивіда. Модернізація неможлива без прискореного прогресу особистості; мірою контролю в даному випадку є культура. Суспільство існує тільки в рамках культури. Культура формує образ світу у свідомості членів суспільства і, отже, стає основою соціальних дій.

Культурна модернізація – це зміни інноваційного характеру, які відбуваються в культурному утворенні будь-якого порядку. Модернізації протистоять зворотні тенденції – консерватизм і традиційність (традиціоналізм). У будь-якій культурі присутні обидві тенденції. При поступальному розвитку культури реалізуються і традиційно-консервативні устремління, і модерністсько-інноваційні. Однак у різних конкретно-історичних умовах вони проявляються по-різному: в одні часи акцент на консерватизм зводив до мінімуму будь-які інноваційні проекти, в інші, навпаки.

Модернізація в культурному плані веде до розпаду колишнього традиційного одноманіття і стійкості. Плюралізм ціннісних установок відображає прогрес у сфері

матеріального виробництва, диференціацію самої соціальної структури – формування різних соціальних і професійних груп. У свою чергу сама ціннісна варіативність стає однією з умов мобільності соціальної системи, її прогресивного розвитку, сприяє створенню передумов для індивідуалізації особистості.

Соціокультурна трансформація (тобто зміни в культурі, нормах, цінностях ментальності) проходить в різних країнах, різних регіонах, соціальних групах і сферах суспільства (в Україні – також).

Соціокультурна трансформація – це комплексний процес, що охоплює всі основні структури суспільства, вона не зводиться до реформ «зверху», а залежить від дій масових соціальних груп, що обумовлює «незаданість» його результату.

Наведений процес починається з різкого порушення діючого соціокультурного балансу – соціетальної кризи. Відбувається диференціація існуючих та виникнення нових структур, що забезпечують нову антропосоціетальну відповідність; розвиваються нові компоненти, що викликають напругу в суспільстві. Завершується така трансформація встановленням нового соціокультурного балансу. Після цього починається етап інституціоналізації та відтворення нового типу суспільства.

Двома основними векторами соціокультурної трансформації виступають:

1) традиціоналізація – виникнення та інституціоналізація традицій та інших елементів культури та соціальної структури, що забезпечують пріоритет встановлених норм та правил поведінки суб’єктів в порівнянні з можливостями їх інноваційних дій;

2) лібералізація – розширення свободи вибору та відповідності суб’єктів, розширення можливостей для інноваційних цілераціональних дій шляхом диференціації структури суспільства, виникнення та включення до неї нових інтегруючих елементів [116, 144].

Системна соціокультурна криза радянського суспільства є наслідком традиціоналістського «глухого кута», в якому опинилося все суспільство перед викликом західних суспільств, які наочно демонстрували переваги соціокультурної лібералізації, а також перед значною потребою масових груп освічених громадян власноруч вибудовувати своє життя. Першою відповіддю на таку потребу стала

«перебудова», модернізаційні реформи «зверху»; надшвидке інформаційне «відкриття» суспільства, демократизація політичних інститутів та наступна соціокультурна катастрофа.

Історична криза, яку переживає сучасне цивілізоване людство характеризується, в тому числі, напруженим пошуком загальнолюдських соціокультурних орієнтирів та цінностей. У розвинених суспільствах поступово зростає визнання того фундаментального факту, що привласнюючий спосіб життєдіяльності, на якому базується соціально-економічний розвиток людства ще від епохи неолітичної революції, сьогодні вже близький до вичерпання своїх позитивних буттєвих можливостей. Для того, щоб і далі продовжувати прогресивний рух (як тепер кажуть - “сталий розвиток”), людству необхідно знайти принципово нові підходи до організації суспільного життя. Традиційні духовні цінності (що їх ще називають "вічні цінності"), які протягом останніх трьох тисячоліть напрацьовувалися у великих культурах Заходу та Сходу, у сучасних, глобальних кризових умовах виявили свою цивілізаційну обмеженість: ніякі з них, на жаль, за своїм духовно-творчим потенціалом не можуть вважатися дійсно загальнолюдськими. Отже, базові соціокультурні цінності Заходу та Сходу (традиційні цінності), хоч їх ми і назвали соціокультурними універсаліями, не є достатньо універсальними в масштабах всього сучасного людства.

Необхідна така трансформація, яка надасть ціннісним орієнтирам достатньої універсальності, щоб можна було скласти з них глобальний позитивний вектор подальшого історичного розвитку. Вагому роль тут повинна зіграти світова філософська та наукова спільнота, бо саме вона, спираючись на більш ніж трьохтисячолітню традицію осмислення ціннісно-екзистенціальних основ людського буття та на новітні здобутки у розбудові між-цивілізаційного діалогу, здатна створити і запропонувати у соціальну практику ефективні дослідницькі засоби пошуку нових, глобальних соціокультурних ціннісних комплексів. Такі комплекси фахівці-суспільствознавці ще називають аксіологічними парадигмами.

Ціннісна трансформація (не тільки новоєвропейська), яку також можна тлумачити як своєрідну духовну „мутацію”, радикальну переоцінку цінностей, - є

завжди епохальний крок у історичному русі будь-якої спільноти, бо така трансформація пов’язана не тільки зі зміною світоглядних домінант у людському менталітеті, але є найвагомішим чинником у запровадженні нових форм соціального життя, що призводить до практичних соціальних перетворень – навіть до зміни суспільного ладу.

Україна знаходиться у стані соціокультурної невизначеності. Найбільш природним для українського суспільства було б сформувати змішаний (ідеалістичний) соціокультурний тип. Цей тип, як вже окреслювалося, потребує виваженого балансу між духовними та матеріальними цінностями, коли за мету мають саме цінності духовні, а матеріальні вважають лише засобом досягнення високої загальнонаціональної мети. Щоб знайти оптимальний баланс між матеріальним і духовним у масштабі українського суспільства треба спочатку подолати негативний вплив соціокультурного розколу [117].

По-перше, необхідно якомога швидше зміцнити національну економіку з опорою на середній і малий бізнес, бо доведено, в країнах стабільного добробуту та впливового середнього класу ціннісні розбіжності між різними верствами суспільства на деякий час згладжуються.

По-друге, сформулювати і почати здійснювати прагматичну і водночас проукраїнсько орієнтовану внутрішню політику, щоб вона в змозі була стати ефективним інструментом реалізації в Україні прав і свобод людей, основаних на гуманістичних (демократичних) цінностях.

Зміни у співвідношенні та ролі держави в суспільному та економічному розвитку мають свій історичний вимір. Держава змінювала свої функції, а відповідно, і роль залежно від вимог змін у суспільному розвитку. Задачею держави є винайдення форми, в рамках якої можливе спільне проживання в суспільстві і яка дає максимальні можливості для розквіту індивідуальних сил [65, с. 16, 107, 455].

Головною передумовою ефективності економічної системи держави є ефективні інститути, адже сукупність соціально-економічних і політичних інститутів забезпечує гарантоване виконання контрактних зобов’язань усіма економічними агентами.

Будь-яка форма соціальної організації (фірма, ринок, держава) вимагає великих витрат для створення та функціонування. І за обсягом таких затрат інститути дуже відрізняються. У результаті найбільш ефективними можна назвати ті, що коштують суспільству дешевше [91, с. 203].

У випадку, коли суспільний інтерес або благо легко визначити, а індивіди діють таким чином, щоб сприяти такому благу (а не власним інтересам), здається, немає сенсу утримувати мережу дорогих інститутів, властивих сучасному демократичному процесу. За таких обставин передача усіх повноважень, пов'язаних з ефективним прийняттям рішень, одній особі видається досить раціональною. «Великодушність» диктатора може бути забезпечена конституційними вимогами проведення періодичних виборів (правителя або групи) [19, ч. 2, гл.8].

З одного боку, ми можемо впевнено стверджувати, що в результаті дії будь-яких правил прийняття рішень, що не передбачають повної згоди, виникатиме тенденція до спрямування занадто великого обсягу в суспільний сектор, великого – відносно ідеалізованої алокації ресурсів, що міг би забезпечити верховний «наглядач» (завжди обізнаний стосовно функцій корисності усіх індивідів). З іншого боку, має бути стовідсотково забезпечена гарантія можливості такого нагляду [19, ч. 3, гл.14].

У випадку ж, коли інститут не є ефективним, його називають інституційною пасткою. Її стійкість означає, що потрапивши в неї, система вибирає неефективний шлях розвитку, перехід до ефективного напряму розвитку з часом може бути вже нераціональним [171, с. 11-24]. Виникнення інституційних пасток у державі є головною небезпекою у період проведення реформ і становлення ефективного інституційного середовища.

Зауважимо, що значне місце в інституційному полі будь-якої господарської системи держави займає зовнішнє середовище, бо інтенсифікація зовнішнього впливу на послаблену та розбалансовану соціально-економічну систему держави може як зменшити, так і збільшити невизначеність, викликати хаос у системі.

Через імовірність утрачання інститутом ефективності та наявність зовнішніх загрозливих чинників можливе виникнення інституційних ризиків.

Інституційний ризик – імовірність невиконання інтегруючої та погоджувальної функцій інституційної системи. Реалізація ризику відбувається шляхом зниження впорядкованості та ефективності функціонування господарської системи держави (ризик оцінюється шляхом добутку масштабу можливих втрат системи та ймовірності настання таких втрат).

Основні механізми (прояви) негативного впливу інституційних ризиків на соціально-економічний розвиток такі: інституційний конфлікт (суперечність норм, що опосередковують однотипні господарські дії); інституційні пустоти (результат дуже швидких перетворень у разі знищення інституційних блоків, які ще продовжують функціонувати) [290, с.130; 278, с. 29-31]; інституційна перевантаженість (за надмірної формалізації та регламентації правил поведінки: нові норми створюються швидко, старі ж зникають надто повільно) [245, с. 522, 605].

Наголосимо, що вплив кожного з видів інституційних ризиків регулярно проявляється в процесі функціонування соціально-економічної системи України через недостатній рівень розвитку інституційної структури як такої. Потенційно найбільш імовірними (а від того, і найбільш загрозливими) інституційними ризиками для господарської системи України є, по-перше, ризики, пов’язані з неефективністю правової системи (поточні), які, спираючись на її недосконалість (часто штучно створену), гальмують розвиток справедливого і неупередженого розподілу благ; ризики недостатньої взаємодії і доповнення інститутів (дублювання повноважень, надмірна зарегулюваність, бюрократія) та ризик інституціоналізації тіньового сектору – особливо небезпечний, зважаючи на темпи його поширення (призводить до неповноти надходжень коштів до бюджетів усіх рівнів і, відповідно, до нерівноцінного розподілу ресурсів через ці бюджети).

Значне різноманіття інститутів та потенційних інституційних ризиків припускає і велику кількість варіантів їх порушень. Заборона майбутніх порушень – основна економічна функція санкцій, хоча застосування санкції вимагає наявності певних умов. Гарант правила повинен мати можливість наглядати за суб’єктами та інструменти для вирізнення правильної і неправильної поведінки. Також він має бути зацікавленим у правильному застосуванні санкцій. Значення має також

адекватність самих санкцій ступеню відхилення дій від установлених формальних норм поведінки, що вважаються зразковими, прийнятними для суспільства [236, с. 129-142; 223]. Адже якщо санкції є недостатніми, суб'єкт готовий сплачувати помірні санкції і порушувати, якщо ж надмірними – суттєво підвищиться ймовірність корупційних дій.

Поряд з існуванням властивих господарській системі інституційних пасток, на жаль, існують й інші протиріччя, що стосуються співіснування та взаємодії держави, економіки і самого суспільства. Варто зауважити, що не буває справжніх протиріч за межами єдності та взаємопроникнення. Крім того, не існує дійсно єдності без специфічного протиріччя (старого або нового, традиційного або новітнього тощо).

Основу життєдіяльності суспільства складають економіка, з одного боку, та держава – з іншого, що є не лише організацією політичної влади, але й одним із інститутів суспільства та одночасно економічним суб'єктом, що володіє сукупністю економічних ресурсів та економічною владою (разом з політичною). На загальнодержавному рівні завдяки цим елементам приймаються рішення, що стосуються усіх сфер господарської системи. Сучасне суспільство навіть у високорозвинених країнах має характеристики грошовоцентричного, в якому всі рішення обертаються навколо грошей [118]. На жаль, таке суспільство не спроможне протидіяти розвиткові несправедливості, гроші стають потужнішими за державу, це руйнує і державу, і суспільство через появу кризи, що народжується в результаті розвитку такого сучасного феномену, як фінансіалізація.

Суспільна система, частиною якої ми всі є – органічне ціле, і стати на шлях модернізації, мотивуючись лише одержанням прибутку (на що зорієнтована економіка), вона не може. Тому суспільство, перш за все за рахунок багатогранної діяльності людини, сформувало інститут держави, що передусім реалізує соціально-зобов'язальну владу з метою захисту суспільних інтересів, у ролі яких можуть виступати будь-які складові суспільного життя, адже держава, як зазначалося, є результатом розвитку суспільства [39, с. 5].

Для досягнення загального успіху всіх необхідно враховувати інтереси кожного. Це означає, що у вимірі суспільства має бути управлінський аспект

діяльності, що реалізується шляхом установлення певних законів суспільного життя, що часто є неписаними в межах суспільного виміру.

Держава, декларуючи рівність у суспільстві (стосовно задоволення суспільних потреб, сформованих на засадах вільного вибору) через наявність об'єктивно існуючих обмежень, в основному не спроможна їх забезпечити. У результаті, формальні (конституційно закріплені) та неформальні норми стають «відрізаними» від реальності. Усе це ускладнюється й нерівномірним розподілом сфер державної діяльності, наприклад, – територіально. Таким чином, державі (яка не має можливості виконати належні обов'язки) не залишається нічого іншого, як примусити громадян обмежити свої потреби.

Наведене означає, що свобода суспільного вибору, підкріплена нормою закону з боку держави, не досягається в економічному сенсі, відповідно, не досягається і єдність суспільного та державного в цьому аспекті, а суперечності породжують нерівномірність, обмежуючи суспільну свободу.

Відомо, що держава має за мету постійне врівноваження власних можливостей для максимально можливого задоволення суспільних потреб громадян, що перебувають у нерівних умовах. Чим більшою є невідповідність можливостей та потреб, тим більшим буде й рівень суспільної нестабільності, що регулярно викликатиме необхідність державного втручання в економіку, стримуючи нормальний її розвиток. Інколи таке втручання досягає повного контролю над економічними процесами. Тому важливо відмітити, що для уникнення цього завжди будуть існувати межі державного функціонування, установлені певною філософією свободи, рівень якої не є постійним і змінюється залежно від рівня розвитку [39, с. 61].

Треба наголосити, що значні темпи економічного розвитку не завжди є єдиною кінцевою метою через важливість розвитку духовного та інтелектуального для людини. Кожна людина має не лише економічні, а й духовні потреби, що формуються за допомогою віри, традицій, культури та моралі. Очевидно, що лише після того, як у духовному проявиться результат впливу не тільки успадкованих

цінностей і понять, а й набутих, що трансформуються у повсякденне, можна буде досягти бажаного результату.

За умов трансформаційних змін у суспільстві ринок починає впливати на сфери освіти і культури, що за певних обставин впливає на зниження їх якісного рівня. Поширення набувають злочинні дії, інші суспільні негативні прояви. Це ознака чергової суперечності розвитку суспільства, держави та економіки. Розвиток економіки не завжди є секретом успішного розвитку суспільства через обмеженість доступу до суспільних благ [39, с. 23, 24].

Вади суспільно-державного життя у XXI ст., порівняно з минулими періодами, не зазнали суттєвих змін, зміст інноваційності як важеля сучасного розвитку економіки не відповідає потребам змін сучасного суспільного життя. Цьому є причина. Знання, що є запорукою інноваційних змін у суспільстві і визначають майбутнє економіки, нині є джерелом не лише економічної сили, але й влади. Доступність знань визначається економічною могутністю країни та найзаможнішої частини населення окремих країн, для яких функціонують найкращі університети з недоступною для більшості системою здобуття освіти високого ґатунку. Очевидно, що за таких умов поглиблюється суперечності суспільства та економіки, держава не володіє достатніми коштами для забезпечення всіх громадян високоякісною освітою (а не тільки обраних), а це є однією з першочергових задач усунення соціальної відмежованості [39, с. 40]. Більш того, знання виступають основним інструментом побудови «економіки знань» – проекту модернізації системи «держава-суспільство-економіка».

Переплетіння трьох криз – інституціональної, структурно-технологічної й фінансової – породжує потребу в зовнішніх, неекономічних компенсаторах нестійкості суспільства, зокрема, в активній ролі держави [280, с. 165]. Чим менше суспільство здатне забезпечувати свою життєдіяльність за рахунок саморегульованої взаємодії суб'єктів, тим більше потреба в державному втручанні [41; 239; 271].

В умовах перехідного етапу минуле системи особливо актуалізується, стає реальним учасником розвитку подій. Роль зовнішніх факторів, особливо

інформаційна, стає надзвичайно великою, оскільки перестають працювати природні захисні сили соціальної системи, що відмежовують її від сторонньої інформації.

Спроби штучно знизити будь-якою ціною рівень конфліктності перехідної системи можуть, усупереч усім добрим намірам, ускладнити процес інституційної трансформації, затягти критичний стан економічної системи. Зокрема, заходи стабілізації соціальної системи мають бути спрямовані на прискорення формування нових ринкових стереотипів у працездатного населення, а не на збереження психології соціального утриманства. Нерідко перехідні конфлікти переносяться в поле психології й життєвої позиції окремої людини. Виходячи із цього, державі не слід нехтувати заходами для «ідеологічного забезпечення реформ», створюючи сприятливе соціально-психологічне оточення навколо нових видів діяльності, підвищуючи суспільний статус економічної волі й особистої відповідальності громадян за власний і суспільний добробут [286, с. 130].

За своєю формою перехідні процеси в економіці виникають переважно як прояв волі й інтересів певних соціальних груп, що перебувають у владі або прагнуть до неї. В українському суспільстві (як і в багатьох постсоціалістичних країнах) «природним» чином абсолютна владна й організаційно-інформаційна перевага дісталася найбільш структурованій і згуртованій групі – бюрократії [273, с. 74; 143].

Виходячи з вищесказаного, для перехідної економічної системи України найбільш неприємним і небезпечним наслідком підриву взаємної ізоляції інститутів є наявні сьогодні прояви процесу приватизації держави, тобто перетворення державного організму в пряму функцію корпоративно-приватного інтересу. Це зводить інститути держави до положення рідкісного економічного ресурсу, що є об'єктом жорсткої міжкланової конкуренції. Через це державний організм утрачає такий найважливіший атрибут, як загальність його функцій та інститутів [272, с. 75]. Більше того, йому починає бути властивою спрямованість на реалізацію лише окремих ситуаційних інтересів.

Очевидно, що приватизована держава буде нездатна виконати свою частину суспільних функцій і забезпечити мінімізацію трансакційнних витрат для учасників

системи суспільного поділу праці за допомогою простих і для всіх прийнятних гарантій і правил господарського поводження. Більш того, це призведе до розвитку «приватизації» нормотворчої діяльності, розвитку тіньової економіки (з відповідним нормативним «підкріпленням»). Це, у свою чергу, призведе до суспільно несправедливого та нерівномірного розподілу ресурсного потенціалу. Припинення процесу приватизації держави – необхідна умова виживання українського суспільства.

Успіх у системних трансформаціях, спрямованих на зростання будь-якої національної економіки, залежить від інституту національного економічного мислення всіх без винятку верств населення. Національне економічне мислення слід не тільки виховувати, а й спрямовувати за допомогою усіх форм впливу на поведінку економічних агентів.

Підсумовуючи, відмітимо, що суспільні та державні форми діяльності не збігаються, зберігаючи суперечності: відповідно, їх взаємодія – це динамічний процес пошуку та розвитку урівноважування прав, свобод та обов'язків, завдяки чому відбуваються трансформаційні зміни. У цьому й полягає їхня єдність, яка формується в ході вирішення існуючих суперечностей. Очевидно, що виникнення держави пов'язане з формуванням суспільства, відповідно, інститут держави, використовуючи легітимну владу, має задовольняти всі інтереси, уникаючи виникнення будь-яких суперечностей (на теоретичному рівні) [39, с. 27].

Але й існування суперечностей не завжди свідчить про недоліки. Закон єдності та боротьби протилежностей наголошує на тому, що розвиток об'єктивного світу та пізнань відбувається шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні сторони або тенденції, взаємовідносини між якими характеризують певну систему як щось цілісне та чітко визначене, з іншого боку – формується імпульс для її змін або перетворень, розвитку. Саме суперечності, боротьба протилежностей та їх вирішення є найбільш дієвою рушійною силою розвитку.

1.2. Становлення та розвиток інституційних правил та обмежень економічних функцій держави

Держава історично з’явилася 5-6 тис. років тому, постійно розвиваючись як самостійний інститут суспільства. Об’єктивними передумовами для цього виступили: густота населення, небезпека зовнішньої агресії, внутрішніх суперечностей, фактор сили.

Зміни у ролі держави в суспільному та економічному розвитку мають історичний вимір. Держава змінювала свої функції і роль залежно від вимог змін у суспільному розвитку. На певному етапі розвитку суспільства його подальша еволюція стає невіддільною від становлення й розвитку держави як організації політичної влади, головної установи політичної системи суспільства, яка цілеспрямовано стверджуючись за допомогою домінуючої частини населення в соціально неоднорідному середовищі, забезпечує його цілісність і безпеку, організовує діяльність громадян і соціальних груп із застосуванням норм права, задовольняє загальні соціальні потреби, захищає права та інтереси громадян. Виникнення й існування держави пов'язується насамперед із соціальним розшаруванням суспільства, з його поділом на певні структурні частини, які мають як спільні, так і особливі, а нерідко й протилежні потреби та інтереси, перш за все, виробничо-розподільні [39, с. 25].

Як відомо, державна політика включає чимало складових: соціальну (до якої можна віднести культурну, демографічну, освітню складові, політику у сферах зайнятості, охорони здоров’я, спорту тощо); екологічну політику та найважливішу для проведення цього дослідження – економічну, що включає заходи держави в сферах промисловості, сільського господарства, енергозабезпечення, обігу товарів, банківського сектору, фондового ринку, зовнішньоекономічну, бюджетно-податкову політику тощо. Очевидно, що в рамках господарської системи функціонують також інструменти антимонопольної, інвестиційної, інноваційної видів політики, що охоплюють сферу функціонування всіх вищенаведених складових.

Для того, щоб визначити коло найважливіших функцій держави, варто відійти від емпіричних узагальнень та поглянути на державу як на економічного агента суспільства. Державу слід розглядати як виразника загальних інтересів членів

суспільства (економічних, у тому числі). Це і є перша з основних її функцій. Більш того, важливу роль відіграє не лише вираження, але й представлення наведених інтересів стосовно інших окремих суб'єктів. Так як підґрунтям інтересів є потреби суспільства, то їх задоволення визначаємо другою функцією держави, складовою якої є економічне регулювання, що теж виступає своєрідним «суспільним благом». Через розмаїття інтересів у суспільстві або навіть через їх суперечливість в «арсеналі» держави знаходиться третя – дуже важлива функція – захист суспільних інтересів [55].

Варто відмітити, що вчені виділяють багато різноманітних функцій держави, наприклад: інституційну функцію, складовими якої є власне створення інститутів, нормотворча та обмежувальна діяльність; функцію закріплення та відтворення суспільних відносин (кожний інститут має в розпорядженні сукупність закріплених правил, норм, що регламентують та стандартизують поведінку суб'єктів, роблять її передбачуваною за рахунок відповідного контролю із забезпечення порядку та необхідних меж). Регулятивна функція здійснюється шляхом розробки шаблонів поведінки – у випадку, коли певний вид діяльності не є врегульованим та впорядкованим, люди поступово починають його інституціалізувати: людина виконує рольові функції, підтверджує очікування, знаючи, у свою чергу, чого очікувати від оточуючих. Інтегративна функція передбачає об'єднання, взаємозалежності, взаємовідповідальність учасників соціальних груп під впливом інституціоналізованих норм, санкцій, правил та систем ролей. Транслююча функція ґрунтується на залученні нових осіб, учасників шляхом розширення соціальних меж інституту чи зміни поколінь (відповідно, державні заклади орієнтуються на вплив на громадян для прищеплення їм норм, покори та лояльності). Комунікативна функція передбачає, що інформація поширюється всередині інституту, а також під час взаємодії між інститутами. Усі наведені функції властиві інституту держави.

Окремо виділяють кастингову функцію (створення еліти для роботи в органах влади); бенчмаркінгову (розробка рейтингів, критеріїв порівняння, зіставлення зразків поведінки, ефективності функціонування на внутрішньому й зовнішньому рівнях); охоронну (забезпечення цілісності, безпеки держави, правопорядку, контроль за збереженням та використанням усіх видів ресурсів соціально-

економічного розвитку) функції тощо [23, с. 199-200]. Проте очевидно, що всі перераховані функції є похідними від трьох основних вищезазначених.

Класифікаційні критерії характеристики функцій є різноманітними. Практично всі функції держави є явними, проте існують також і латентні. Прикладом латентних (прихованих) функцій є виробництво предметів споживання – з метою задоволення потреб людей стосовно підвищення власного престижу. Вважається, що за допомогою аналізу саме латентних функцій можна точніше визначити реальну картину соціального життя [255].

Розрізняти функції можна і за «національним» критерієм, розподіляючи їх на зовнішні та внутрішні. За тривалістю реалізації розрізняють постійні та тимчасові тощо.

Місія держави полягає в координації функціональних економічних систем, що покликані забезпечити підтримку макроекономічної рівноваги національного ринку (як основної мети економічної діяльності) та створення оптимальних умов для обміну інформацією, товарами, послугами, різними формами капіталу. Функціональні системи – це системи формування конкурентного середовища, регулювання грошової маси в обігу, підтримання рівня внуртішніх цін, регулювання сукупного попиту та пропозиції, платіжного та торговельного балансу. Роль держави полягає в мобілізації механізмів, що відроджують рівновагу макро- та мікроекономічного рівнів, підтримують на достатньому рівні макропоказники (дефіцит бюджету, обслуговування зовнішнього боргу, обсяг золотовалютних резервів, рівень безробіття) [37, с. 111].

Для забезпечення наведених механізмів необхідна реалізація системи заходів з боку уряду – державне регулювання економіки.

Державне регулювання процесів функціонування ринкового середовища в умовах трансформації визначимо як систему заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюються уповноваженими державними органами (установами і громадськими організаціями) щодо забезпечення достатніх умов для ефективного функціонування економіки на ринкових засадах, та, безперечно, – пристосування елементів попередньої господарської системи до нових умов

господарювання. Це цілеспрямована діяльність держави зі створення передумов (правових, соціально-економічних), необхідних для найефективнішого функціонування ринкового механізму та мінімізації негативних його наслідків.

Державне регулювання соціально-економічних процесів випливає із самої суті держави. Історія світового розвитку свідчить, що державне втручання та відповідний державний сектор в економічній системі існують з дуже давніх часів. Орієнтовно на початку III тис. до н.е. у Стародавньому Шумері вже існувало державне господарство, за допомогою якого здійснювався облік робочої сили та засобів виробництва.

Економічна сфера Стародавнього Китаю характеризувалася спрямуванням до вдосконалення державного управління, дотримання законів, забезпечення охорони власності тощо. Мен-цзи (III-II ст. до н.е.) був прихильником державного втручання в господарську сферу, включаючи регулювання земельних відносин.

Економічна позиція мислителів античного світу (зі зміцненням рабовласницьких відносин) визначалася процесом розробки принципів ефективної системи управління господарством рабовласника. З часом це модифікувалося до завдання організації та управління державою-містом. Очевидно, що про об’єктивні межі економічних функцій держави навіть не йшлося.

Учені-меркантиліст розглядали державу як організацію, здатну забезпечити природні права людей (в першу чергу безпеку та власність). Соціально-економічна суть такого напряму полягала в тому, що держава повинна забезпечити умови для нагромадження буржуазного багатства.

Науковці-класики базували свої ідеї вже на положенні, що втручання з боку держави порушує природний стан господарства. Відповідно, таке втручання скоріше призведе до зворотних бажаним наслідків та стримуватиме підвищення продуктивності праці; воно завжди перешкоджатиме основній меті розвитку господарства – економічному зростанню [23, с. 149, 151-155].

Згідно з класичною ліберальною парадигмою людина має власні інтереси, які здатна відстоювати за допомогою активної автономної діяльності, причому у найефективніший спосіб. Суспільство є сукупністю індивідів, відповідно, суспільні

інтереси є похідними від особистих; кращим є те суспільство, дозволяє індивідам найбільш вільно реалізовувати власні інтереси. Уряд же створюється вільними людьми з метою захисту встановлених конституцією прав, саме цією функцією держава й має обмежуватися. Чітке визначення прав індивідів створює передумови для ефективного функціонування ринкової економіки, окреслює її основні переваги в порівняно з іншими економічними системами [279, с. 33-34].

А. Сміт досліджував особливості економічного розвитку суспільства і підвищення добробуту. Економіка примножує багатства людей (у вигляді матеріальних ресурсів, які дає «щорічна праця кожного народу») [220, гл. 2], до того ж він розглядав зростання поділу праці як основу технічного прогресу, що було основним засобом збільшення багатства країни. Невід'ємною умовою ефективної дії економічних законів є наявність вільної конкуренції, яка дає можливість позбавити учасників ринку влади ціноутворення.

Класичні моделі досягнення економічної рівноваги розроблялися на засадах вільного ціноутворення, що було покликане стати одним з основних правил – регулятором забезпечення пропорційності та збалансованості в економіці. Основною ідеєю вчень класичного напряму був мінімум функцій держави в економічній системі господарства.

Марксистський напрям економічної науки взяв за мету побудову соціалістичного (згодом – комуністичного) типу суспільства. Державі відводилась значна роль як у політичному, так і соціально-економічному житті. Передбачалася диктатура пролетаріату, що знищує приватну власність (зі збереженням індивідуальної власності на предмети споживання для задоволення особистих потреб), відповідно, власність буде спільною, а розподіл у суспільстві здійснюватиметься лише за потребами. Причому здійснення такої політики вбачалося реалізувати лише за допомогою пролетарської революції [23, с. 157]. Основним правилом організації функціонування економіки виступала планомірність. Праця ж набуває суспільного характеру, відповідно, потреба в товарно-грошових відносинах і в ринкових механізмах зникає

Нагадаємо, що недоліки капіталістичного типу економіки (що ґрунтувалися на використанні принципів ринкового саморегулювання) яскраво проявилися в роки світової кризи 1929-1933 р.р. [1]

У 30-і рр. XX ст. в країнах Заходу був здійснений революційний перехід до справді нової моделі регулювання національної економіки, покликаної не допустити розвиток в економічній системі згубних процесів.

На відміну від неокласичного принципу невтручання в економіку з боку держави Дж. Кейнс визначив провідну роль держави в регулюванні розвитку національного господарства. Мова йшла про державу не тільки як про політичний інститут, а про інститут економічний – як один з суб'єктів господарювання.

Центральним завданням держави було забезпечення високого рівня «ефективного попиту», що сприятиме зростанню доходів [94, с. 13-23, 116, 127-140]. Передбачався розвиток попиту двох видів, а саме платоспроможної потреби населення у предметах споживання та попиту підприємців на засоби виробництва (що виступали в ролі інвестиційних товарів). У кінцевому результаті ефективний попит був виражений не тільки у зростанні рівня зайнятості й підвищенні добробуту населення вцілому, але і у зростанні прибутків підприємств.

На державу були покладені економічні функції, пов'язані із забезпеченням зростання обсягу інвестицій у національне господарство та державні витрати, а також інші цілі соціально-економічного характеру. Щоб стримати зменшення сукупного попиту, Дж. Кейнс запропонував збільшувати витрати інвестування з метою позитивного впливу на підвищення рівня зайнятості та приросту національного доходу, при цьому рівень сукупного попиту мав залишатися на тому ж рівні. Для покращення розвитку підприємництва уряду слід регулювати норму відсотка, розмір якої має бути меншою за норму прибутку.

---

[1] «Ураховуючи затяжну кризу у світовій економіці, а також те, що трудящі по всьому світі потерпають від безробіття, боргів і відсутності зростання доходів, різку критику Маркса на адресу капіталізму – зокрема того, що ця система за суттю своєю є несправедливою і саморуйнівною – не можна повністю списувати з рахунків… Капіталістична система неминуче призведе до збідніння мас, оскільки всі багатства світу будуть сконцентровані в руках жадібної меншості… З 1983 по 2010 рік у США 74% приросту багатства припадало на 5% найбагатших людей країни, тоді як доходи 60% найбідніших жителів країни знизилися… Маркс не тільки діагностував вади капіталізму, але й визначив їх наслідки. Якщо законодавці не знайдуть спосіб гарантувати справедливі економічні можливості, трудящі всього світу можуть об’єднатися. У Маркса ще є можливсть помститися» [275].

Як відомо, щоб здійснити розширення обсягу попиту, країни Заходу здійснили одержавлення значної частини національної економіки. Завдяки цьому держава стала власником багатьох (у тому числі і новітніх) галузей промисловості (виробництво електроенергії, видобуток вугілля, транспортної тощо) та установ соціальної сфери. Була організована розробка рекомендаційних планів і програм, що стосувалися соціально-економічного розвитку, створений потужний державний ринок, великий бізнес було залучено до виконання держзамовлень, що дало змогу приносити великі прибутки.

Після 30-х рр. XX ст. упродовж тривалого часу економічна система розвивалася під значним впливом поглядів Дж. Кейнса, що наполягав на неможливості існування капіталізму на засадах саморегулювання. Саме держава мала взяти на себе функцію регулятора економічної сфери. Очевидно, що підхід був теоретичним обґрунтуванням підвищення державних видатків, зростання бюджетного дефіциту та зростання рівня інфляції, що безперечно аж ніяк не можна вважати оптимальними передумовами для ефективного господарювання[1].

Необхідно зауважити, що принципи кейнсіанскої моделі державного регулювання стали основою політики урядів США й інших західних країн у період 50-х – середини 70-х рр. XX ст., одержавши назву «планований й регульований капіталізм». Наслідок – найбільший період безкризового розвитку капіталістичної економіки упродовж післявоєнного періоду.

Такі сприятливі наслідки «протримались» до середини 70-х рр. У 1973-1974 рр. розгорілася світова економічна криза. Звичайно ж потужного удару

[1] Сам Дж. Кейнс вважав, що капіталізм усе ж таки не спроможний власними силами владнати економічну кризу та зменшити безробіття. Останні можуть бути настільки тяжкими, що призведуть до робітничої революції та занепаду капіталізму. Проте це не означає, що він визнав загальну кризу капіталізму, адже революції можна уникнути, відповідно, капіталізм ще можна врятувати у випадку використання державно-монополістичного регулювання. Проте сама проблема є ознакою банкрутства механізму капіталістичної економіки, посилення суперечностей капіталізму за часів економічної кризи, відповідно, є ознакою буржуазної політекономії. Дж. Кейнс намагався дослідити причини капіталістичних негараздів та віднайти систему конструктивних заходів, що мали зцілити капіталізм. Завданням буржуазного економіста була допомога монополістичному капіталу у скороченні доходів робітників та одночасно знаходженні шляхів ліквідації протиріч капіталістичної економії, виражених в економічних кризах та безробітті. Дж. Кейнс апелював до війни та необхідної мілітаризації, що виступали досить виправданими формами витрат та йшли на користь робітникам, адже створення нових військових заводів забезпечує високий рівень зайнятості, виробництво військової техніки збільшує обсяги національного доходу та прибутки капіталістів – тобто, це шлях до процвітання капіталістичної економіки.

зазнала й кейнсіанська теорія. Стало очевидним, що активне державне втручання не може запобігти кризовим явищам у виробництві.

Варто зазначити, що для збільшення рівня державного попиту вважалося прийнятним допустити появу певного рівня дефіциту державного бюджету. А для його покриття пропонувалося брати позики і друкувати гроші. Але це безсумнівно породжувало інфляційні процеси. Хоча на думку Дж. Кейнса, помірний рівень інфляції може стати засобом стимулювання попиту (збільшення заробітної плати для забезпечення повної зайнятості).

Крім того, допускалася можливість застосування дуже великих ставок податків для збільшення державних доходів. Однак це підривало зацікавленість працівників у збільшенні заробітків, підприємців, у свою чергу – у підвищенні розмірів прибутку. Важкого удару зазнавала сама податкова база (заробітна плата і прибуток).

Аналіз відсоткових ставок (факту того, що в них є нижня межа) викликав у Дж. Кейнса ідею дотримуватися зростання державних видатків (у випадку неефективності монетарної політики стимулювання приватного сектору до збільшення видатків має реалізовувати державний сектор). Відповідно, фіскальне стимулювання є кейнсіанською відповіддю на депресивну ситуацію в економічній системі (саме наведений механізм покладений в основу економічної політики Б. Обами) [113].

Положення кейнсіанської теорії на практиці призвели до негативних наслідків. На батьківщині вчення розвинулася стагфляція – її назвали «англійська хвороба» [166].

Неоконсерватори мали свої рецепти її лікування. На терені неоконсерваторського напряму економічної теорії виникли три школи, що характеризувалися антикейнсіанською спрямованістю: школа монетаризму, економіки пропозиції (А. Лаффер, Р. Мандаль) й раціональних очікувань (сподівань) (Дж. Мут, Р. Лукас, Т. Саджент, Н. Воллес).

Свого розвитку набув і синтезований напрям. Сутність неокласичного синтезу (Дж. Гікс, П. Самуельсон) полягала в пропозиції використання (в залежності від

стану економічної системи) методів кейнсіанського регулювання або ж обмеженого регулювання, використання механізмів вільного рівноважного ринку [213].

Основою вчень школи монетаризму була кількісна теорія грошей. Лідер школи – лауреат Нобелівської премії М. Фрідмен – теоретично обґрунтував необхідність проведення антиінфляційних заходів.

Було рекомендовано скоротити обсяг друку грошей (збільшувати їх кількість лише відповідно до зростання обсягів виробництва); скоротити соціальні програми (зменшити обсяги державних виплат населенню) та обмежити пропозицію грошей і видачу кредитів.

М. Фрідмен обґрунтував свою модель досягнення економічної рівноваги, характерною рисою якої була ідея проведення політики обмеження рівня доходів населення, рівня сукупного попиту, державних витрат, грошових виплат населенню, приросту грошової маси замість проведення державної політики експансії. За таких умов можливе зростання рівня безробіття та зниження рівня інфляції (так звана «природна норма безробіття», за якої протягом певного проміжку часу інфляція буде неможливою). Держава за таких тенденцій розвитку економіки повинна застосовувати ліберальну політику (надання більшої свободи розвитку ринковим відносинам, ціноутворенню, обмежуючись лише жорсткою грошовою політикою (повільно, з розрахунком на роки), наприклад, за допомогою центрального банку здійснювати вплив на масштаби й характер дії підприємницьких, комерційних структур (застосовуючи облікову ставку відсотка банків, операції на відкритому ринку, норми обов’язкового резервування). Проведення ліберальної політики вбачалося більш ефективним, адже Велика депресія вважалася результатом саме урядової безгосподарності, а не нестабільності, властивої приватній економіці [252, гл. 2, 3]. «Кожного разу, коли пропонується застосувати державне втручання, нам слід скласти балансову таблицю та записати до різних її граф переваги та недоліки такого втручання» [252, с. 57].

Ідея економічної свободи в рамках монетаризму ґрунтується на державному невтручанні в економічну систему, зменшенні частки національного продукту (доходів держави, що виступають основою державних «вмонтованих»

стабілізаторів). Державне регулювання стримує дію інструментів, що забезпечують установлення рівноваги. Відповідно до такої теорії, ринкове господарство має значний внутрішній потенціал самоврівноваження. Диспропорції ринкового механізму – наслідок лише надмірного зовнішнього втручання. Останнє має бути обмежене макроекономічними рамками (наприклад, контроль грошового обігу). Соціальна ж сфера має стати пріоритетом розвитку держави [23, с. 162, 163].

Теорія раціональних очікувань визнала неефективним централізоване планування національного господарства й поточне державне регулювання економіки, вважаючи активну фіскальну та грошово-кредитну кейнсіанську політику неефективною (одним із аргументів проти цього висувався факт ігнорування державною політикою важливого мікрорівня економіки, на якому приймаються рішення щодо економічної поведінки в конкретних ситуаціях). Школа раціональних очікувань обґрунтувала свій рецепт із регулювання економіки. Потрібні стабільні норми і правила для всіх суб'єктів господарювання, які робили б дії уряду, підприємців, споживачів більш передбачуваними. Було б корисно ухвалити закон, відповідно до якого рішення в галузі грошової та податкової політики набували б чинності тільки через два роки після їх прийняття. Відповідно, уряд повинен велику увагу приділити довгостроковій економічній політиці [10, с. 623].

Школа, що сповідувала теорію економіки пропозиції, виступила за відновлення свободи приватного підприємництва й відтворення ринкового механізму регулювання. Основна мета такої політики – створення сприятливих умов для зростання пропозиції праці і капіталу (та його нагромадження). Для цього було запропоновано знизити податки на заробітну плату й прибуток [292]. За основу теорія бере індивідуума, а регулювання ринку з боку держави має націлюватися на зростання рівня прибутковості, дохідності, не виходячи обов’язково з проблем бюджету та відповідного їх «податкового» розв’язання. Маніпулятивна фіскальна політика, система прогресивного оподаткування заперечувалися через негативний їх вплив на розвиток ділової активності (відсутні стимули до заощадження і, відповідно, до інвестування) через розвиток процесу приховування доходів (що є

причиною появи тіньової економіки, тіньової зайнятості, бартерних відносин) [23, с. 164].

Ураховуючи рекомендації неоконсерваторів за основу економічної політики Великобританії, США й ряду інших країн, було прийнято принцип «ефективної пропозиції», метою якого є заохочення приватного бізнесу («рейгономіка» у США, в Англії – «тетчеризм») [295]. Щоб зробити підприємництво більш вигідним, було проведене істотне зниження податків на прибуток і доходи громадян. Держава істотно зменшила власне втручання у справи господарського життя, розпочалося проведення часткової приватизації державних підприємств (продаж приватним особам або перетворення їх в акціонерні товариства). Ці заходи спричинили позитивні результати. Було зменшено дефіцит державного бюджету, скорочено кількість грошей в обігу та знижено темпи інфляції в кілька разів.

Але і ця модель регулювання національної економіки неоконсерваторів не врятувала економіку країн від негативних тенденцій, пов’язаних з виробництвом та інфляцією. У період 1979-1981 рр. вибухнула нова світова економічна криза. Рівень світового виробництва опинився на нульовій позначці. І знову було порушене питання щодо того, який механізм господарювання кращий – кейнсіанський або неоконсервативний.

Критикувати окремий вид політики регулювання господарської системи, застосований у минулому, не завжди доречно, адже економісти та політики приймали рішення й розробляли певний набір заходів, виходячи з умов, у яких перебували економічні системи та відповідних інституційних обмежень при реалізації управлінських рішень.

Виклик ученим, які спеціалізуються на заходах економічної політики, полягає в забезпеченні розробки такої теорії організації суспільства, що ґрунтуватиметься на реалістичній оцінці людських можливостей і обмежень у питанні подолання безлічі різних складних ситуацій.

Коли на створення теорії, яка має значну потужність і красою, витрачається багато років, учені, очевидно, будуть прагнути застосувати цей інструмент до максимально можливої кількості ситуацій. Потужність теорії прямо пропорційна

ступеню різноманітності ситуацій, які вона може пояснити. Однак усі теорії мають свої обмеження. Теоретичні моделі обмежені більше, так як при побудові такої моделі вчений повинен багато параметрів фіксувати, а не припускати їх варіювання. Межі застосування теорії стають ще вужчими, коли модель (наприклад, абсолютно конкурентний ринок) плутають із теорією, яку представляє дана модель [164, с. 61, 62].

Нині розвиваються сучасні теорії, пов'язані з величиною ролі держави в економічному житті країни: інституціоналізм і неоінституціоналізм, теорія суспільного вибору, прав власності, «індустріального та постіндустріального суспільства», теорія конвергенції та «технотронної» ери [23, с. 164].

Сучасне державне регулювання економіки полягає (принаймні має полягати) у використанні синтезу інструментів, що рекомендуються представниками провідних економічних течій. Мається на увазі, що новий господарський механізм поєднує стабільність державного управління (що є необхідною для задоволення суспільних потреб, потреб неринкового та соціального секторів) і гнучкість ринкового саморегулювання, сприятливого для задоволення різноманітних особистих потреб людей.

Крім того, лише регулювання комбінованого типу дозволить досягти високих макроекономічних цілей: ефективності господарювання; соціальної справедливості; економічного зростання і при цьому, новий механізм здатний урівноважити сукупний попит та пропозицію. Практична ж реалізація такого типу державного регулювання економічної системи в окремих країнах має свої особливості, визначальним критерієм є межі державного впливу на економіку.

Завдання держави полягає в пошуку такої форми, що дозволяла б спільне проживання в суспільстві – що надає найбільший простір для вільного розквіту індивідуальних сил. При цьому абсолютна свобода має бути обмежена законами, якими окремий індивід захищений від свавілля інших [65, с. 16].

Держава в сучасному світі є учасником (суб'єктом) економічних відносин, відіграючи значну роль в економічному кругообігу.

Відмітимо, що байдужість ринку до розв’язання проблем, пов'язаних з охороною природного середовища, розвитком фундаментальних наукових досліджень, обмеженістю природних ресурсів; відсутність можливості подолати процеси монополізації, що є закономірним результатом розвитку самого ринку, відсутність інтересу до виробництва суспільних благ, які споживаються, до речі, і тими, хто платить, і тими, хто не платить, неспроможність ринку врегулювати «зовнішні ефекти» економічної діяльності, обмежити (або тим більше подолати) небезпечну для людства нерівномірність у розподілі ресурсів та доходів, створює в соціально-економічному житті безліч проблем.

Очевидно, розв’язання цих проблем, які ринковий сектор економіки не спроможний (у силу об’єктивних передумов) вирішувати, покладається на державний сектор. Проблеми відмови або неспроможності ринку, які називають «фіаско ринку» [1, с. 892; 127, гл. 27], є основними причинами, які обумовлюють необхідність втручання держави в економіку.

Мова має йти про доцільність встановлення тих чи інших меж державного втручання в економічне життя, допустимі методи та інструменти такого втручання. Важливо пам’ятати, що основою процесу регулювання є закони розвитку та ефективного функціонування ринкової економіки, за межі яких держава не має виходити, ризикуючи підірвати природу національного господарства. Свою діяльність держава має проводити в «системі координат» саме ринкової економіки.

Важливо зазначити, що поняття «фіаско», або «провали», стосується не тільки функціонування ринку, а й держави, що є яскравими прикладами необхідності вдосконалення інституційного устрою державного регулювання. Це, по-перше, невідповідність доходів та видатків – державу складніше визнати банкрутом навіть у випадку неспроможності виконати взяті зобов’язання. Відповідно, державні підприємства відрізняються від приватних за двома складовими: малоймовірність банкрутства та конкуренції. Це впливає на рівень мотивації діяльності: приватній організації властива небезпека банкрутства порівняно з державною, якій за певних обставин може бути надана допомога у вигляді субсидій. Імовірність банкрутства створює для приватної організації обмеження (максимум) розміру втрат у процесі

неефективного функціонування та можливість зміни неефективної керівної команди. Відповідно, державні компанії часто мають змогу існувати та проводити діяльність за наявності дефіциту прибутку [231, с. 194]. Крім цього, це відсутність чітко визначених критеріїв ефективності діяльності (така ефективність оцінюється часто за власними критеріями, установленими державою – зростання бюджетних надходжень тощо); це і нерівномірний розподіл ресурсів (за наявності кількох стандартів справедливості) [160, с. 350].

Суттєвою відмінністю між приватним і державним секторами господарської системи є й приклад звільнення з посади. У багатьох розвинених країнах держслужбовцям досить складно опинитися в ситуації звільнення зі своєї посади. Більш того, велика кількість посад (особливо високого рівня) призначається обраною на чергових виборах політичною верхівкою, відповідно, такі службовці майже завжди звільняються лише з політичних мотивів, а не в результаті допущених помилок та неефективної служби в цілому.

Бюрократія є додатковою «хворобою» державної служби, що характеризується загальною неефективністю, мінімумом зусиль до оновлення та вдосконалення, абсолютною негнучкістю, цілковитою зосередженістю на поточній плинній діяльності та постійних рутинних справах.

Рівень мотивації залежить також від категорії «сумнівної технології», що впливає на непридатність процесу реалізації поставлених завдань. Часто мета заявленої задачі державного значення є цілком зрозумілою та бажаною, проте сам механізм її досягнення – технологія – залишається загадкою для самих же розробників. Елементарно кажучи, між затратами ресурсів та очікуваним, бажаним результатом не існує реального зв’язку [231, с. 198].

Наведені недоліки державного та ринкового секторів доводять неможливість однозначного вибору на користь переважно «державного» або «ринкового» через їх одночасну недосконаліть.

Оптимальний набір функцій держави в різних країнах (різних – за рівнем розвитку) є неоднаковим. Такий набір функцій залежить від існуючих характеристик держави та особливостей суспільства, на базі якого держава виникла. Оптимальний

масштаб функціонування держави залежить і від етнічної складової населення та можливої у зв'язку з цим напруженості суспільства. Судження про те, що біднішому суспільству потрібне більш активне державне регулювання стало чи не основною причиною збереження бідності країн третього світу. Крім того, маємо враховувати, що окремі функції оптимального набору діяльності держави можуть передаватися органам зовнішньої діяльності (міжнародним організаціям). Відповідно, необхідним є чітке окреслення ролі національної держави.

Варто знати, наскільки оптимальний рівень державного регулювання є результатом саме демократизації суспільства. Позитивна відповідь означає, що інколи оптимальний обсяг втручання передбачає більш інтенсивний рівень перерозподілу доходів (завдаючи шкоду економічному зростання). Річ в тім, що застосування правила більшості як критерію оцінювання діяльності держави (властиве демократичному суспільству) є досить ризикованим через існування об'єктивної необхідності прийняття будь-якого рішення, схваленого більшістю під час голосування, навіть у випадку пригноблення окремих меншин, певної експропріації, конфіскаційного оподаткування, і в цьому полягає головна суперечність визначальної мети функціонування держави (як першопочатку її інституціоналізації) – задоволення потреб та інтересів усіх «членів» держави (її населення) та його практична неможливість навіть за умов демократії (а це ж теоретично найліберальніший та найсправедливіший тип державного режиму). Зазначене має бути причиною пошуку інших критеріїв визначення рівня державного регулювання [5].

Рамки державного втручання визначаються сукупністю угод, гарантування виконання яких з боку держави супроводжується меншим обсягом витрат, ніж з боку інших гарантів. Прикладом може слугувати медичне страхування: в одних країнах соціальне та медичне страхування гарантується державою, в інших – приватними організаціями. Аналогічна ситуація у сфері освіти. Відповідно, для визначення ефективного механізму гарантування послуг необхідно брати до уваги співвідношення обсягів трансакційних витрат.

Свої недоліки має і концепція «зовнішніх ефектів» (екстерналій). Слід пам'ятати про випадки, коли зовнішні ефекти є наслідком недосконалості інституційної системи та невідповідним визначенням прав власності. За таких умов вирішення проблеми покладається не стільки на додаткове державне втручання, скільки – на усунення перепон, що стримують нормальний розвиток прав приватної власності. Останнє як раз може викликати необхідність скорочення рівня державного регулювання окремих сфер господарської діяльності.

Більш складним є зв'язок між корупцією та рівнем оподаткування. Ефективний рівень оподаткування може супроводжуватися відносно низьким ступенем корумпованості у випадку наявності невисокого податкового тягаря та обмеженості дискреційних бюрократичних повноважень. Одночасно, подальше посилення податкового режиму в довгостроковому періоді може обумовити ризик укладання корупційних угод між співробітниками податкових органів та безпосередньо платниками.

Безперечно, широкомасштабне регулювання паралізує економічну сферу, стимулюючи розвиток корупції, послаблюючи захищеність ще існуючих економічних свобод. Відхилення від моделі держави з обмеженими функціями сприяє збільшенню кількості «невдах» через посилення бідності та довгострокового безробіття за значного державного регулювання. Ресурсна функція, не обмежена інституційними правилами і нормами, призводить до кризи системи державного управління з, відповідно, негативними наслідками для економічної системи в цілому.

Основна проблема оптимізації регулюючих функцій держави в Україні полягає в існуванні корупції та бюрократії на всіх рівнях та гілках владної структури. Опитування населення показало, що кожний третій громадянин у своєму житті принаймні раз давав хабаря (або «винагороду», «заохочення») під час вирішення певних суспільних, побутових, ділових питань в органах житлово-комунального господарства, правоохоронних установах тощо, більш того, значна чисельність опитуваних вважає тау ситуацію навіть нормою, звичайною справою, на жаль [296]. Негативний вплив розвитку корупційних процесів позначається на всіх сферах життя. Україна є демократичною державою [106, ст. 1], і проблема неефективності

рішень, що приймаються за правилом більшості, відповідно, стосується і нашого суспільства. Проблема ця пов'язана із зацікавленістю більшості в прийнятті «певних» необхідних рішень (щодо більшості населення під час виборів – то проблема швидше пов'язана з необізнаністю в ході прийняття виборчого рішення). Сама зацікавленість часто є результатом корупційних угод між відповідальними посадовими особами та групами осіб зі «спеціальними інтересами», які досить рідко збігаються з реальними потребами суспільства.

Що стосується виробництва товарів та послуг суспільного споживання, ситуація аналогічна. Фінансування таких необхідних галузей, як освіта, охорона здоров'я через існування бюрократичних перепон та недосконаліть бюджетного планування є недостатнім. Заявлені безкоштовна освіта та охорона здоров'я є фактично нереальними. Для отримання права на соціальну допомогу особам, які належать до незахищених верств населення, необхідно пройти кілька «кіл бюрократичних порядків», а інколи ще й «зацікавити піти назустріч» відповідних посадовців (і це – за наявності законного права на соціальний захист). З іншого боку, законодавством України передбачено таку кількість пільгових категорій населення, якій може позаздрити населення будь-якої європейської країни. Проте в основному законодавче виділення пільгового режиму пов'язане з необхідністю схилити на свій бік більшу чисельність потенційних виборців (тобто – з політичних мотивів).

Економічна теорія значну увагу приділяє питанням функціонування держави з позиції очікуваних результатів, оминаючи увагою розгляд основних індивідуальних свобод як критерію обґрунтування необхідних меж державного регулювання.

Сама економічна свобода є нічим іншим, як відсутністю державних обмежень або примусу в системі виробництва, розподілу, споживання (ураховуючи об'єктивність існування примусу, обов'язкового для захисту індивідуальних свобод). Основними видами обмежень свобод є норми та податки, що перевищують рівень, необхідний для фінансування державної діяльності в необхідних для захисту класичних економічних свобод межах.

Економічна свобода є найважливішою складовою загальної свободи. Економічна організація, що безпосередньо надає економічну свободу, сприяє,

відповідно, і примноженню політичної свободи, бо відокремлює економічну владу від політичної, таким чином дозволяючи першій служити противагою другій.

Економічна свобода дає людям те, чого вони бажають, а не те, чого вони мають бажати на думку певної групи. Більшість аргументів проти вільного ринку ґрунтуються на недовірі до власне свободи.

Ринок досить сильно звужує коло питань, які мають вирішуватися політичними засобами, таким чином зводячи до мінімуму необхідність прямої участі уряду. Характерною особливістю засобів, що виконуються політичним шляхом, є тенденція до вимагання або нав'язування надмірної одноманітності. Ринок, навпаки, припускає значне розмаїття. Говорячи мовою політики, він являє собою систему пропорційного представництва.

Вилучаючи організацію економічної діяльності з-під контролю політичної влади, ринок усуває джерело примусової влади, дозволяючи економічній потужності стати саме «обмежувачем» політичної влади.

Суспільство, яке ставить рівність (у значенні рівності результатів) вище від свободи, у результаті втратить і рівність, і свободу. Якщо заради досягнення рівності воно вдається ще й до сили, то це знищить свободу, а сила, застосована спочатку в ім'я найкращих цілей, опиниться в руках людей, які використовують її у власних інтересах.

На противагу цьому суспільство, яке ставить свободу понад усе, здобуде, і навіть не ставлячи перед собою цього завдання, і більшу свободу, і більшу рівність. І хоча більша рівність є в цьому випадку ненавмисним результатом свободи (так би мовити, «побічним продуктом»), її досягнення не є випадковим. Система вільної конкуренції вивільняє енергію та здібності людей, даючи їм можливість переслідувати свої власні цілі, і при цьому захищає їх від перешкод і свавілля з боку їхніх співгромадян або влади. Вона не створює перешкод для досягнення окремими людьми привілейованого становища, але перешкоджає перетворенню цих привілеїв у закріплені законом чи традицією виключні права, бо поки існує свобода, буде існувати й конкуренція з боку інших, більш здібних і цілеспрямованих людей. Свобода – це відсутність не тільки уніфікації, але й назавжди встановленої ієрархії.

У тих, хто сьогодні знаходиться на нижніх щаблях соціальних сходів, завжди існує перспектива завтра піднятися на самий їх верх, і в цьому процесі майже перед кожною людиною відкриваються завдяки свободі можливість прожити більш повне й насичене життя [253, с. 9-10, 17, 18, 106].

На жаль, ідея «пріоритету свободи» виступає слабким важелем інтелектуального захисту проти посилення державних функцій у випадку непершочерговості економічної свободи або ж її виключення. Це відкриває шлях до зміцнення державного економічного регулювання. Значної додаткової шкоди концепція індивідуальних економічних свобод зазнає у разі включення до їх переліку окремих соціальних (яскравий приклад – надання прав на отримання соціальних пільг). Отже, уявлення про свободу як систему, захищену від посягань іззовні, «погіршується» з поширенням прав на гроші інших осіб, що передбачено пільговим режимом державної соціальної політики шляхом підвищення ставок оподаткування.

Результатом є суперечність таких двох систем індивідуальних прав та ймовірність подальшого послаблення економічної свободи шляхом, по-перше, підвищення податкового тягаря, а по-друге, розпорошення в соціальній трансфертній політиці[1] [149]. Державні функції найкраще захищені у випадку закріплення базових свобод конституційно.

У країнах, що розвиваються, відсутній вибір між добробутом та економічною свободою – обмеження свободи означає обмеження добробуту. У країнах перехідного типу ситуація аналогічна. Група азіатських країн, що розвиваються, досягла значних темпів економічного розвитку та стала основою для дослідження співвідношень ролі держави та ринку. Країни, що досягли успіхів, в цілому відрізнялися такими методами регулювання, як директивне кредитування та політика індустріалізації. Проте вони мали спільну ознаку – наявність таких

[1] Україна є надзвичайно яскравим прикладом країни з дуже значною за грошовими обсягами соціально-трансфертною політикою. За даними Державної казначейської служби України субвенцій пільгового соціального характеру за 2012 рік надано в обсязі – 42,2 млрд.грн, 2013 – 51,7 млрд.грн., 2014 – 49,6 млрд.грн. Про це свідчать, зокрема, і дані по бюджету Харківської області. Наприклад, у 2011 році для районів та міст області було передбачено 1998,1 млн.грн таких субвенцій. Враховуючи, що загальна сума бюджету області (загальний фонд) складала 8246,9 млн.грн, бачимо частку таких трансфертів. У 2014 році цифри були наступні: 2975,7 млн.грн відповідних субвенцій з 11163,6 млн.грн. бюджету (за даними Департаменту фінансів Харківської ОДА).

властивих державі з обмеженими функціями основ, як приватне підприємництво, відкрита економіка, низький рівень оподаткування.

Під час вибору форм демократії необхідно враховувати рівень добробуту громадян, частку середнього класу. Бідність – різновид несвободи. Демократія в злиденній країні призводить до тиранії. Успішна модернізація в Південній Кореї, Сінгапурі була проведена в умовах автократії або диктатури, лише потім з'явилися політичні свободи. В Україні, де поки немає конструктивної опозиції, здатної не лише на критику, а й на висунення обґрунтованих економічних доктрин, заміну неефективних керівників професійно підготовленими кадрами, не можна ставити «віз попереду коня», вимагаючи першочергового, радикального та одноразового реформування політичної системи.

Глобальна криза спростувала концепцію щодо зниження ролі національних держав. Не великі корпорації та банки, не міжнародні організації, а саме національні держави розробили і здійснили антикризові програми, які дозволили уникнути розвалу економіки [112].

Найбільші обмеження свобод призвели до значущих утрат добробуту. Такі фактори, як рівень злочинності, корумпованості, ухилення від оподаткування, тіньовий сектор, аналогічно ув’язані з різними комбінаціями факторів, що характеризують країни з високим рівнем розширення функцій держави: норм обмеження та пов’язаних дискреційних повноважень політичних діячів, значного податкового тягаря, великого обсягу державних закупівель.

Сучасне державне регулювання має в арсеналі значний набір методів, інструментів, що дозволяють здійснити реалізацію основної мети – зростання національного добробуту в інтересах нинішніх та майбутніх поколінь (додаток А). Проте через існування об’єктивно існуючих обмежень система державного регулювання економіки потребує вдосконалення.

Ефективним є такий набір елементів механізму державного регулювання, за яких існуюча система обмежень генерує економічне зростання. Відповідно, зростаюча віддача економічної системи визначає роль інститутів, які виступають джерелом формування тенденцій економічного розвитку. Тому, якщо ринки

зберігають конкурентну силу та відповідають моделі нульових (або мінімальних) трансакційних витрат, такі довгострокові тенденції можна вважати ефективними.

Зазначимо, що зростаюча віддача початкової системи інколи створює антистимули для ефективної діяльності, утворюючи «групи тиску», що є зацікавленими у підтриманні діючих обмежень. Вони впливають на формування суспільства за власними інтересами. Відповідні інститути здатні стимулювати силове керування суспільством, розвиток релігійного фанатизму, формування примітивних перерозподільних організацій, передбачаючи надто малу винагороду за здобутий виробничий приріст. Члени такого суспільства розробляють ментальні ідеології, призначені для виправдання недоліків його функціонування. Відповідно, починає формуватися політика, яка з часом закріпить діючі організації та стимули.

В інституційному контексті «ефект блокування» та ефект залежності від орієнтирів попереднього розвитку набуває більш складного вигляду, ніж у контексті просто технологічних змін. Економічні зміни довгострокового характеру є наслідком нагромадження великої кількості короткострокових економічних та політичних рішень суб'єктів, що опосередковано або навіть безпосередньо з урахуванням зовнішніх ефектів формують економічний та політичний процес [157, гл. 11].

При цьому варто усвідомлювати, що двома основними видами обмежень вибору інституційної системи, з якої імпортуються окремі інститути є: проблема співвіднесення історичного часу, тобто часу розвитку окремої країни (незважаючи на календарну спільність координат, хронологічно розвиток кожної окремої країни відрізняється в залежності від рівня «зрілості» та умов соціокультурного середовища), та проблема темпів впровадження нових інститутів [172].

Ефекти «блокування» та «залежності» яскраво проявляються і в інституційній сфері України. Сучасне управління стало продовженням традиції неправового правління комуністичних часів. Збереження наведеної традиції було обумовлене тим, що упродовж усього періоду посткомуністичного переходу не відбулося зміни політичної еліти, а тому була збережена інституційна та культурна «спадкоємність» з попереднім режимом у сфері здійснення влади і державного управління. Утвердження демократії передувало праву, формально демократичні інституції

«вписували» в систему неліберальної демократії. Маховик розхитування конституційного порядку був запущений. Не лише зволікання з назрілими реформами, а й постійне перекроювання інституційного «дизайну» (по іншому це назвати не можна) завдало великої шкоди процесу демократичної інституціалізації, бо не дало змоги офіційно встановленим інституціям стати визнаними, міцно утвердженими, легітимними формами політичної діяльності. Водночас, нестійкість політичних інституцій зумовила тимчасовість та низьку авторитетність будь-яких владних рішень, непередбачуваність поведінки політичних акторів, їхнє небажання мислити стратегічно та діяти на перспективу. Наслідком вказаного стало сповільнення або й узагалі відсутність необхідних реформ (земельна реформа, адміністративна реформа та реформа місцевого самоврядування, реформа охорони здоров'я та інші усе ще залишаються «fata morgana» української політики), розвиток «логролингу» (знаходження компромісу в середовищі багатовекторних інтересів законодавчої і виконавчої влади), «зависання» демократичних перетворень, трансформації, явища застою, гальмування суспільного розвитку в цілому. Особливості української траєкторії демократичного переходу підтверджують доречність слова «перезавантаження» [102].

За таких умов під загрозою опиняється не лише демократія, але власне держава, яка все більше набуває статусу «failed state» (крах держави – стадія, що наступає як наслідок деструктивного впливу проявів «фіаско» держави).

Базисні інститути являють собою історичні інваріанти, які зберігають свою природу, забезпечують «ефект блокування» для самопідтримки структури матриці (яка включає і комплементарні інститути). Цілеспрямовані дії держави й уряду забезпечують розвиток комплементарних інститутів для балансування тієї чи іншої громадської сфери. Баланс співвідношень базисних і комплементарних інститутів є завданням управління інституціональною структурою.

В українській економіці інститути Х-матриці утворюють рамкову структуру господарства[1]. У свою чергу, економічні інститути Y-матриці або інститути ринкової економіки мають тут компенсуюче значення, є комплементарними.

Однією з причин початку економічних реформ в Україні стала неефективна інституційна структура економіки. У ній був порушений інституційний баланс. Він виявлявся в тотальному домінуванні інститутів Х-економіки, у той час як необхідні інститути Y-економіки були майже нерозвинені або мали латентний характер.

Наслідками відставання розвитку неформальних інститутів стали незбалансований розвиток економічної системи, неефективність функціонування формальних інститутів, руйнування традиційної культури, бурхливий розвиток тіньової економіки. Примусове створення нових організаційних структур і нових приватновласницьких відносин не супроводжувалося формуванням адекватних механізмів примусу до виконання контрактів. Відсутність формальних інститутів дотримання контрактів, посилене відсутністю неформальної бізнес-культури, зумовлює низьку культуру контрактів і невиконання зобов'язань.

Масовий імпорт ринкових інститутів, продиктований бажанням прискорити глобальну інтеграцію України, поглибив інституційні розриви, посилюючи схильність держави і бізнесу до опортунізму. Схильність вітчизняного бізнесу до опортуністичного поведінки і неформальним контрактами збільшує інституційні структурні деформації ринку й трансформаційні ризики національної економіки [195].

Сьогодні відбувається те, що рано чи пізно мало відбутися: боротьба всіх проти всіх, яка для перемоги демократії має завершитися «великим компромісом», сторони якого будуть вимушені визнати демократичні правила гри єдино можливими для збереження і влади, і країни. Але поки що між українськими групами провладної

[1] Під інституційною матрицею розуміють сукупність базисних інститутів, що утворюють собою каркас для підтримки функціонування основних підсистем середовища, і комплементарних інститутів. Базисні інститути відображають глибинні риси громадських структур, що визначають кількість можливих траєкторій подальшого розвитку інституційного суспільства. Характер базисних домінантних інститутів визначає характер інституційного розвитку економічної системи. Базисні економічні інститути закріплюють способи взаємодії економічних суб'єктів з інституційним середовищем для досягнення найкращого результату, тобто інституціоналізує форми економічної інтеграції суспільства.

Інституційна матриця забезпечує історичну стійкість інститутів до зовнішніх і внутрішніх впливів. У суспільстві діє принцип домінантності базисних інститутів матриці, відповідно до якого всі типи інститутів цієї матриці панують у соціально-економічній системі [195].

та опозиційної еліти намічається досягнення компромісу лише щодо таких правил, які формують шлях до утвердження недемократичного режиму.

Необхідно змінити правила формування і функціонування українського парламенту таким чином, щоб із закритої «корпорації», у межах якої депутати здатні приватизовувати місця, як у сенсі їх безстрокового володіння мандатами, так і «продажу» та «перепродажу», він перетворився на основну арену «деліберації» – продумування, обговорення кожного рішення, яке ним ухвалюється, під кутом зору найрізноманітніших поглядів та інтересів [102].

Для нашої країни дуже підходить пояснення впливу державного регулювання на основі «руки, яка грабує», що розглядає державу як безнадійно корумповане, на приватний сектор воно дивиться мов крізь «рожеві окуляри». При цьому державна програма передачі активів до приватного сектору без відповідних регулюючих гарантій має швидше вигляд «грабуючої руки, що вдягнула м’яку рукавицю приватизації». Для ефективного ж функціонування ринкової економіки свобода укладання контрактів відіграє визначальну роль [230].

Замість формування організації ринку держава в особі реформаторів досягла успіху у створенні інституційних бар’єрів: досить складно знайти нині вид господарської діяльності, який би не потребував наявності ліцензії чи іншого «дозвільного» шляху врегулювання з владними структурами умов господарювання. Негативний координаційний ефект посилений тим, що наведені обмеження є вибірковими відповідно наданих пільг, преференцій, спрямування яких очевидно залежить від того ж таки державного апарату.

Пільги порушують роботу базового інформаційного устрою та механізму розподілу ринкової економіки – системи ціноутворення. Розподіл ресурсів здійснюється, виходячи з викривленних цінових орієнтирів, що формують різноманітні перепони в організації економічної системи. Це спричиняє недостатнє виробництво одних благ та перевиробництво інших.

Пільги перетворюють мотивацію економічної діяльності. Вони створюють механізми та правила, інститути квазіринкової поведінки. Пільги породжують

зловживання посадовців, відповідальних за їх розподіл – корупцію. При цьому формується навіть так званий «ринок пільг» [31].

Ефективність держави в цілому інколи визначають ступенем ефективності мотивації її агентів до створення колективних суспільних благ, що у свою чергу детерміновано рівнем влади суспільства над державною організацією. Якщо в економічній сфері приватний інтерес обмежений формами грошових доходів, у політичній – охоплює й інші мотиви. Вигода в політичній сфері не обмежена лише матеріальними благами, а включає політичні, правові, духовні. Приватний інтерес у політиці відкрито ніколи не декларується.

Неефективна організація економічної влади може зробити неможливою реалізацію послідовної макроекономічної політики і, відповідно, досягнення тривалої макроекономічної стабілізації, економічного зростання. Деформація ж економічної влади може створити такі форми мотивів поведінки, за яких економічні агенти не спроможні відповідним чином реагувати на макроекономічну політику [65, с. 126, 176, 178, 248].

Образ «меценатства» держави, що чинить добрі справи, продовжував панувати впродовж XX ст., складаючи й сьогодні основу світогляду бюрократії, що суттєво трансформувала інститут суспільної опіки у феномен особистого меценатства за рахунок бюджетних коштів. Поширення поведінки донора, який жертвує власні кошти на дії державних інститутів, що витрачають суспільні ресурси, стало однією з головних причиною неефективного використання бюджетних коштів та недофінансування найважливіших секторів соціальної сфери (схожою за змістом є концепція «меріторних благ» – товарів і послуг, попит на які з боку приватних осіб відрізняється від нормативних установок суспільства, а також, певною мірою, «лібертаріанський патерналізм»).

За умов інформаційного дефіциту (передумовою якого визнається неосвіченість людей) розбіжність «викривлених» і нормативно «правильних» інтересів індивідуумів є очевидною, що, власне, і генерує меріторну активність держави. Відповідно, мета суспільної опіки будь-яких меріторних благ полягає у

створенні умов для корекції поведінки індивідуумів у бік нормативно «правильного» вибору[1].

У рамках парадигми економічної соціодинамики комплементарність корисностей трансформується в комплементарність суб'єктів ринкового обміну: сукупність індивідуумів доповнює державу, яка виступає як інститут суспільства і від його імені в ролі некомерційної організації, місією якої є реалізація незводимих суспільних інтересів. Таке розширене тлумачення неокласичної моделі дозволяє в іншому світлі побачити і саму державу, що перебуває не десь за межами ринку або над ринком, а органічно в нього вбудована.

Держава не повинна витрачати обмежені суспільні ресурси, імітуючи поведінку мецената. Будучи найважливішим інститутом суспільства, вона виступає як «відповідальний» за колективні інтереси, реалізація яких передбачає опіку окремих товарів і послуг. Причому мова йде саме про суспільний інститут, а не про персоніфікований суб'єкт, який приймає «державні рішення». І в цьому сенсі витрати держави ніяк не можна розглядати у вигляді безповоротних витрат бюджету. Задоволення специфічних потреб суспільства, реалізація його соціальних установок, включаючи існуючі етичні норми справедливості, – це і є та віддача, яка перетворює державні витрати в соціальні інвестиції, незважаючи на те, що не всі суспільні інтереси можна (та й чи потрібно?) виразити в термінах економічного зростання. Один із найважливіших практичних висновків запропонованої теорії – необхідність модернізації соціальної політики, що ґрунтується на переході від «держави-мецената» до «держави-інвестора» [209, с. 9, 22, 33, 44, 56].

З точки зору методології «лібертаріанський патерналізм» (ознаки якого і зараз можна знайти в механізмах функцонування держав) майже нічим не відрізняється від меріторного втручання у споживчі переваги й припускає заміщення прямого

[1] У теорії «меріторних благ» нормативні установки суспільства доповнюють і «виправляють» поведінку індивідуумів, не завжди здатних діяти собі на благо.

До меріторних відносяться такі потреби, які «...визнаються настільки важливими, що в їх задоволенні використовуються кошти з державного бюджету, на доповнення до того, що надходить з ринкового сектору і від індивідуальних покупців. ... Задоволення меріторних потреб, за своєю суттю, передбачає втручання у споживчі переваги» [209].

обмеження вибору індивідуумів «опцією автоматичного вибору», тобто інструментарієм непрямого впливу на споживчі преференції[2].

Концепції меріторіки і лібертаріанського патерналізму, породжені скептичним ставленням до здібностей людей приймати правильні рішення у власних інтересах, зумовили послаблення «принципу раціональності» і посилення нормативної складової в економічному аналізі. З точки зору економічної методології найбільш дискусійним питанням залишається категорія суспільного інтересу, обумовленого «знанням» держави «як має бути».

За сучасних умов, пов’язаних із глобалізацією і суттєвими змінами в системі економічних відносин, відбувається і модернізація економічних функцій держави, до основних напрямів яких можна віднести: розвиток державно-громадських інститутів представлення суспільних економічних інтересів; соціалізація економічних потреб та способів їх задоволення; інтернаціоналізація процесів захисту суспільних економічних інтересів. Розвиток громадянського суспільства призводить до втрати державою функції монопольного представлення інтересів суспільства як цілого.

Держава розглядається в економічному та соціальному житті як єдиний організм, що забезпечує єдність економіки і суспільства завдяки тому, що існує єдність у стадіальності розвитку господарства і суспільства (індустріального, постіндустріального, суспільства «економіки знань»), коли фактори та природні ресурси розвитку за відповідної господарської системи швидше визначають, ніж характеризують суспільний розвиток. Особливо цей підхід може бути характерний за сучасних умов виснаження найважливіших природних ресурсів Землі і загострення суперечностей у боротьбі за здійснення контролю за ресурсами планети. Такий збіг обумовлений тим, що основу життєдіяльності суспільства складають, з одного боку, економіка, а з іншого – держава, яка виступає не тільки як організація політичної

[2] Один із прикладів м'якого патерналізму вже привернув увагу урядів і преси Заходу: працівники записувалися до пенсійних схем компаній «автоматично». Такі схеми, які держава підтримує податковими пільгами, зазвичай цілком в інтересах працівників. Ви можете сказати, що всі, у кого є мізки в голові, обов'язково самі подбають про майбутню пенсію, якби тільки «безглуздих» не було так на диво багато. Одне дослідження показало, що подібна зміна правил вступу до пенсійних схем «за автоматичним принципом» призвела до того, що чисельність їх учасників збільшилася з 49% до 86 % [210].

Цей приклад показує, у чому полягає м'який патерналізм: коли припущена помилка занадто груба, а засіб для її ліквідації необтяжливий, людей потрібно злегка «підштовхнути» до правильного рішення. Запис до пенсійних схем «за автоматичним принципом» зберігає людям свободу вибору.

влади й один з інститутів суспільства, а як економічний суб'єкт, що має у своєму розпорядженні різноманітні економічні ресурси та економічну владу поряд із політичною. Завдяки цим складовим у державному масштабі приймаються рішення, що охоплюють майже всі сфери та види господарської діяльності людей, у яких завдяки економічним відносинам задовольняються суспільні потреби, особливо ті, до яких звикло сучасне суспільство більшості країн.

Діяльність та визнання законів природи означає постановку їх на службу людським зусиллям для поліпшення умов існування. Таким чином, це твердження відображає зміст єдності категорій «суспільство» і «економіка», оскільки завдяки людській діяльності відбувається їх об'єднання шляхом розподілу праці або діяльності, що забезпечує підвищення продуктивності, дає можливість проявитися волі й прагненню як до формування, так і розвитку суспільства. Так само ми знаходимо спільний знаменник у категоріях «суспільство» і «держава», оскільки являють собою найважливіші для всіх людей засоби для досягнення цілей, до яких вони прагнуть. Ці утворення виникли в результаті людських зусиль, а їх збереження та найбільш прийнятна організація є завданнями, які по суті не відрізняються від інших настанов людей. Отже, і суспільство, і держава, і економіка, будучи найважливішими засобами досягнення цілей для людей, у свою чергу формують і розвивають їх за власною доброю волею, щоб завдяки людській діяльності в громадському, державному чи економічному відношеннях на основі поділу праці забезпечувати поліпшення умов існування в широкому розумінні цього слова. При цьому в сучасному світі задоволення людей життям у суспільстві і державі, сформованих для цього шляхом досягнення цілей, має не тільки економічний, а й соціальний вимір, оскільки деградація взаємної терпимості, справедливості, взаємоповаги тощо, які, власне, і складають основу загальної діяльності й суспільної свідомості, навіть за високого рівня задоволення матеріальних потреб породжує незадоволеність, нестабільність і суперечності між суспільством, державою та економікою.

І для суспільства, і для держави важливо дбати про те, щоб створити середовище, яке не зводить непереборних перешкод на шляху геніїв, і про те, щоб

достатньою мірою звільнити звичайну людину від матеріальних турбот, щоб вона мала змогу цікавитися будь-чим іншим, окрім пошуків засобів до існування.

Важливим є співвідношення між суспільством, державою та економікою: будь-який економічний результат може сприйматися як успішний тільки тоді, коли отримує суспільне визнання, і коли ми розглядаємо економіку як результат діяльності, спрямованої на виробництво товарів, що користуються попитом і теж мають суспільне визнання завдяки своїй якості. Це і є результат успіху певної економічної системи або економічного процесу. Суспільне визнання і державну підтримку повинні отримувати не тільки результати економічної діяльності, а й сама ідея про її здійснення [39, с. 42-50].

Недосконаліть у функціонуванні як державного, так і ринкового інституційного механізму обумовлює необхідність реформування інституційного устрою, особливо в контексті інституційних ринкових змін господарської системи та поглиблення світових кризових процесів.

Очевидно, раціональне (наголосимо, саме раціональне) державне регулювання економіки (відповідна кон'юнктура держави) в жодному разі не протиставляється механізму ринкового регулювання й тим більше не замінює його, а навпаки, використовує як позитивний регулюючий потенціал, дає інструментам ринкового регулювання можливість більш ефективно впливати на розвиток соціально-економічної системи.

Держава повинна сприяти розвиткові механізму ринкового регулювання. Вибір цілей, методів, інструментів державного регулювання визначається станом соціально-економічного розвитку країни, співвідношенням інтересів різних верств населення, політичним режимом, іншими особливостями і факторами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

1.3 Сучасна структура інституційного забезпечення економічних функцій держави

Економічна політика – система заходів, дій уряду щодо вибору та здійснення економічних рішень на макроекономічному рівні. Реалізація економічної політики

залежить від функцій, що покладає на себе держава, та передбачає досягнення суспільно значущих цілей, які визначаються станом економіки країни в даний момент. Основними цілями можуть бути: забезпечення стабільного зростання національної економіки; підтримка ефективного розміру зайнятості; стабілізація рівня цін, боротьба з інфляцією; забезпечення збалансованого зовнішньоторговельного балансу. Економіка, як історично зумовлена основа суспільства, багато в чому визначає політику держави.

Нестійкий стан соціально-економічної системи (в Україні, в тому числі) характеризують три основні взаємопов'язані негативні тенденції: звуження процесу відтворення засобів виробництва і життєвих благ (економічний спад); порушення процесу відтворення природних ресурсів і умов життєдіяльності людей (певна деградація екосистеми); звуження процесу відтворення населення (депопуляція та, в окремих випадках, поступове виродження).

Держава, будучи головним суб'єктом економічної політики, володіє владними повноваженнями, використовуючи які, пов'язує інтереси різних соціальних груп і спонукає їх діяти в напрямку певних визначених цілей. На рівні законодавчої влади відбувається обговорення і законодавче оформлення основних напрямків економічної політики. Відповідає за її реалізацію виконавча влада – уряд. Уряд, у свою чергу, ставить завдання і передає права по реалізації економічної політики конкретним органам виконавчої влади. Проводячи економічну політику, держава виступає ініціатором, основною ланкою, однак при цьому вона повинна зорганізувати спільні дії всіх учасників проведеної економічної політики: регіональних та місцевих інституційних утворень, об'єднань, професійних спілок, спілок підприємців, релігійних та культурних організацій, політичних партій та організацій, засобів масової інформації, впливових особистостей (вчених, політиків) тощо.

Ефективність функціонування національної економічної системи значною мірою залежить від грамотного поділу функцій між суб'єктами господарської системи.

Роль держави в ринковій економіці проявляється через такі найважливіші функції:

1) функція регулювання: створення необхідних інститутів, правової основи для прийняття економічних рішень – розробка і прийняття законів, що регулюють економічну діяльність, визначення прав і обов'язків громадян; раціоналізація та управління економічною структурою суспільства; регулювання зовнішньоекономічної діяльності всіх об'єктів господарювання та охорони навколишнього середовища;

2) стабілізація економіки – використання бюджетно-податкової і кредитно-грошової політики для подолання спаду виробництва, згладжування інфляції, зниження безробіття, підтримки стабільного рівня цін і національної валюти;

3) розподільна функція пов'язана, з одного боку, з досягненням більш справедливого розподілу доходів у суспільстві, а з іншого – з більш ефективним розміщенням ресурсів у ринковій економіці (перерозподіл коштів груп населення, які мають високі доходи, на користь непрацездатних і малозабезпечених, проводячи відповідну фіскальну політику, політику регулювання цін); забезпечення соціального захисту та соціальної гарантії – гарантування мінімуму заробітної плати, пенсій, допомога по безробіттю; різні види допомоги малозабезпеченим;

4) соціально-орієнтований розподіл ресурсів – виробництво товарів і послуг (забезпечення суспільними благами), яким не займається приватний сектор; розвиток соціально-економічної інфраструктури – забезпечення загальних умов для функціонування економіки (у галузі енергетики, транспорту, зв'язку), сприяння відтворенню робочої сили (у охороні здоров'я, освіті, спорті, культурі, ЖКГ).

Для захисту конкуренції як основної умови і регулятора ринкової економіки держава розробляє антимонопольне законодавство. Це дає можливість суб'єктам ринкової економіки реалізувати свої інтереси, примушує їх діяти узгоджено і не порушувати об'єктивних законів ринку.

На сучасному етапі, особливо, в Україні, важливого значення набуває функція прогнозування економічних процесів, розробка та впровадження сучасних технологій в економічній сфері, а також перепрофілювання та реструктуризація

виробничих потужностей з урахуванням сучасних суспільно-економічних та зовнішньополітичних викликів.

Ефективність реалізації економічних функцій держави в рамках економічного регулювання залежить величезною мірою від того, як держава створює надійну правову основу (забезпечення нормативною базою) і суспільну атмосферу, які сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи.

У різних країнах системи реалізації державних функцій та роль, яку вони відіграють у господарській системі, мають свої національні відмінності. Зміст державного регулювання та самої господарської системи формується під впливом конкретних історичних, політичних та економічних умов; національних традицій, культури, релігії. Але сутність їх однакова. Держава за допомогою економічних функцій намагається здійснювати стимулювання розвитку економіки, не завдаючи шкоди та не усуваючи ринкового механізму.

Як засвідчує практика розвитку господарських систем різних країн, в умовах змін в економічній системі на перше місце висувається стратегічна економічна політика. Довгострокове державне регулювання здійснюється у вигляді економічного програмування (у тому числі, програмно-цільовий метод планування в бюджетній політиці [147]). Це найбільш поширена й досить вдала форма державного впливу на економічні та соціальні процеси.

Державна політика довгострокового характеру підкріплюється необхідною інформаційно-аналітичною базою, комплексним аналізом можливих результатів втілення програм в життя. Мета і масштаби економічного програмування визначаються, виходячи з наявного економічного та науково-технічного потенціалу.

В українській практиці аналогічно використовують розробку підґрунтя для реалізації державного регулювання довгострокового характеру. Зауважимо, що урядом уже затверджено «Концепцію державної регіональної політики», постанову «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» та інші нормативно-правові акти. На базі наведених законодавчих документів відповідні проекти підготовлені (і вже затверджені) на місцевому рівні для реалізації

державної довгострокової політики (наприклад, в Харківській області затверджена «Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року»).

Забезпечення ефективності державної економічної політики пов’язане з проведенням стабілізаційної політики. Політика стабілізації є складовою економічної політики, яка націлена на досягнення загальної економічної рівноваги. До показників, що її визначають, належать обсяг національного виробництва, рівень зайнятості, стабільність рівня цін і зовнішньоекономічне сальдо.

Дії держави, спрямовані на забезпечення зростання обсягу валового національного продукту (далі – ВНП), відповідають політиці економічного зростання, яка є складовою політики стабілізації, адже має на меті стабільний розвиток національного виробництва. Другою головною метою й показником політики стабілізації є високий рівень зайнятості працездатного населення країни (або ж низький рівень безробіття). Держава втручається в ситуацію на ринку праці з метою недопущення значних розривів у рівнях безробіття, характерних для різних фаз циклу, і забезпечивши його відповідність темпам розвитку виробництва.

Структурна політика пов'язана з політикою стабілізації і вважається її складовою, проте зі своїми специфічними завданнями [8]. Саме на структурну політику покладено завдання розв’язання загальних економічних проблем, що виникають унаслідок структурних зрушень у системі галузей народного господарства, регіональних диспропорцій, проблем між групами підприємств. Охоплює вона і завдання коригування співвідношень окремих агрегатних показників економіки, їх регулювання.

Перше функціональне завдання держави спрямовується на усереднення витрат пристосування до структурних змін у ході економічного зростання та розвитку науково-технічного прогресу. Це є так званою структурною політикою розвитку. Друге – на «безболісне» пристосування до регіональних і галузевих зрушень, а також – на забезпечення конкурентоспроможності галузей і регіонів на довгостроковій основі. Заходи структурної політики передбачають ліквідацію перепонів галузевого та навіть регіонального характеру, які гальмують прискорення

структурних перетворень шляхом активізації галузевого та регіонального потенціалу розвитку.

Відповідно, функціональні заходи держави, орієнтовані на розвиток галузей (галузі) народного господарства, є галузевою структурною політикою, а ті, що спрямовані на розвиток регіонів – регіональною. Найважливішими інструментами галузевої політики є субвенції, дотації, інструменти захисного митного характеру, регулювання цін, технологічна політика. Регіональна ж політика розвитку орієнтована на врегулювання програм економічного розвитку (розробка й упровадження яких покладені на суб'єктів територіального підпорядкування) з метою стимулювання економічного розвитку окремого регіону. Таким чином, держава має змогу складати єдину національну програму. Звичайно, використовуються й такі засоби впливу, як спеціальні законодавчі акти та нормативи.

У підсумку відмітимо, що стабілізаційна і структурна складові політики розвитку спрямовують економічний і соціальний розвиток країни в напрямку досягнення цілей концепції соціально-економічного розвитку.

Система інструментів політики стабілізації включає всі методи, які є в розпорядженні економічної політики, проте провідна роль належить саме податковим та грошово-кредитним. На практиці заходи монетарного і фіскального характеру можуть застосовуватись одночасно для підвищення ефективності проведеної політики.

Фіскальна політика являє собою заходи уряду, що здійснюються для стабілізації економічної системи, використовуючи зміни у величинах доходів або витрат держбюджету. Вона є сукупністю форм та засобів державного впливу на економіку через оподаткування, зміни обсягу і структури державних витрат з метою забезпечення прийнятного рівня зайнятості, обмеження інфляції та негативного впливу циклічних коливань [151].

За допомогою важелів податкової політики (регулювання рівня ставок, використання прискореного методу амортизації тощо) держава здійснює вплив на стан господарської кон'юнктури. Податкові інструменти активно застосовуються для структурних зрушень в економіці, стимулювання розвитку НТП, покращення

розвитку економічно відсталих районів. Ще однією функцією податкової політики є нагромадження достатніх ресурсів для фінансування програм соціального характеру.

Інструментами фіскальної політики є доходи та витрати державного бюджету, а конкретніше – податки, державні закупівлі, трансферти.

Державні закупівлі (товарів чи послуг) і трансферти є витратами державного бюджету, а податки є основним джерелом доходів бюджету. Саме тому фіскальну політику й називають бюджетно-податковою.

Залежно від фази циклу економіки країни інструменти державної фіскальної політики використовуються по-різному. Через це в макроекономічній теорії виділяють два види фіскальної політики: стимулюючу (або експансіоністську) і стримуючу (рестриктивну) [151].

Стимулююча (експансіоністська) фіскальна політика застосовується у фазі циклу, що характеризує спад економіки. Метою цього виду політики є зростання ділової активності та боротьба з безробіттям. Інструментами стимулюючої фіскальної політики виступають збільшення обсягів державних закупівель, зниження ставок податків, збільшення обсягів трансфертів.

Стримуючу фіскальну політику застосовують за умов занадто швидкого розвитку економіки (спостерігається «перегрів» економіки), і пов’язана вона зі стримуванням ділової активності й боротьбою з інфляцією. Інструментами стримуючої фіскальної політики є скорочення державних закупівель; збільшення ставок податків; скорочення обсягів трансфертів.

Крім того, залежно від способу впливу інструментів фіскальної політики розрізняють автоматичну й дискреційну фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика – це система заходів, яка передбачає цілеспрямовані зміни в обсязі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету. Дискреційна фіскальна політика запроваджується урядом для активної протидії циклічним коливанням [215, с. 275].

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика ґрунтується на тому, що фіскальні інструменти – елементи чистих податків, здатні змінюватися в автоматичному режимі, без прямої участі держави. Пояснюється це тим, що обсяги

податків і трансфертів залежить від розміру доходу, тому вони можуть змінюватися пропорційно до змін обсягів ВВП навіть за наявності стабільних податкових ставок і незмінного рівня трансфертних платежів.

Відмітимо, що здійснення стабілізаційної функції в економіці без прийняття спеціальних урядових рішень не означає, що держава в цьому процесі виконує роль спостерігача. Держава впливає на дію автоматичних стабілізаторів опосередковано, запроваджуючи в економіку певну систему податків і трансфертних платежів. Таким чином, недискреційна фіскальна політика, змінюючи рівень податків і трансфертів, впливає на ефективність виконання цими інструментами стабілізаційної функції економічної системи в автоматичному режимі. В економічній системі автоматичні стабілізатори гальмують зростання обсягу ВВП у фазі підйому та зменшення – у фазі спаду. При цьому автоматичні стабілізатори лише частково зменшують масштаби спаду виробництва, повністю протидіяти йому вони не взмозі. Оскільки механізм дії автоматичних стабілізаторів не здатний повністю усунути негативні наслідки циклічних коливань в економіці, то недискреційна фіскальна політика може доповнюватися заходами дискреційної.

Розглядаючи сучасні тенденції фіскальної політики, варто звернути увагу на «фіскальну девальвацію». Суть її виражається у збільшенні ставок податку на додану вартість (далі – ПДВ) та одночасному зниженні обсягів соціальних внесків (податків на заробітну плату, що сплачуються бізнесом). Зростання першої складової стосуватиметься експортерів, імпортерів та національних виробників, які здійснюють продажі на внутрішньому ринку. Зниження ж матиме вплив лише на експортерів та національних виробників. Відповідно, імпортер, унаслідок збільшення ставок ПДВ, підвищуватиме вартість продукції, знизивши її конкурентоспроможність. Національному виробникові збільшення ПДВ компенсуватиметься зниженням податку на заробітну плату (на конкурентоспроможність не впливатиме). Експортери матимуть змогу зміцнити власні позиції на зовнішньому ринку, зменшивши собівартість своєї продукції (шляхом зниження податків) та отримуючи компенсації за сплату ПДВ.

Наведені заходи нададуть можливість збільшити фіскальні доходи України як країни з торговим дефіцитом (не залишаємо поза увагою й те, що зазначені заходи жодним чином не «прив'язані» до міжнародних зобов'язань). Щодо реального стану справ в Україні, то варто усвідомлювати: ефективність обох складових цього інструментарію перебуває під сумнівом. На жаль, підвищення ставок ПДВ лише посилить рівень ухилення від його сплати; ринок заробітної плати взагалі значною мірою є тіньовим. Здійснення ефективної девальвації в Україні дозволило б скоротити дефіцит на 3-4 млрд дол. США, відповідно, полегшити тиск на власні золотовалютні резерви (тому необхідною є відмова від прив'язки валютного курсу до долара). Утім, уряд намагатиметься утримувати вітчизняну валюту на стабільному рівні до наступних виборів [129].

Щодо особливостей сучасної податкової політики України, варто відмітити як визначальну подію прийняття податкового кодексу. Цей нормативний документ закріплює та узагальнює механізм реалізації оподаткування в Україні в межах усіх видів податків та зборів. Податковий кодекс визначає принципи побудови податкової системи, перелік податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що підлягають сплаті до бюджетів усіх рівнів, визначає методику їх обчислення, порядок адміністрування податків, ставки, правовий статус платників, порядок застосування фінансових санкцій за порушення податкового законодавства. Відповідно до положень Кодексу можна характеризувати спрямованість податкової політики уряду.

Про стимулюючу спрямованість фіскальної політики українського уряду щодо податкової складової можна було стверджувати, аналізуючи норми Кодексу 2010 року. Унаслідок подій, що сколихнули всю соціально-економічну систему України (у т. ч. фінансову) наприкінці 2013 та продовжуються до нині постала необхідність внесення змін до фінансового законодавства, податкового зокрема, з метою забезпечення економії та максимального поповнення бюджетних ресурсів країни.

Основним джерелом поповнення бюджетних коштів країни є податки. Відповідно до змін, унесених до Кодексу Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» (від 10 квітня 2014), збільшуються ставки багатьох податків та зборів, а

саме: податку на додану вартість з 17% до 20% (при цьому тепер не звільняються від сплати операції з постачання лікарських засобів, дозволених для виробництва й застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів (у т. ч. аптечними закладами), а також виробів медичного призначення, що, очевидно, призведе до зростання цін на медикаменти); акцизного податку на деякі алкогольні, тютюнові вироби, транспортні засоби; податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (приблизно на третину за кожним хімічним джерелом), за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення; податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено; збору за спеціальне використання води; збору за користування радіочастотним ресурсом України; розширено перелік платників плати за користування надрами для видобування корисних копалин. Планувалося зменшення ставки податку на прибуток з 25% до 23% у 2011 році, до 21% у 2012 році, до 19% у 2013 році та до 16% – у 2014 році. Тепер базова ставка збільшена до 18% [170, ст.10, 158, 167, 193, 196, 215, 243, розділ VIII, розділ XX].

Крім того, до переліку платників збору на обов'язкове державне пенсійне страхування включені юридичні та фізичні особи, які здійснюють операції з купівлі іноземної валюти в безготівковій та/або готівковій формі, а також розширено перелік випадків з обов’язкового розкриття банківської таємниці.

Що стосується такого інструменту державної фіскальної політики, як державні закупівлі, то прийнятий відносно нещодавно закон про здійснення державних закупівель повністю звільняє від процедури торгів із купівлі товарів, робіт, послуг значну кількість державних підприємств (комунальних, казенних) з часткою державної власності понад 50%. Закон звужує власну сферу впливу, збільшивши перелік товарів, робіт та послуг, що «випадають» з регулювання (придбання, оренда нерухомого майна, прав на землю, послуги третейських судів, арбітражі за участю замовника, фінансові послуги щодо емісії, купівлі-продажу цінних паперів) [176; 179]. Такі нововведення роблять процедуру державних закупівель «непрозорою»,

розкривають шлях до розвитку корупції, «домовленостей», неефективного фінансування бюджетних коштів.

Реалізація фінансової політики будь-якої держави (у т. ч. бюджетно-податкової) має бути націлена на максимально можливе забезпечення фінансового суверенітету держави. Сьогодні ж вплив наднаціональних структур (зокрема, МВФ) на стабільність суверенітету країн-об’єктів дуже суттєвий. Зауважимо, що Сполучені Штати мають у своєму арсеналі один (відносно новий) «інструмент впливу», що стосується саме податкової політики. Він пов'язаний із прийняттям Конгресом США в 2010 році закону про оподаткування іноземних рахунків – FATCA.

Справа в тому, що раніше податкова служба США контролювала повноту і своєчасність сплати податків в основному від операцій та активів саме в межах території (юрисдикції) США. Тепер податкова служба США зобов'язана контролювати кожен крок фізичних та юридичних осіб США в будь-якому куточку світу. Проте на практиці сама служба це робить не самостійно, а зобов’язує іноземні держави, банки та фінансові організації надавати їй усю необхідну інформацію про американських платників податків, що мають за кордоном депозити, рахунки, акції та частки в капіталі тощо: іншим державам та їх фінансово-банківським організаціям пропонується виступати податковими агентами США. В разі ж небажання або нездатності виконувати ці функції США загрожують серйозними заходами впливу.

Закон FATCA має яскраво виражений екстериторіальний характер, є наочним проявом глобального диктату Вашингтона.

Швидкими темпами відбувається накопичення фінансових і нефінансових активів американцями в інших країнах. Вашингтон намагається контролювати ці потоки, вести їх облік. Точність і повнота оцінки нефінансових активів істотно нижча, ніж активів фінансових. Тенденція виведення з-під контролю й статистичного спостереження все більшої частки нефінансових активів посилюється. Значна частина доходів від зарубіжних активів до США не

повертається й реінвестується (або певним іншим способом використовується) за кордоном[1].

Для ухилення від оподаткування використовуються офшори, маніпуляції з бухгалтерською звітністю, різні «сірі» схеми бізнесу, припинення подачі податкових декларацій до податкової служби США.

Міжнародні американські корпорації платять податки на дохід, отриманий за межами США, за ефективною ставкою, яка дорівнює в середньому 2-3%. Для ухилення від податків через «податкові гавані» використовується практика передачі прав на ліцензії та патенти, що належать корпорації, її філії, зареєстрованої на території з низькою або нульовою податковою ставкою, на адресу якого американський підрозділ здійснює ліцензійні платежі. Таким чином, відбувається легалізація переказу коштів за кордон.

Загалом, діалектика новітньої фінансової історії США така, що одна крайність американського фінансового порядку – лібералізація операцій транснаціональних компаній (далі – ТНК) і транснаціональних банків, що знаходяться в США, починає змінюватися на іншу – посилення тотального контролю. FATCA – важлива частина цього механізму тотального контролю.

---

[1] У травні 2012 р. банк JP Morgan випустив доповідь, у якій містяться дані щодо розмірів зарубіжного нерозподіленого прибутку американських компаній. Згідно з цими даними, на частку 1113 американських міжнародних компаній два роки тому припадало понад 1,7 трлн дол. нерозподіленого прибутку, що знаходиться за межами США. Ці кошти, швидше за все, уже ніколи не будуть репатрійовані.

Значна частина чистого прибутку за кордоном представлена у вигляді готівки, що перебуває на банківських рахунках. У зазначеній доповіді міститься оцінка запасів готівки 602 американських міжнародних корпорацій. На рахунках цих компаній знаходиться 974 млрд дол. готівкових коштів, з яких щонайменше 588 млрд дол. або 60% перебувають за межами США, причому деякі компанії тримають за межами території країни майже всю свою готівку. Було складено список компаній, у кожної з яких понад 5 млрд дол. грошових коштів знаходяться в офшорах або просто на закордонних банківських рахунках. Значна їх частка належить до інформаційних технологій, медицини, фармакології, індустрії здоров'я, тобто тих галузей, де інтелектуальна власність і патенти є основними генераторами прибутку. Сумарно вони тримають на закордонних рахунках 378,5 млрд дол. За абсолютними обсягами іноземної готівки лідирує компанія Apple – 74 млрд дол., що складає 67% від її готівкових коштів. За нею йдуть компанії Microsoft, General Electric, Cisco Systems, Google і Oracle. Компанії Johnson & Johnson і Hewlett-Packard тримають майже 100% запасів готівки за межами США. Нині Ірландія, Бермуди і Люксембург входять до першої п'ятірки країн, у яких американські корпорації отримують найбільш високі прибутки. У 2007 р. прибутки американських корпорацій на Бермудських островах і в деяких інших «податкових гаванях» перевищували ВВП цих країн, що побічно свідчить про використання їх для відведення прибутків від сплати корпоративних податків в США. Наприклад, у 2008 р. банк Goldman Sachs, який має 29 філій, розташованих у «податкових гаванях», отримав прибуток у сумі 2 млрд дол., при цьому він заплатив податків на суму всього 14 млн дол., тобто за ставкою менше 1% [93].

Більш того, «відстежування» стосується і фізичних осіб. Треба мати на увазі, що в США практикується розширене розуміння терміна «громадянин». Під це поняття підпадають особи, народжені як на території США, так і за кордоном, але від батьків-американців, які там мешкають. Така категорія осіб називається «US Person», і для них можуть виникати «певні податкові зобов'язання» перед державою.

Існує досить неправильна думка, що податкова служба США «полює» лише за великими «ухильниками», а дрібних вона не помічає. Ще за кілька років до набрання чинності FATCA (а саме у 2004 році) конгрес США ухвалив закон, згідно з яким штрафи накладаються на тих осіб, які не повідомили податкову службу про закордонні рахунки сумою від 10 тис дол. Штрафи дуже значні: 100 тис дол. або 50% від суми, яка знаходиться на рахунку (вибирається, звичайно ж, більша сума). У чинному законодавстві США крім штрафів за ухилення від надання податкової декларації додатково стягуються штрафи за ухилення від самої сплати податків. Відомі випадки, коли за несплату приблизно 20 тис дол. податків (навіть через ненавмисні, технічні причини, без злого умислу з боку платника податків) податкова служба США накладала штраф понад 1 млн дол.

Парадоксально, але американці все більше відмовляються від громадянства США, а «гості» Америки – від «зелених карт». Проте і тут не все так просто: перш за все, «відмовникам» треба погасити свої зобов'язання податкового та іншого характеру. Крім того, передбачений також спеціальний «вихідний податок» для тих, чиє майно перевищує 2 млн дол. У цю ж категорію потрапляють ті, чий річний дохід упродовж останніх п'яти років перевищував 155 тис дол. Від володарів «зелених карт» теж «попросять вихідний податок», якщо в них ця карта була протягом восьми з останніх п'ятнадцяти років. Відмітимо, що ще більш активно з-під американської юрисдикції відбувається «втеча» банків, корпорацій та інших юридичних осіб.

Згідно з наведеним законом про величезні обсяги готівки, які американські ТНК зберігають на рахунках іноземних банків, останні будуть доповідати в податкову службу США. А податкова служба, у свою чергу, висуватиме претензії до ТНК у разі, якщо в казну США не буде сплачено хоча б один цент з мільярдів на зарубіжних банківських рахунках. В умовах FATCA американські ТНК відчули себе

дуже вразливими. Як з фізичними, так і юридичними особами американського походження неамериканські банки працювати не хочуть, більш того, з огляду на вищезазначене, вони стали їх сторонитися. Неамериканські банки, перетворившись в добровільно-примусовому порядку на «агентів» податкової служби США, побоюються можливих «сюрпризів» як з боку американських клієнтів, так і з боку податкової служби США. У будь-який момент банки-«агенти» можуть бути звинувачені в приховуванні «ухильників», за що FATCA передбачає суворе покарання неамериканських банків. «Вигнанцями» можуть себе відчути й американські інвестори, які бажають купити акції (паї, частки в капіталі) компаній різних країн світу. Адже, згідно з FATCA, якщо в капіталі компанії частка американських фізичних і юридичних осіб складає 10% і більше, така компанія повинна звітувати перед податковою службою США. Очевидно, що неамериканським бізнесменам такі небезпечні «партнери» не потрібні.

У закону FATCA є «друге дно». Він призначений не стільки для того, щоб радикально підвищити наповнюваність американського бюджету, скільки для того, щоб вузькій групі фінансової олігархії дати необхідні повноваження для прямого диктату безпосередньо над державою і світом [93].

Грошово-кредитна політика згідно із Законом України «Про Національний банк України» – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України за допомогою використання визначених цим Законом засобів та методів [190, ст. 1, 25].

Грошово-кредитна політика спрямована на досягнення та збереження фінансової стабілізації, в першу чергу, зміцнення курсу національної валюти й забезпечення стійкості платіжного балансу країни.

Монетарна політика може бути жорсткою (спрямована на підтримку певного обсягу грошової маси), гнучкою (спрямована на регулювання процентної ставки); стримуючою (проводиться в період «буму» і спрямована на зниження ділової активності для боротьби з інфляцією), стимулюючою (запроваджується в період спаду й має на меті стимулювання зростання ділової активності для боротьби з безробіттям).

Роль монетарної політики, передусім, визначається цілями та її інструментами. Цілі монетарної політики поділяються на проміжні та кінцеві. Кінцеві – це такі макроекономічні змінні, якими характеризуються загальні результати функціонування економіки і на досягнення яких спрямована монетарна політика. Відповідно, кінцевими цілями монетарної політики є зростання величини реального ВВП, зменшення рівня безробіття та зниження рівня інфляції. Але монетарна політика безпосередньо вплинути на такі кінцеві цілі не може. Для їх досягнення використовуються проміжні (до них належать макроекономічні змінні, за допомогою яких здійснюється вплив монетарної політики на кінцеві). Прикладами проміжних цілей є досягнення оптимального рівня пропозиції грошей, процентної ставки, обсягу кредитування, рівня заборгованості тощо.

Зазначимо, що для досягнення цілей монетарної політики центральний банк застосовує заходи, пов'язані з використанням певних інструментів. Головними серед них є операції на відкритому та на валютному ринках, облікова ставка, нормативи обов'язкового резервування.

Продаж (купівля) державних цінних паперів на відкритих ринках комерційними банками зменшує (збільшує) резерви банків, а отже, зменшує (збільшує) кредитні можливості банків, збільшуючи (зменшуючи) процентну ставку. Цей метод грошової політики застосовується в короткостроковому періоді й характеризується значним рівнем гнучкості. Використання операцій на відкритому ринку цінних паперів має свої переваги, адже ініціатива з їх проведення належить національному банку; операції з цінними паперами забезпечують гнучкість, що стосується обсягів і часу втручання у грошовий ринок; комерційні банки укладають угоди щодо цінних паперів на добровільних засадах, а їх прибуток визначається ринковою кон'юнктурою. Через це операції на відкритому ринку є основним інструментом грошово-кредитної політики [190, ст. 25, 29].

Центральний банк здійснює регулюючий контроль комерційних банків. Грошово-кредитна політика може реалізовуватися за допомогою зміни обсягу активів, які банки повинні зберігати в резервах центрального банку. Лише незначну частину своїх активів банки тримають у готівкових коштах, доступних для

миттєвого зняття. Залишок інвертується в неліквідні активи, такі як іпотеки та кредити. Змінюючи норму ліквідності, центральний банк змінює обсяг доступних кредитних фондів. Центральний банк, як правило, часто не змінює резервні вимоги, так як це створює волатильні зміни в пропозиції грошей унаслідок дії кредитного мультиплікатора. Цей засіб регулювання грошової маси зазвичай застосовують у довгостроковому періоді.

Ставка, що стягується Центробанком за позички, надані комерційним банкам, є обліковою ставкою. З пониженням облікової ставки збільшується попит комерційних банків на кредити Центробанку. Одночасно збільшуються резерви комерційних банків та їх здатність надавати кредит підприємцям і населенню. Знижується й банківський відсоток за кредит. Пропозиція грошової маси в країні зростає. Навпаки, коли потрібно знизити ділову активність, зменшивши грошову масу в країні, центральний банк підвищує облікову ставку. Підвищення облікової ставки є також методом боротьби з інфляцією. Залежно від економічної ситуації центральний банк вдається до політики «дешевих» і «дорогих» грошей.

Політика дешевих грошей запроваджується в період низької кон'юнктури. Центральний банк збільшує пропозицію грошей шляхом купівлі державних цінних паперів на відкритому ринку, зменшення резервної норми, зниження облікової ставки. Тим самим знижується процентна ставка, досягається зростання інвестицій та підвищення ділової активності.

Політика дорогих грошей запроваджується центробанком, насамперед, як антиінфляційний захід. Для того щоб скоротити грошову пропозицію, обмежується грошова емісія, здійснюється продаж державних цінних паперів на відкритому ринку, збільшується мінімальна резервна норма, підвищується облікова ставка.

Поряд із переліченими методами державного регулювання, що характеризуються внутрішньоекономічною спрямованістю, існують спеціальні заходи зовнішньоекономічного регулювання. Це – кредитування експорту, гарантування експортних кредитів і інвестицій за кордоном, запровадження й скасування квот, зміна величини мита у зовнішній торгівлі.

Антиінфляційна політика є важливим і невід'ємним компонентом комплексу методів державного регулювання економіки. Важливу роль у ній відіграє регулювання обсягів державних витрат і надходжень до державного бюджету. Наприклад, у випадку підвищення темпів інфляції або значного інфляційного розриву держава вдається до зменшення рівня реальних доходів, тобто обмеження споживання, відповідно, й попиту. Зменшення обсягів доходів здійснюється завдяки елементарно збільшенню рівня оподаткування.

Відмічаємо, що попит зазнає скорочення не лише на предмети споживання, але й на товари виробничого призначення внаслідок зменшення обсягів виробництва з боку підприємців, запобігаючи різкому падінню цін, а це спричиняє до зменшення рівня попиту на сировину і матеріали. Інвестиційна активність падає, зменшується рівень зайнятості населення.

Антиінфляційні заходи урядів сприяють акумулюванню додаткових фінансових ресурсів, але водночас призводять до погіршення господарської кон'юнктури та зростання рівня безробіття. Інфляція, очевидно, – це ціна, яку мають сплачувати продавці своєї робочої сили.

Кризові процеси посилюють непередбачуваність у майбутньому. Урядами багатьох країн світу розробляється й застосовується величезна кількість заходів і програм, націлених на врегулювання інфляції, проте небагато країн звертає увагу на ймовірність виникнення дефляційних проявів[1]. Небезпека виникнення та розвитку дефляції пояснюється за допомогою «спіралі» її наслідків: зниження цін викликає зменшення прибутків підприємств, відповідне зниження заробітної плати, наступне зниження купівельної спроможності суб'єктів господарювання тощо. Наведене характеризує деструктивний цикл дефляції.

[1] Японська економіка близько десяти років переживає дефляцію, при цьому Банк Японії націлений саме на невеликий рівень інфляції (0,5-1,0% річних). Основною причиною такої політики є попит на баланс готівки. Інфляція стимулює придбання в кредит або перетворення готівки на активи, раніше ніж валюта знецінилась, дефляція викливає зворотнє. Населення переважно зберігає валюту, не купуючи в кредит і сподіваючись на зниження цін. Нульові облікові ставки є абсолютно неефективним інструментом економічного стимулювання. Варто наголосити, що за інших рівних умов очікувана інфляція може бути збільшена лише за рахунок додаткової грошової емісії. Японська економіка володіє великим зовнішнім сектором та експозиція по відношенню до тих, хто позичає значну кількість йєн, підкорює внутрішню інфляційну політику ситуації на світовому валютному ринку [283].

Для регулювання рівня цін сформульовано «золоте правило нагромадження» (що пов’язане з так званою ідеологією «магістралі»), а саме: в довгостроковому періоді найкращих результатів можна досягти в разі, коли норма інвестування (відношення інвестицій до основного капіталу) увесь час підтримується рівною поточною нормою віддачі на капітал (відношення прибутку до капіталу). Якщо інвестувань реалізується більше зазначеного динамічного рівноважного рівня, це загрожує майбутньою дефляційною кризою перевиробництва; якщо менше, то породжує інфляцію через нестачу виробничих потужностей. Відповідно, оптимальне управління в економічній сфері пов’язане з намаганням утримуватися біля такої «магістралі», не допускаючи відхилень від неї: у разі зростання економіки та активного бізнес-інвестування варто підвищувати податки, робити дорожчими кредити, зменшуючи норму капіталовкладень, не допускаючи інвестиційного «перегріву». У разі циклічного спаду варто пом’якшувати фіскальну та монетарну політику для стимулювання пониженого попиту та підвищення зменшеної норми віддачі на капітал. У довгостроковому періоді таке регулювання принесе найкращі плоди.

Цикл відмови від позикових коштів завжди несе загрозу дефляції, тому що відновлення після балансових рецесій завжди проходить важко й повільно, тому що відмова від позикових коштів знижує ефективність монетарної політики.

Відносини боржник-кредитор є актуальними завжди завдяки взаємній вигоді. Інвестори з багатих країн отримували більш високий дохід за свої вкладення, а боржники з бідних країн отримували гроші, необхідні для розвитку. Загрози дефляції не існувало. Сучасна система дуже схожа на попередню, але у неї є одна важлива відмінність: тепер потік заощаджень йде з країн, що розвиваються (зокрема, Китаю), у розвинені країни (зокрема, США), тобто з країн з дефіцитом капіталу в країни з його надлишком.

Дешеві гроші Заходу стали по-кейнсіанські правильною відповіддю на приплив заощаджень зі Сходу. Але через відсутність можливості для «реальних» інвестицій у країнах, що вже мають капітал у необхідній кількості, дешеві гроші виявилися хибним розв’язанням проблеми надлишку заощаджень. Рецесія лише

посилила тенденцію, у рамках якої бідні країни кредитують багаті. Швидке відновлення Східної Азії на фоні стагнації Заходу роздуло дисбаланси до небезпечних розмірів.

Існує дві ключові концепції розв’язання проблем, пов'язаних із дисбалансом поточних рахунків і заощаджень-інвестицій. Відповідно до першої концепції, необхідно знизити мотивацію Китаю до накопичення резервів. У квітні 2009 року голова Народного банку Китаю запропонував створити «супер-суверенну резервну валюту», яка дозволить позбутися природних ризиків, пов'язані з національними валютами (на основі спеціальних прав запозичень (SDR) монетарного валютного фонду). Основа цієї концепції проста: колективне забезпечення коштуватиме дешевше, ніж самостійне, і, відповідно, дозволить знизити загрозу дефляції. Китай утратить інтерес до накопичення резервів, що сприятиме зміцненню національної валюти і скороченню торгового профіциту. Проте така «масштабна» пропозиція Китаю так і залишилася на стадії ідеї. США ж лише посилили тиск на уряд країни, вимагаючи ревальвації юаня. Палата Представників у США ухвалила законопроект, що дозволяє запровадження мита на імпорт з таких країн, як Китай, якщо буде встановлено, що останні маніпулюють валютним курсом з метою отримання конкурентної переваги на світових ринках. У свою чергу, знецінення долара в очікуванні нової стадії кількісного ослаблення змусило центробанки Східної Азії перейти до рішучих дій. Вони почали купувати долари й запроваджувати обмеження на приплив капіталу. Таким чином, Азія перешкоджає притоку капіталу, а США рухаються в бік протекціонізму.

Відмінність дефляційної кризи від інфляційної в тому, що урядам, яким необхідно знизити темпи інфляції, доводиться вживати непопулярних заходів; уряди, що прагнуть побороти дефляцію, навпаки, діють на благо населення. Це все одно, що купувати на максимумі або на мінімумі. Для боротьби з інфляцією потрібно посилити грошову і бюджетну політику й збільшити число безробітних. Для боротьби з дефляцією потрібно знизити процентні ставки, збільшити витрати й зменшити податки.

Ніхто не сумнівається в тому, наскільки небезпечна дефляція: постійне падіння цін призводить до появи боргового тягаря, скоригованого на інфляцію. Невиправдані борги – корінь усіх економічних проблем. За збільшення такого тягаря в результаті падіння цін відбувається посилення політики, орієнтованої на скорочення витрат. Як наслідок, уповільнюються темпи розвитку економіки, знову посилюється дефляційний тиск, борги стають ще більш обтяжливими. Відсоткові ставки не можуть впасти нижче нуля, відповідно, монетарна політика не в змозі йти за інфляцією до кінця. Тому розірвати цей дефляційний ланцюг украй складно.

Здатність змін в обсязі пропозиції грошей впливати на ділову активність реалізується завдяки відповідному передатному механізму монетарної політики держави – механізму грошової трансмісії [151]. Початковим елементом механізму виступає зміна пропозиції грошей, проміжним – зміни в окремих ринкових інструментах, кінцевим же – зміни у величині сукупного попиту та обсягу ВВП.

Очевидно, що передатний механізм монетарної політики є ланцюгом економічних змінних, за допомогою яких центральний банк, змінюючи рівень пропозиції грошей, має змогу цілеспрямовано впливати на ділову активність.

Важливим чинником, що негативно позначився на ефективності трансмісійного механізму (та в цілому грошово-кредитної політики) в Україні став політичний вплив на НБУ, посилений у період кризи, що зменшило рівень його незалежності. Очевидно, що умовою ефективності проведення грошово-кредитної політики є незалежність центрального банку у проведенні своєї політики. У нашій ситуації практика втручання в його роботу змусила виконувати операції, не притаманні діяльності в нормальних ринкових умовах (рефінансування банків, що кредитують окремі пріоритетні для держави напрями, участь у капіталізації банків шляхом викупу державних облігацій України, проведення цільових валютних інтервенцій), не кажучи вже про здійснення монетизації державного боргу.

Держава може розміщувати свої зобов'язання не тільки в приватному секторі, але й обліковувати їх у Центральному банку, що призводить до додаткової емісії

грошей, не забезпечених товарною масою. За таких умов монетизація державного боргу стає безпосередньою причиною підриву стійкості грошового обігу[1].

Монетизація дефіциту державного бюджету зазвичай застосовується в тих випадках, коли наявний значний зовнішній борг, і це виключає пільгове фінансування із зовнішніх іноземних джерел, а можливості внутрішнього боргового фінансування практично вичерпані, що стає головною причиною високих внутрішніх процентних ставок.

За безпосереднього фінансування центральним банком дефіциту державного бюджету відбувається зростання пропозиції грошей, і в населення накопичується надлишок готівкових коштів, який неминуче породжує збільшення попиту на вітчизняні та імпортні товари й різні фінансові активи, що призводить до зростання цін і створює тиск на платіжний баланс. Курс національної валюти, очевидно, при цьому знижується.

Монетизація дефіциту державного бюджету не спричиняє значного зростання рівня внутрішньої інфляції лише за умов достатнього рівня відкритості економіки та достатності обсягу валютних резервів Центрального банку, що можна витратити на підтримку відносно фіксованого обмінного курсу національної валюти й відновлення рівноваги платіжного балансу.

Як показує практика країн, що розвиваються, рівень незалежності грошово-кредитної політики центрального банку прямо пропорційний зростанню дефіциту бюджету: чим більшими є проблеми з покриттям дефіциту бюджету, тим меншою є автономія центрального банку.

---

[1] Загальний обсяг операцій з рефінансування банків у 2012 р. становив 97,6 млрд грн. (з них операцій прямого репо – 56,6 млрд.; постійно діюча кредитна лінія рефінансування овернайт – 28,6 млрд.); у 2013 році – 71,5 млрд.грн. (операції прямого репо – 36,0 млрд.грн., лінія овернайт – 19,8 млрд.грн.). Доречно відмітити, що золотовалютні резерви України за 2012 рік зменшилися на 7,3 млрд. дол. США і становили 24,5 млрд. (на 01.01.2014 – 20,4 млрд.дол., на 01.01.2015 – 7,5 млрд.дол., на 01.06.2015 – 9,9 млрд.дол.). Основним же фактором такого зменшення був продаж Нацбанком валюти на міжбанківському валютному ринку України (11,9 млрд. – 2012р., 4,3 – 2013р., 10,1 – 2014р.) та погашення зобов'язань перед МВФ (3,7 млрд.дол. – 2012р., 5,7 – 2013р., 3,7 – 2014р.). У 2013 році ж було передбачено випуск облігацій внутрішніх державних позик (далі – облігацій) на суму 107,7 млрд.грн. (у 1,5 раза більше порівняно з 2012 р.). У 2014 р. було випущено облігацій на суму 218,1 млрд грн. Унаслідок перевищення обсягів розміщення облігацій над обсягами їх погашення (монетизації) заборгованість уряду збільшилась порівняно з 2011 роком на 28,2 млрд.грн. і на початок 2013 року становила 185,8 млрд.грн., (на початок 2014р. – 252,4 млрд.грн.) [200, 202, 203, 204]. Очевидно, що стан інструментів ресурсного забезпечення держави погіршується, зазнає удару рівень адаптивності таких інструментів.

Для забезпечення цілей економічної політики уряд має, передусім, використовувати інструменти фіскальної, бюджетної політики та політики доходів, потенціал впливу яких на економічне зростання використаний ним ще не повною мірою. Це має стати підґрунтям для підвищення внутрішнього попиту на гроші, що забезпечить високі темпи розвитку економіки та прискорить її ремонетизацію [228, с. 100].

Механізми реалізації сучасної податкової політики в Україні потребують змін: нереформована податкова система сприяє погіршенню структури грошової маси за рахунок зростання її готівкової частини через прагнення суб'єктів господарювання здійснювати фінансові трансакції поза банківською системою з метою уникнення несправедливого оподаткування. Таким чином, розширюється тіньовий сектор, ускладнюється стягнення податків (а така проблема, очевидно, є наслідком «дефіциту» довіри до фіскальної політики уряду; до того ж збільшення податків як метод обслуговування зростаючого боргу може призвести до зниження стимулів до праці, інновацій та інвестування. Тому існування великого державного боргу опосередковано обмежує можливості економічного зростання).

Гроші не лише є засобом взаємодії товаровиробників, вони визначають ефективність функціонування господарського механізму суспільства.

Сьогодні гроші «декретуються» урядом; їх цінність переважно визначається рівнем довіри до уряду, який тримає під своїм контролем обсяг грошової маси в обігу. Відповідно, сучасну кредитно-паперову грошову систему називають фідуціарною, тобто такою, що ґрунтується на довірі. Сталість сучасних грошей спирається не тільки (і не стільки) на золотий запас, скільки визначається їх обмеженою кількістю в обігу. Якщо паперові гроші не характеризуються «рідкісністю», то їх цінність зменшується (безперечно, справжня цінність, купівельна спроможність грошей визначається не тільки величиною, зазначеною на грошовому знаку, а й рівнем цін, кількістю товарів, яку можна купити на цю суму грошей).

Для Національного банку проблема неоптимальної структури грошової маси є однією з найважливіших. Розв'язання зазначеної проблеми дасть змогу здійснювати

ефективний контроль за монетарними агрегатами та забезпечити ефективність монетарної політики.

Залишається проблемою й залежність управління грошово-кредитним ринком від запроваджених державою переважно непрозорих спеціальних умов для окремих галузей: податкові пільги, звільнення від сплати податків або відстрочення, доступ інсайдерів до державних закупівель разом із низькою рентабельністю виробничого сектору. Усе це призводить до виникнення ускладненого середовища, у якому немає достатніх умов для успішного розвитку фінансового посередництва. Фінансовий ринок, на жаль, функціонує в умовах, коли інформація про відносну ефективність викривлена перекручуваннями податкової системи, недостовірними даними, а держава продовжує відігравати провідну роль у визначенні того, як і куди мають розподілятися ресурси.

Якщо раніше контроль за грошовою пропозицією був найважливішим механізмом забезпечення зовнішньої та внутрішньої стабільності гривні, то сьогодні перед Національним банком постає завдання забезпечити адекватність грошово-кредитної політики у процесі досягнення цілей загальноекономічного розвитку [228, с. 100-102].

Світові центральні банки втрачають свою незалежність. Крім того, у вересні 2012 р. Європейський ценральний банк та Федеральна резервна система США почали використовувати найголовніші свої «козирні карти» – необмежену емісію грошей. Це може викликати валютні війни та політизацію обмінного курсу, конкурентне знецінення валют. Європейський центральний банк матиме проблеми у випадку зупинки таргетування іншими банками інфляції, просто розпочавши роботу над зниженням обмінного курсу щодо євро, відповідно, перетворивши експорт з єврозони на менш конкурентоздатний. Монетарна політика ФРС може призвести до девальвації долара, завдавши удару по конкурентоздатності країн, що розвиваються.

Власне, фінансове становище США упродовж останніх років знаходиться на максимально небезпечному рівні. Видаткові статті бюджету США перевищують дохідні ще з кінця 60-х. Спеціальний закон, норми якого б визначали граничний рівень державного боргу, в США відсутній. Урядом регулярно приймається рішення

щодо «підняття» граничної межі державного боргу, тим самим уникаючи регулярно загрожуючого технічного дефолту: у наступний же день після «переміщення» планки урядом здійснюється розміщення все нових і нових державних облігацій на кількасот мільярдів. На початку 2013 року було прийнято закон «Про фіскальний обрив», що, як вважається, відтермінує фінансове падіння (до відома, на кінець листопада 2013 року рівень державного боргу США становив 17,2 трлн дол. [305]: обсяг державного боргу на душу населення складає близько 55 тис дол., а обсяг ВВП – близько 45 тис дол.)[1].

Очевидно, що державний борг є результатом запозичень держави, що здійснюються з метою покриття бюджетного дефіциту. Відносини у сфері державного боргу спрямовані на акумуляцію грошових коштів. Відповідно, державний борг є одним із головних інститутів, що впливає на фінансове забезпечення держави.

Обсяг зовнішнього боргу держави є одним з основних показників «якості» державного суверенітету. Відповідно, за наявності значного обсягу нагромадженого боргу стверджувати про забезпечення надійного рівня суверенітету не можна. Боргова безпека – рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення основних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету й руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Узагалі, про наростаючу кризу зовнішнього боргу будь-якої держави свідчить збільшення його співвідношення з ВВП, обсягом експорту, співвідношення імпорту й чистих золотовалютних резервів. У світовій практиці вважається прийнятним, якщо зростання державного боргу за рік не перевищує річного обсягу державних капіталовкладень. Для країн, які увійшли до зони євро, річний дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3% ВВП.

[1] Восени 2008 року лічильник національного боргу США (установлений у центрі Нью-Йорка) на певний час вийшов з ладу, не змігши опрацювати суму з більш ніж тринадцяти цифр [235]. У серпні ж 2011 року кредитний рейтинг США знижено з максимального «ААА» до «АА+» з прогнозом «негативний» [174].

Одним із факторів боргової політики є відсоткова ставка. Однією з найфатальніших помилок будь-якого уряду є гра за правилами кривої дохідності: у міру зростання обсягу боргу знижується вартість короткострокового фінансування з метою економії на відсотках (уряд зі значним рівнем короткострокового боргу не здатний швидко пристосуватися до потенційного зростання ставки чи погіршення довіри на ринку).

Урок історії полягає в тому, що, як правило, після фінансових криз, державний борг зростає (інколи до 80-90%), що легко може викликати дефолт за державними зобов'язаннями. США та Британія мають власну валюту та перебувають у дещо іншому становищі, проте й вони не мають імунітету до падіння темпів економічного зростання: аналітики дуже стурбовані масштабами державних позик США та, відповідно, роллю в них Китаю, що є найбільшим «продавцем» таких казначейських векселів. На щастя, для США інвестори все ще шукають «притулку» в американських активах.

Величезних боргів можна позбутися двома шляхами: зростання обсягу інвестицій у приватний та державний сектори країн з дефіцитом та стимулювання попиту з боку країн, що розвиваються. При першому – майбутні високі доходи зроблять поточні позики більш «стриманими»; при другому – заощадження приватного сектору країн з великим дефіцитом природним шляхом спрямуються в інвестиції країн, що розвиваються.

Очевидно, зростання частки видатків ВВП на обслуговування боргу стримує економічний розвиток. Влада вимушена спрямовувати значну частину бюджету на виплати кредиторам, а не на інвестування у розвиток продуктивності.

Серед європейських країн поширена практика управління ліквідністю як метод боргового регулювання (реалізація якого зазвичай покладається на міністерства фінансів та казначейства із залученням розпорядників бюджетних коштів). До основних елементів такого управління належать часове планування надходжень і видатків (включаючи оперативне планування, планування ще до початку бюджетного року); кредитне планування (для забезпечення рівномірного покриття річної потреби в кредитах, як нових, так і для рефінансування); використання

державних позик (емісія облігацій, векселів, своп-операції) та грамотно налагоджене інформування потенційних покупців (оприлюднення календаря випусків, роз'яснення); моніторинг основних ризиків (зміни відсоткової ставки, обмінного курсу тощо), а також поточне управління державними рахунками (балансування у випадках нестачі/надлишку).

Ідеальної ж формули розрахунку «безпечного» для країни рівня заборгованості, на жаль, не існує.

Такі події світової монетарної системи аж ніяк «не оминають» Україну, яка залежить від економічної політики інших країн та від курсу основних світових валют. Варто зауважити, що в законодавстві України (Бюджетний кодекс України), на відміну від США, чітко встановлено максимальний обсяг державного боргу, щоправда, не зовсім зрозумілою є зміна в статті 18 Кодексу від 2010 року (порівняно з редакцією 2001 року), а саме: установлено максимальний загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду на рівні 60% річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України [18] (у Кодексі 2001 року – фактичного). Категорії «номінальний» та «фактичний ВВП» не є дуже співставвідносними, проте очевидно, що перший – однозначно враховує зростання цін, а це може свідчити про «дозвіл» уряду на збільшення обсягу державного боргу. І це не єдиний приклад змін в українському законодавстві, що засвідчують факти зростаючої фінансової неспроможності. Наприклад, у 2013 році Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» (ст. 22) закріплювалося право реструктуризувати бюджетну заборгованість, що виникла на 01.01.2013, шляхом видачі фінансових казначейських векселів строком обігу до п'яти років [177]. Наведене є яскравим прикладом неспроможності уряду погасити свої фінансові зобов'язання (наявність установленої дохідності векселів у 5% навряд чи стало гідним компенсатором для «кредиторів»). Такі вексельні операції стосуються й відшкодування ПДВ.

З урахуванням реалій сучасності варто наголосити на необхідності здійснення наступних кроків по вдосконаленню наведеної боргової політики.

Необхідно оптимізувати «часову» та валютну структури зовнішніх запозичень; зменшити гранично допустиме значення державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду у відношенні до ВВП до рівня 40%; забезпечити «оздоровлення» фінансів НАК «Нафтогаз України», зменшення рівня її державної підтримки для перекриття каналів неконтрольованого нарощування державного боргу України; здійснити розробку інструментарію регулювання зовнішніх корпоративних запозичень та впровадження інтегрованої аналітичної системи обліку умовних зобов'язань держави, що створить основу для підвищення ступеня керованості боргових процесів і зменшення ризикованості умовних зобов'язань для бюджету.

Невирішеними також залишаються питання, пов'язані з механізмом надання державних гарантій. З метою удосконалення цього в Україні необхідно обмежити коло кредиторів, за кредитами яких надаються державні гарантії повного виконання зобов'язань суб'єктами господарювання, лише міжнародними фінансовими організаціями; установити ліміт надання державних гарантій на рівні 3% ВВП і передбачити їх обов’язкове цільове спрямування на інвестиції в інфраструктуру, яка сприятиме забезпеченню фінансової окупності вкладень; установити на законодавчому рівні обов’язковість надання результату комплексної експертизи пропонованого проекту, виконаної державними установами для підприємства, що планує отримати державні гарантії під кредит; змінити умови надання державних гарантій (держава має гарантувати не більш 80% обсягу платежів, переклавши частину ризиків на кредитора).

Розвиток фінансово-економічних криз у світовому масштабі, недосконалість та відверта експансійність політики МВФ та найбільш впливових країн, дефіцит основних природних ресурсів та боротьба за них (відкрита чи прихована) вимагають пошуку дієвих методів посилення власного суверенітету (фінансово-економічного, ресурсного, територіального тощо). Виділимо найбільш важливі, найбільш пріоритетні з них. Отже, по-перше, це нарощування військової могутності: саме цей аспект дуже добре впливає на виникнення «поваги» до країни (крім того, наявність державних замовлень в оборонному секторі сприятиме розвитку виробничих

потужностей та зменшенню числа безробітних; державні ж видатки того варті); по-друге, вирішення питання забезпечення енергетичними ресурсами (можливо, альтернативними існуючим газовим та особливо більш рідкісним нафтовим ресурсам, а також розвиток енергозберігаючих технологій у виробництві та споживанні); по-третє, установлення нової валюти або кошику валют, що стане міцним еквівалентом долара, адже бути «заручником» США за умов залежності від курсу долара або від його нагромадження – явно програшний варіант, особливо за умов послаблення самих США, і нарешті, – нарощування фінансового резерву, у тому числі, у вигляді золотих запасів – золото в будь-якому вигляді залишається коштовним металом, одним з найцінніших активів.

Міжнародні резерви країни є вагомим джерелом фінансового забезпечення. Це зовнішні високоліквідні активи, представлені у вигляді іноземної валюти і золота, які знаходяться під контролем державних органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який момент можуть бути використані для фінансування дефіциту платіжного балансу та інтервенцій на валютних ринках, що впливають на курс національної валюти, або для аналогічних цілей. До засобів в іноземній валюті відносять готівкову іноземну валюту; залишки коштів на кореспондентських рахунках, включаючи знеособлені металеві рахунки в золоті; депозити з первинним строком погашення до року включно, в т.ч. депозити в золоті, кредити, надані в рамках угод зворотного РЕПО, в центральних банках за кордоном, в Банку міжнародних розрахунків та інших кредитних організаціях-нерезидентах, що мають високі рейтинги довгострокової кредитоспроможності; боргові цінні папери, випущені нерезидентами з високим рейтингом випусків боргових цінних паперів (або емітентів боргових цінних паперів) тощо.

Золотий резерв є запасом золота, що знаходиться в розпорядженні центрального банку та/або міністерства фінансів країни; є частиною золотовалютного резерву. Запас золота в Україні станом на січень 2015 року складає 23,6 т; частка в загальному обсязі національних золотовалютних резервів становить 9% (57-ме місце серед країн) [308].

Що стосується вкладення в долар США як панівну форму збереження достатку – вона себе вичерпала. Відповідно, відбувається зростання цін на реальні товари: нафту, газ, дорогоцінні метали. У недалекому майбутньому країни-лідери активізуватимуть зберігання життєво важливих ресурсів, щоб застрахувати себе від зростання цін на них. Крім того, це сприяє зміцненню валют таких країн. Протягом останніх п’яти років долар здешевів на чверть по відношенню кошика валют (передусім, відносно курсу євро).

Про відмову від прив’язки до долара США вже думають країни Перської затоки: така залежність змушує їх купувати долар з метою запобігання зростанню курсу власних валют; менша залежність, тобто прив’язка до кошика, може забезпечити більш гнучку політику регулювання відсоткових ставок. Поточна ситуація формує штучний попит на долар, що не може бути запорукою зміцнення позиції резервної валюти.

Євро – ідеальний «суперник» долара як потенційна резервна валюта через географічні масштаби, глибину ринків капіталів, частку у світовій торгівлі, переваги у збалансуванні поточного рахунку в цілому. Європа більше продає нафтовим експортерам та таким економікам, які швидко розвиваються, як Китай та Бразилія. Відмітимо, що «титул» резервної валюти може дістатися одразу кільком претендентам. Як компроміс, можна запропонувати прив’язку до кошика валют, що можливо, включатиме й долар, що надасть країнам більше свободи у внутрішній монетарній політиці та дозволить скоротити обсяг купівлі долара.

Той факт, що долар не є міцною всесвітньою «цінністю» стало зрозуміло кілька десятиліть тому. Ще навесні 1965 року до Нью-Йорка підійшло французьке судно, у трюмах якого знаходилася специфічна «зброя»: французи привезли доларових купюр на 750 млн. з тим, щоб отримати за них «живі гроші» – золото (і це був тільки перший транш, пред'явлений до сплати Федеральній резервній системі США). Форт-Нокс, де зберігався американський золотий запас, не витримав такого потоку паперових грошових знаків, і золотий стандарт упав.

Шарль де Голль не збирався робити замах на золотий стандарт, що забезпечував стійкість світової фінансової системи. У його плани входило закріпити

саме за золотом, а не доларом роль загального еквівалента: золото не змінює своєї природи: воно може бути в злитках, брусках, монетах; у нього немає національності, його здавна весь світ сприймає за незмінну цінність.

Французька ж валютна інтервенція створила найнебезпечніший для США прецедент. 15.08.1971 р. президент Річард Ніксон, виступаючи по телебаченню, оголосив про повне скасування золотого забезпечення долара. МВФ залишалося лише повідомити, що з січня 1978 р. Бреттон-Вудська угода втрачає силу.

Проте долар залишився. Зі скасуванням золотого стандарту він перетворився на головну резервну валюту, по суті замінив золото як загальний еквівалент. Хоча заміна, очевидно, не зовсім адекватна.

Для США вкрай важливо, щоб країни з надлишком валюти, насамперед Китай, Японія і Росія, продовжували купувати боргові зобов'язання США – тобто безцільно нагромаджувати долари. Парадоксально, що розміри доларових резервів трьох зазначених країн настільки великі, що купити на них, по суті, нічого не можна. А купувати, наприклад, промислові підприємства США іноземні структури не можуть – американський закон цього не дозволяє. Зростаючий державний борг США знецінює валютні резерви інших країн, більш того – змушує їх фінансувати американський дефіцит. Водночас зрозуміло, що Європа і країни Азії не зацікавлені в глобальній фінансовій кризі, і тому центробанки цих країн намагаються підтримати США, викуповуючи все нові й нові боргові зобов'язання.

Економічна політика держав і, відповідно, економічні функції формуються сьогодні в результаті складного механізму взаємодії, а інколи – боротьби інтересів різних верств населення, державних, а також наднаціональних структур. Така політика завжди є результатом певного консенсусу цих інтересів.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Тенденції розвитку господарських систем ще кілька років тому – до поширення кризових процесів на світовій арені – характеризувалися послабленням ролі держави та підвищенням значення наднаціональних інститутів. Розвиток фінансово-економічної кризи актуалізував роль і значення інститутів держави в напрямі економічного відновлення та стабілізації.

Відмічено, що саме держава є головним інститутом політичної та економічної систем; держава організовує діяльність людей, саме на державу покладено обов'язок захисту прав та інтересів громадян. Проте виникнення та розвиток держави, економічної системи та відповідних інститутів пов'язане з розвитком суспільства.

Модифікація ролі держави в суспільно-економічному розвитку має історичний характер, адже держава трансформувала власні функції відповідно до вимог розвитку суспільства, інколи й сама держава, будучи відповідальною за хід суспільного розвитку, впливала на необхідні зміни в ньому. У ході дослідження стає очевидним, що розвиток державно-суспільної системи характеризується елементами єдності та суперечностей, які аналізуються в процесі постійних трансформаційних змін. Сучасне суспільство виражене системою сфер відповідно до функцій, що вони виконують (економічної, екологічної, духовної тощо). Держава як суб'єкт соціально-економічної системи існує поряд із суспільством, крім того, вона є результатом його розвитку.

Держава – єдина організація, що здійснює владу в масштабах усієї країни. Саме держава відіграє значну роль у формуванні ефективних інститутів та суспільно необхідного порядку влади. Більш того, визначальною умовою формування ефективних інститутів є наявність ефективної державної влади.

Визначено, що система інститутів влади включає основи забезпечення державного суверенітету, легітимності та інтегративної спроможності держави як триєдності.

Суттєву роль в інституційній системі господарської системи держави відіграє зовнішнє середовище, бо зовнішній вплив на розбалансовану соціально-економічну

систему держави може збільшити невизначеність та обумовити дестабілізацію в системі. Відповідно, можлива поява інституційних ризиків.

Держава покликана здійснювати врівноваження власних можливостей із максимально можливим задоволенням потреб суспільства. Значний рівень невідповідності можливостей та потреб призведе до більшого рівня суспільної нестабільності, що, у свою чергу, викликатиме необхідність чергового державного втручання в економічну сферу, нерідко стримуючи її природний хід її розвитку. Зроблено відповідний висновок про те, що для уникнення вищенаведеного мають бути встановлені межі державного функціонування – державного втручання, обумовлені певною філософією свободи, рівень забезпеченості якої змінюється залежно від рівня розвитку.

Інституційними суперечностями, пов’язаними з неефективністю інститутів, визначено розвиток грошовоцентричності суспільства; практичну неможливість забезпечення успіху всіх членів суспільства шляхом врахування інтересів кожного в процесі управлінської діяльності (та відповідну диференціацію суспільства); суперечності відносно виховування моральних якостей членів суспільства; брак можливостей для забезпечення всіх громадян високоякісною освітою тощо.

В умовах глобалізації та інтеграції (у т.ч. України) до міжнародних фінансово-економічних організацій відбувається запозичення багатьох інститутів та інституцій, що опосередковують соціально-економічне життя. При цьому розмах кризових процесів вимагає від країн переосмислення стратегій національного розвитку, адже глобалізація не лише створює механізми та джерела комунікацій, але й змінює якість тих діючих інститутів, що встановлюють правила та рамки функціонування господарських систем.

Більш того, переосмислення стратегій національного розвитку є особливо необхідним за умов усе більш зростаючого впливу наднаціональних інститутів та суперечностей їх функціонування з реальними національними інтересами.

З історії розвитку світового господарства видно, що державне регулювання, функціонування державного сектору в господарській системі існують та розвиваються вже досить тривалий час. Відмічено, що нині розвиваються сучасні

теорії, пов’язані з роллю держави в економічному житті країни: інституціоналізм, неоінституціоналізм, теорія суспільного вибору, прав власності, «індустріального та постіндустріального суспільства» тощо. Сучасний тип державного регулювання економіки має полягати у використанні системи інструментів, обґрунтованих представниками провідних економічних напрямів. Очевидно, сучасний господарський механізм має поєднувати стабільність державного регулювання та гнучкість ринкового саморегулювання, сприятливу для максимально можливого задоволення різноманітних потреб громадян.

Завданням уряду має бути пошук форми, яка б дозволяла спільне існування в суспільстві, забезпечила максимально сприятливе середовище для розвитку індивідуальних сил при забезпеченні необхідних нормативних обмежень потенційних неправомірних дій.

Держава виступає суб’єктом значної частини економічних відносин, відіграючи визначальну роль у системі економічного кругообігу. Визначено, що неспроможність ринку у вирішенні проблем, пов'язаних з охороною природного середовища, розвитком фундаментальних наукових досліджень, обмеженістю природних ресурсів; відсутність можливості подолати процеси монополізації: відсутність інтересу до виробництва суспільних благ; неспроможність ринку врегулювати «зовнішні ефекти» економічної діяльності створюють багато проблем, розв’язання яких покладається на державний сектор.

Реалізація державних функцій та роль, яку вони відіграють у господарській системі, характеризуються власними національними відмінностями в кожній окремій країні. Структура державного регулювання, господарської сфери формується відповідно до конкретних історичних, політичних, соціально-економічних умов, національних традицій, культури та релігії. Держава в ході реалізації економічних функцій здійснює максимально можливе стимулювання розвитку економіки, у жодному разі не завдаючи шкоди та не замінюючи ринкового механізму.

РОЗДІЛ ІІ

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ

2.1. Інституційне забезпечення ресурсних потреб держави в умовах ринкових реформ

Оптимальний рівень життєдіяльності економічної системи залежить від позитивного розвитку всіх її ланок (галузей). Розвиток кожної такої ланки ґрунтується на її ресурсному потенціалі, тобто існуючих передумовах (можливостях) для забезпечення функціонування необхідними ресурсами.

Ресурси – сукупність природних, соціальних, духовних сил, що можуть бути використані в процесі створення товарів, послуг, інших цінностей.

Ресурси будь-якого виду є обмеженими. Економічні потреби ж – необмежені. Наведені передумови складають основу всієї економіки. Економічна теорія досліджує питання, як та для кого виробляти за умов обмеженості ресурсів, а також проблеми ефективного використання обмежених ресурсів, управління ними з метою максимального задоволення матеріальних потреб людини.

Ефективність господарської діяльності оцінюють як результат оптимального використання ресурсів, вираженого у максимізації доходів над витратами ресурсів. Для того, щоб ресурси мали змогу ефективно опосередковувати обіг фінансово-матеріальних потоків, інших факторів, що беруть участь у забезпеченні виробництва і розподілу, обміну та споживання, вони повинні мати змогу вільного переміщення до тих ділянок системи, що забезпечать максимальний ефект для процесу розвитку. Інституційна система відіграє головну роль у визначенні здатності ресурсів виконувати таку функцію.

Ф. ф. Хайєк, учений, лауреат Нобелівської премії з економіки, вважає, що провідна роль у формуванні та розширенні практичних знань про господарство належить механізму ринку, який через систему цін, зміну співвідношення попиту і

пропозиції, рекламу систематично передає інформацію про те, як, що, де, коли виробляти, купувати та продавати, і тим самим забезпечує координацію дій учасників ринку.

Ринок – це своєрідний інформаційний механізм, що забезпечує отримання не фрагментарного, а системного знання про економіку, без якої неможлива ефективна господарська діяльність. З цього приводу вчений полемізує з іншими представниками неокласичної школи, які вважають, що ринок є соціальним механізмом, що розподіляє обмежений і до того ж уже відомий обсяг ресурсів відповідно з обсягом і структурою потреб споживачів. Якби проблема полягала в такому розподілі, то ринок із властивою йому конкуренцією був би не потрібний. Із таким завданням впоралася б система планового розподілу виробничих продуктів з єдиного центру. Ринок може ефективно розподіляти саме ті ресурси, які раніше не були й не могли бути враховані, на господарські цілі, що раніше не були й не могли бути визначені. Причому конкуренція – це ефективний спосіб спрямування невідомих ресурсів на невідомі цілі. Такі завдання ринок спроможний вирішувашити, оскільки йому під силу виявляти, розшюватирити й ефективно використовувати досі невідомі дані про потреби, ресурси і технології, тобто виступати в ролі специфічної інформаційної системи.

При цьому саме капіталізм володіє вищою здатністю використовувати розпорошені знання завдяки властивій йому ринковій конкуренції, що являє собою єдиний відомий людству спосіб інформування господарських суб'єктів про такі напрями діяльності, які можуть дати максимальний результат.

«Нікому не під силу те, що під силу ринку: установлювати значення індивідуального внеску в сукупний продукт. Немає й іншого способу визначати винагороду, що змушує людину вибирати ту діяльність, займаючись якою вона буде максимально сприяти збільшенню потоку вироблених товарів і послуг. І виявляється, що ринок виробляє у вищій мірі моральні плоди (якщо, звичайно, вважати збільшення вищевказаного потоку справою благою, моральною)» [258, с. 203-204].

Проте ринок, що є інструментом мобілізації економічних ресурсів, не здатний самостійно забезпечити достатні можливості для досягнення стійкого розвитку в майбутньому. Це призводить до усвідомлення необхідності поєднання ринкових форм відносин з макроекономічним механізмом регулювання процесу мобілізації, розподілу та використання ресурсів в ході реалізації життєво важливих програм розвитку як із загальнодержавної, так і з територіальної позицій. Державне регулювання цього процесу не скасовує принципів та механізмів ринкового господарювання та не замінює їх директивним плануванням, а навпаки, допомагає створенню сприятливих передумов для активізації діяльності суб'єктів господарювання.

Важливо чітко уявляти та розуміти обсяг та структуру ресурсного потенціалу кожної території (або ланки соціально-економічної сфери) як у частині забезпеченості, так і нестачі джерел мобілізації окремих ресурсів. Вирішення такого питання походить із формулювання основного підходу до стратегічного планування проектів розвитку, що передбачає спрощену послідовність наступних елементів: «цілі → концепція → стратегія → ресурс» [267, с. 5].

Предметом ресурсного забезпечення в цілому є відносини з приводу забезпечення всіх сфер розвитку країни або певної території. Метою – достатнє забезпечення сталого розвитку всіх сфер соціально-економічного життя кожної людини та країни в цілому. Процес реалізації вищеназваних відносин проходить узагальнено за схемою: «суб'єкт → інструменти → об'єкт».

Суб'єктами відносин із приводу ресурсного забезпечення є держава в особі Національного банку, Державної казначейської служби, Державної фіскальної служби та інших державних органів, установи та організації (виробничі, фінансово-кредитні тощо), що є учасниками господарських процесів, сектор зовнішніх відносин та населення, тобто кожна людина.

Об'єктами виступають державний та місцеві бюджети, кредит, інвестиції, виробництво, торгівля, інновації тощо.

Реалізація впливу на об’єкти відбувається з використанням таких інструментів: механізми формування та використання бюджетних доходів і витрат, податки, відсоткова ставка та ін.

Підґрунтям концепції побудови системи управління ресурсами розвитку має бути сукупність принципів, які застосовуються для аналізу проблем використання та відтворення різноманітних груп економічних ресурсів, що й робить розгляд ресурсів та ресурсного забезпечення особливим. Мова йде про достатність, оптимізацію структури, економічну зацікавленість власників ресурсів, наявність перспективи та розмаїття варіантів використання, цільова спрямованість, поєднання системного та вибіркового підходів у процесі управління використанням ресурсів розвитку. Крім того, необхідно мати на увазі наявність обмежень: географія місцезнаходжень – логістика (пошук ресурсів, переміщення, доставка), рівень запасів, наявність альтернатив, темпи споживання, оцінка вартості.

Найефективнішим розподілом ресурсів, як зазначалося, є той, що зумовлює найбільшу кількість задоволених потреб. І це – ознака класичного лібералізму, зараз ми вже дійшли до його кінця. Варто наголосити, що нині критерієм соціального добробуту є не лише елементарне забезпечення індивідуальних потреб, а й усунення соціального дисбалансу [40, с. 154].

До речі, Ф. ф. Хайєк відводить соціальній диференціації певну позитивну роль. Він стверджує, що, наприклад, за переваги соціалізму (теоретичної) зникла б диференціація, що виникає в результаті успіху одних і невдач інших, а, отже, процес відкриття нових можливостей був би майже повністю знекровлений. «У такому світі ми були б позбавлені тих сигналів, які одні тільки й можуть указати кожному з нас, що слід зробити, щоб через тисячі змін в умовах нашого життя підтримувався стабільний хід виробництва і, по можливості, його зростання» [258, с. 131].

Розбудова кожної держави ґрунтується на підставі адміністративно-територіального поділу. В умовах адміністративно-командної системи функціонування національного господарства базувалося на принципі «зверху вниз», тобто повній централізації. Як зазначалося, нині значну роль у реалізації економічних функцій держави відіграють місцеві органи влади. Їхні економічні

функції дуже широкі. Урахування особливостей та інтересів територій відіграє дуже важливу роль, і останні соціально-політичні події в Україні – яскравий тому приклад.

На місцевому рівні відбувається вирішення питання і відтворення продуктивних сил, і реалізації проектів соціально–економічного розвитку, і задоволення важливих соціальних потреб. Показники розвитку економіки територіального рівня є одним із критеріїв визначення ефективності економічного розвитку держави в цілому.

Функції держави, пов’язані із забезпеченням розвитку в сучасному світі, не обмежуються лише регуляторними – стимулювання економічного зростання, раціональне використання трудового потенціалу, стимулювання експорту товарів та послуг. Безперечно, забезпечення економічної і соціальної стабільності, інтеграція держави до європейських та євроатлантичних структур та захист вітчизняних виробників на світових ринках, гармонізація майнових відносин, демократизація управління є метою державного управління розвитком.

Відповідне регулювання процесів економічного розвитку держави неможливе без урахування особливостей регіональних аспектів (територіальних особливостей) реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя. Дослідження наведених аспектів дає змогу чітко визначити сильні й слабкі сторони функціонування економічних систем місцевого рівня, тенденції у цій сфері та на підставі отриманих результатів визначити систему заходів з удосконалення державної політики в різних сферах національного господарства.

На жаль, самостійність суб'єктів регіонального управління, установлена законодавчими актами, використовується не повністю, досвід функціонування місцевих органів влади підтверджує тенденцію до розширення їхніх функцій за рахунок делегування значної кількості повноважень на нижчі рівні.

На місцевому рівні є багато проблем, і без їх вирішення не можна досягти національних цілей щодо забезпечення повної зайнятості, справедливого розподілу доходів, поліпшення якості життя, звичайно ж, стабільного економічного зростання в цілому [148].

Регіональна політика є сферою діяльності, пов’язаною зі створенням умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку на рівні країни та всіх її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення й додержання гарантованих соціальних стандартів для населення, а також посилення процесів ринкової трансформації, ґрунтуючись на підвищенні ефективності використання потенціалу регіонів з урахуванням природних, економічних, історичних, культурних, соціальних особливостей, підвищення конкурентоспроможності кожного регіону та територіальних громад, оптимізація роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, виключаючи дублювання їхніх повноважень.

Наведемо основні об'єкти державної регіональної політики: територія держави в цілому, регіони, інші територіальні утворення зі своєю специфічністю, цілісністю, схожістю проблем розвитку.

До основних об’єктів регіональної політики, на думку З. Варналія, належать: виробничі (насамперед, підприємство як первинна ланка суспільного поділу праці), соціальні (насамперед, людина як представник соціуму, родини, етносу), грошово-фінансові тощо [21, с.19].

Суб'єктами державної регіональної політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які діють у межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України [208, с. 440].

Розглядаючи елементи регіональної політики, варто звернути увагу на її структуру (додаток Б). Система управління розвитком територій має будуватися, починаючи з базового рівня – громади. Адже саме громадяни мають визначати можливість прийняття важливих рішень, що впливають на їх життя.

Цілі і завдання політики (і, відповідно, форми та методи) різних держав досить відмінні. Але звичайно, існують загальні цілі, притаманні регіональній політиці практично усіх країн, що її здійснюють. Основними з них є розвиток єдиного економічного простору, забезпечення економічних, соціальних, правових основ державності; ефективне використання природного потенціалу регіонів; вирівнювання умов їх соціально-економічного розвитку; сприяння розвиткові

регіонів, що мають важливе стратегічне значення для держави; ефективна екологічна політика, включаючи запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, екологічний захист.

У ході здійснення ефективної державної регіональної політики використовуються комплекси інструментів організаційного, правового, економічного, інформаційного характеру тощо. Такі системи інструментів реалізації ґрунтуються на проведенні регулярної оцінки та на ефективному прогнозуванні та програмуванні регіонального розвитку. Основною їх метою є визначення пріоритетів регіонального розвитку, максимально раціонального використання конкурентних переваг та мінімізації розвитку негативних процесів, і при цьому, безперечно, узгодження загальнодержавних та місцевих інтересів.

Система інструментів фінансово-економічного забезпечення має включати:

1) бюджетне планування на довгостроковій основі;

2) бюджетне (міжбюджетне) вирівнювання, що має на меті забезпечення державою соціальних стандартів;

3) забезпечення стабільності надходжень до бюджету розвитку (чітке врегулювання джерел таких доходів);

4) надання прямих державних інвестицій на реалізацію проектів розвитку інфраструктури.

Система інституційного забезпечення має включати:

1) оптимізацію стратегічного планування, узгодження регіональних стратегій розвитку та цілей державної політики, здійснення бюджетного планування з дотриманням стратегічних пріоритетів;

2) механізм електронного урядування;

3) створення та розвиток мережі інституцій регіонального розвитку, законодавче визначення статусу, функцій, напрямів діяльності агенств регіонального розвитку на засадах публічно-приватного партнерства;

4) наявність консультативного органу, спеціальних координаційних рад з питань регіональної політики; створення фондів підтримки регіонального розвитку;

5) створення в структурі центрального органу виконавчої влади з питань регіонального розвитку спеціального наукового центру, на який буде покладено обов'язок здійснювати розробку наукових основ проведення державної регіональної політики, здійснення методологічного, правового, інформаційного забезпечення, моніторингу.

Система підвищення конкурентоспроможності та сприяння інноваційному розвитку включає:

1) розробку програм підвищення конкурентоспроможності регіонів;

2) стимулювання розвитку інвестиційно привабливих територій, недопущення поглиблення міжрегіональних диспропорцій;

3) формування кластерів, тобто об'єднань споріднених підприємств, організацій, виробництв для досягнення їх системної ефективності; державну підтримку створенню та функціонуванню технопарків та технополісів, центрів обміну технологіями, розвитку інфраструктури для здійснення заходів інноваційного характеру (підтримка венчурного бізнесу), забезпечення ефективної фінансової, правової, організаційної, кадрової підтримки інноваційних проектів;

4) підтримку розвитку інфраструктури для малого і середнього бізнесу (включаючи кредитно-гарантійні заходи фінансової допомоги суб'єктам підприємництва);

5) упровадження енергозберігаючих технологій, використання відновлювальних джерел енергії (біопалива, рослинної сировини), а також інших сучасних технологій, відповідна державна підтримка.

Для реалізації ефективної регіональної політики потрібне правове, інформаційне, кадрове забезпечення [208, с. 441-446].

Необхідним є формування системи недержавних інституцій регіонального, місцевого розвитку з метою підвищення ролі й відповідальності територіальних громад та кожного громадянина окремо за забезпечення розвитку певних територій, забезпечення можливості реальної участі у розв'язанні нагальних проблем регіонального та місцевого розвитку. Прикладом такої інституції є мережа агентств регіонального розвитку з реалізації державних та приватних інтересів.

Уже зараз здійснюється пошук якісно нової моделі взаємодії та розподілу керівних повноважень на користь органів місцевого самоврядування, а отже, змін у місцевих фінансах. Невід'ємною складово має стати розширення повноважень і фінансових можливостей територіальних громад.

За умов розвитку демократії однією з найсуттєвіших складових фінансової системи держави є саме місцеві (регіональні) фінанси, що включають бюджети адміністративно-територіальних одиниць і фінанси суб'єктів господарювання, використання яких спрямоване на задоволення регіональних потреб.

Місцеві (регіональні) фінанси – це система економічних відносин, за допомогою якої розподіляється і перерозподіляється національний доход для економічного і соціального розвитку територій [28].

Місцевим фінансам належить важлива роль у фінансовій системі країни з урахуванням взаємодії з державними фінансами, фінансами суб'єктів господарювання. Головною передумовою існування й функціонування місцевих фінансів як специфічної ланки фінансової системи країни є законодавче закріплення інституту місцевого самоврядування, тобто права територіальної громади самостійно вирішувати питання і проблеми місцевого значення. Повноцінне функціонування місцевого самоврядування як складової державної системи потребує чіткого розмежування завдань, повноважень і, передусім, відповідальності між системою органів державної влади й органами місцевого самоврядування. Зазначене розмежування передбачає наявність і відповідного поділу джерел, і забезпечення максимально достатніми обсягами фінансових ресурсів, які надходять у розпорядження як органів державної, так і місцевої влади.

Зауважимо, що місцеві фінанси не можна розглядати окремо від фінансів у цілому, вони виступають складовою фінансової системи держави, їх функції тісно пов'язані між собою. Місцеві фінанси виконують розподільчу, контрольну та стимулюючу функції. Причому усі вони однаково важливі й перебувають у процесі постійної взаємодії.

Останніми десятиліттями функції регулювання процесів економічної та соціальної сфер усе більшою мірою переходять від центральних рівнів державної

влади до місцевого. Відповідно, й роль регіональних фінансів зростає, розширюється сфера їх застосування. У багатьох країнах обсяг коштів місцевих фінансів складає переважну частку фінансових ресурсів держави. За допомогою регіональних фінансів держави здійснюється вирівнювання розвитку територій.

Зростання в Україні, як у державі унітарного устрою, значення інституту місцевого самоврядування пов'язане з поступовим зростанням ролі місцевих органів влади, функції яких раніше були надзвичайно обмеженими.

Приділимо увагу основним формам впливу місцевих органів влади й фінансової сфери на економічну систему держави.

До складу фінансових систем місцевих органів влади відноситься значна частина внутрішнього валового продукту (далі ВВП). Місцеві фінанси, як уже зазначалося, є інструментом регулювання розвитку регіону. Між державою і місцевим самоврядуванням розділені функції соціально-економічного регулювання. Причому фінанси місцевих органів влади не обмежуються лише акумуляцією, розподілом та перерозподілом частини ВВП; місцеві органи влади у межах своїх повноважень здійснюють і нормативно-правове регулювання соціально-економічної діяльності, установлюючи правила поведінки для суб'єктів господарювання на відповідній території. До того ж місцеві фінанси є інструментом фіскального характеру, бо місцеві органи влади мають право у визначених законодавством межах установлювати місцеві податки і збори. У багатьох країнах фіскальна політика, що проводиться місцевими органами влади, є інструментом впливу на розвиток депресивних територій, розміщення продуктивних сил, стимулювання досягнень науково-технічного прогресу.

Місцеві органи влади, запроваджуючи пільгові режими оподаткування, мають змогу залучити додаткові інвестиції, сприяють розвиткові капітального будівництва, зовнішньоекономічних зв'язків, створенню важливих для території спеціальних економічних зон. Звичайно, у процесі забезпечення сприятливих фінансових умов для розвитку депресивних територій бере участь і держава. Яскравим прикладом є преференції (особливі візові режими та режими валютного регулювання).

Місцеві фінанси відіграють важливу роль у забезпеченні в цілому фінансової безпеки держави, як частини загальної економічної безпеки країни. Безперечно, фінансова безпека має найсуттєвіше значення у функціонуванні всієї економічної системи, здійснюючи вплив на всі сфери суспільного життя.

Фінансова безпека - порівняно нова й надзвичайно широка за своїм змістом категорія, яка протягом останніх років активно досліджується у вітчизняній економічній науці. До основних індикаторів фінансової безпеки належать: ступінь виконання зведеного і державного бюджету, дефіцит державного бюджету та його фінансування, рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет. Дослідження цих показників дає можливість зробити висновок щодо безпосереднього впливу на їх розмір загального стану місцевих фінансів і місцевих бюджетів, їх збалансованості, забезпечення власними доходними джерелами, механізму надання бюджетних трансфертів з державного бюджету. Оскільки місцеві бюджети є складовою зведеного бюджету України і впливають на його характеристики, то параметри, що характеризують їх функціонування, слід відносити до найважливіших критеріїв фінансової безпеки [280, пар. 9.4].

Відмітимо, що центральним інститутом у системі місцевих фінансів є місцеві бюджети, які є інструментом акумуляції надходжень та відповідного фінансування державних видатків, тих, що пов'язані з розв’язанням проблем економічного і соціального розвитку. Саме за рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється переважна частина державних видатків у сферах освіти та охорони здоров'я, соціального захисту й соціального забезпечення населення, спорту, культури і мистецтва, засобів масової інформації, житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку.

Фінанси місцевих органів влади складаються з кількох взаємозалежних структурних елементів: витрат, що є відображенням функцій і завдань, покладених на місцеву владу; доходів, що є фінансовою базою органів місцевого самоврядування, тобто є (у нашому випадку «має бути») підґрунтям забезпечення його фінансової незалежності; трансфертів (коштів, одержаних від інших органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі) [18, ст. 9].

Отже, у підсумку зазначимо, що система інститутів, «на плечі яких лягає» питання фінансової забезпеченості включає: загальні (наприклад, бюджетна система, податкова система; державний суверенітет); особливі (інститут місцевого самоврядування, місцеві фінанси, місцеві бюджети (бюджетний федералізм), фінансова безпека, фінансова стабільність); спеціальні, що певною мірою можна прирівняти до інструментів (ВВП, витрати, доходи, дефіцит, фінансове вирівнювання, цільові фонди, комунальна власність, інститут цивільних послуг) тощо. При цьому варто відмітити, що всі вищезазначені інститути взаємопов’язані, наприклад, фінансове вирівнювання призводить до досягнення фінансової безпеки; остання, у свою чергу, є джерелом забезпечення фінансової стабілізації, яка впливає на підтримання державного суверенітету.

Система інститутів місцевого фінансового рівня в Україні перебуває на стадії становлення. Очевидно, що місцеві фінанси України ще не в змозі забезпечити можливості реалізації функцій, покладених на місцеві органи влади. Можна зробити висновок, що становлення та розвиток місцевих фінансів неможливі без формування цілісної системи місцевих фінансових інститутів.

Особливості процесу формування доходів місцевих бюджетів полягають у розподілі системи зобов’язань між центральними і місцевими органами влади. Для успішного виконання власних завдань органи місцевого самоврядування мають змогу самостійно визначати мінімально необхідний обсяг фінансових ресурсів.

Обсяг ресурсів місцевих бюджетів може бути достатніми для виконання органами місцевого самоврядування повноважень та, звичайно, для забезпечення населення соціально необхідними послугами не нижче мінімального рівня соціальних гарантій. Якщо ж місцеві бюджети не є збалансованими, держава застосовує передачу ресурсів у вигляді міжбюджетних трансфертів (дотацій та субвенцій).

Через необхідність підтримки тих територій, де за об'єктивних обставин не вистачає власних дохідних джерел, крім розподілу фінансових ресурсів, виникає

потреба їх подальшого перерозподілу. Цей механізм перерозподілу, у т. ч. бюджетних ресурсів, має враховувати інтереси і територій-донорів, і територій-реципієнтів.

Комплекс проблем, що стосується розмежування повноважень і відповідальності між рівнями влади (відповідно розподілу доходів і видатків) з метою забезпечення економічної ефективності, політичної стабільності й суспільної справедливості розв'язується в умовах бюджетного федералізму (який і досі відсутній в Україні, хоча події 2013-2014 років змушують до поступового реформування законодавства – Конституції, бюджетного законодавства, законодавства про місцеве самоврядування, у тому числі з метою досягнення бюджетної децентралізації).

Бюджетний федералізм передбачає проведення бюджетної децентралізації, основною метою якої є покращення якості суспільних послуг, що надаються громадянам за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Причому відповідальність за надання таких послуг несуть загальнодержавні або місцеві органи влади. За змістом бюджетна децентралізація становить передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів [280, пар. 9.5].

Практичне застосування бюджетної децентралізації означає, що органи місцевого самоврядування несуть більшу відповідальність, адже в їх розпорядження надходить більший обсяг коштів. Що стосується розподілу повноважень, то відмітимо, що в Україні спостерігається тенденція до передачі все більшої кількості функцій і завдань різного характеру від центрального до місцевого рівнів. Майже всі проблеми місцевого господарства органи місцевого самоврядування змушені розв'язувати власними силами. Але, на жаль, далеко не завжди таке збільшення переліку функцій і завдань місцевих владних структур супроводжується передачею їм відповідно достатніх фінансових ресурсів.

Відповідно, украй важливим дохідним джерелом місцевих бюджетів останнім часом були кошти, які передаються з державного бюджету, тобто міжбюджетні

трансферти, що є невід'ємним елементом міжбюджетних відносин (за умов грамотної бюджетної децентралізації роль таких відносин має бути зведена до логічного мінімуму) (додатки Ж, З).

Через зростання обсягів надання міжбюджетних трансфертів, система формування дохідної бази місцевих бюджетів нині не створює стимулів для нарощування власної доходної бази з боку органів місцевого самоврядування, для пошуку додаткових резервів наповнення, альтернативних джерел, заохочуючи споживацькі тенденції. Основними причинами таких явищ є:

1) порядок надання міжбюджетних трансфертів не враховує фактора кращих результатів діяльності місцевих фінансових органів;

2) органи місцевого самоврядування не мають достатнього впливу на формування власних джерел доходів;

3) повною мірою не працює інститут місцевого оподаткування;

4) відсутній механізм відмови від незабезпечених необхідними фінансовими ресурсами делегованих державою повноважень органам місцевого самоврядування.

Значний рівень регіональної диференціації за соціально-економічними показниками розвитку формувався в Україні впродовж тривалого часу внаслідок природних, економічних, політичних, історичних чинників. Більш того, протягом останніх років ця диференціація зазнала значного збільшення [165].

Нині виникає потреба у проведенні фінансового вирівнювання, спрямованого на ліквідацію (у можливих межах) таких відхилень, бо їх наявність створює нерівні умови для надання органами державної влади економічних, соціальних, інших послуг [142].

Механізм фінансового вирівнювання є підсистемою бюджетної системи і складовою механізму міжбюджетних відносин та, у свою чергу, компонентом фінансового механізму. Останній є частиною системи механізмів державного регулювання економіки.

Фінансове вирівнювання — приведення витрат бюджетів у відповідність до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація значних диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків у розрізі окремих

територій [280]. Фінансове вирівнювання інколи називають системою інструментів та заходів, спрямованих на усунення наслідків вертикальних і горизонтальних дисбалансів фіскального характеру шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між рівнями влади.

У широкому розумінні фінансове вирівнювання відображає процеси політичної, економічної і соціальної сфер, за допомогою яких вирішуються завдання загальнодержавного значення щодо забезпечення умов для зростання економіки, розвитку продуктивних сил, покращення рівня добробуту населення, фінансового забезпечення місцевого самоврядування, звичайно ж, усунення дисбалансів у рівнях розвитку окремих територій, розв’язання певних проблем національного рівня.

Механізми фінансового вирівнювання реалізуються у процесі надання фінансової допомоги місцевим бюджетам (у формі міжбюджетних трансфертів). Визначальною умовою забезпечення їх ефективності є застосування єдиних, науково обґрунтованих, прозорих і зрозумілих підходів державної фінансової підтримки розвитку територій.

Зазначимо, що залежно від характеру впливу на економічну поведінку одержувачів фінансової допомоги розрізняють прямі та непрямі методи фінансового вирівнювання. Використання прямого методу (надання трансфертів) ставить органи місцевого самоврядування у певну фінансову залежність від донорів, обмежуючи власну політичну свободу, посилює фінансову і політичну підзвітність та підконтрольність. Застосування непрямого методу (переадресування податків) забезпечує певною визначеною часткою податкових доходів, у ході використання цих надходжень органи місцевого самоврядування отримують більший ступінь свободи дій.

У світі практикують два основні види систем фінансового вирівнювання. Система першого різновиду передбачає зосередження коштів, призначених для фінансового вирівнювання територій, у складі центрального бюджету держави. Організація другої ж полягає в об'єднанні діяльності органів місцевої влади для формування спеціальних фондів фінансового вирівнювання, за рахунок яких і усуваються горизонтальні фіскальні дисбаланси.

Досвід вирівнювання в зарубіжних країнах підтверджує переваги імплементації науково обґрунтованих формалізованих механізмів фінансового вирівнювання. Звісно, формула такого вирівнювання має відповідати вимогам, головними з яких є справедливість, стабільність (тривалий термін дії), безумовність застосування, урахування основних об'єктивних критеріїв і простота та зрозумілість обчислень.

Зауважимо, що формула не обов'язково має забезпечувати повне вирівнювання. У її структурі необхідно передбачити елементи, що також стимулюватимуть зусилля місцевих органів влади щодо збільшення власних доходів. Єдино вдалого «рецепта» фінансового вирівнювання не існує. У кожній державі формується той механізм, застосування якого вважається найдоцільнішим для відповідних умов розвитку.

В Україні в процесі економічних та суспільних перетворень потребують перегляду організаційно-правові засади й механізми здійснення фінансового вирівнювання, що включатиме внесення суттєвих змін у діючі нормативно-правові акти та прийняття нових, які матимуть позитивний вплив на правове врегулювання всієї системи аспектів фінансового вирівнювання. На етапі проведення децентралізації влади (та відповідної фінансової децентралізації) потребує вдосконалення й інструментальна складова механізму фінансового вирівнювання з питань розширення розмаїття засобів, які застосовуються в ході вирівнювання фіскальних дисбалансів. Такі заходи мають бути орієнтовані на попереднє вирішення питань організації фінансового вирівнювання, пов’язаних із визначенням ступеню перерозподілу урядом бюджетних коштів, орієнтація на горизонтальне вирівнювання (вирівнювання дохідної, видаткової частини), встановлення меж вирівнювання територіальних диспропорцій, дотримуючись економічної ефективності та соціальної справедливості.

Розвиток подій кінця 2013 року та особливо 2014 року в Україні був зумовлений невдоволенням не просто окремих груп населення, а цілих регіонів. Однією з основних причин вищенаведеного стала діюча фінансово-економічна політика уряду, яка по своїй суті була побудована за принципом функціонування

«зверху-вниз». Україна є унітарною державою, проте посилення соціально-економічних потрясінь 2014 року було, в тому числі, зумовлене прагненням місцевих територіальних громад отримати більший рівень самостійності, фінансової, зокрема. Сьогодні українським урядом здійснюється масштабна робота з реформування національного законодавства з урахуванням актуальних вимог.

Норми реформованого фінансового законодавства (бюджетного та податкового кодексів) в цілому відповідають основній вимозі значної частини українського суспільства, що нині поставлена перед урядом – надання більшого рівня фінансової самостійності місцевих органів влади.

Перелік надходжень місцевих бюджетів відповідно до нового законодавства в цілому значно розширено [18, ст. 64], проте питома вага таких надходжень навряд стане суттєвою, по деяких – спрогнозувати рівень надходжень взагалі практично неможливо (як приклад, акциз з готівкових (роздрібних) продажів підакцизних товарів – основною проблемою справляння такого акцизу стане облік і контроль «роздрібників» та визначення відповідної податкової бази для сплати).

З урахуванням розширення переліку дохідних джерел, що надходитимуть саме до місцевих бюджетів, система міжбюджетних відносин в Україні відповідно до нововведень змінюється докорінним чином. Зазнає змін дотаційна частина трансфертів з державного бюджету. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів за допомогою «базової» дотації здійснюватиметься з урахуванням не лише кількості населення та індексів податкоспроможності, але і рівнів надходження податку на прибуток підприємств та надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період – тобто враховуватиме «результати місцевої податкової роботи». При цьому таке вирівнювання здійснюватиметься не в повному обсязі. Додаткова ж дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів (яка за нестачі фінансового ресурсу під кінець року деякими місцевими органами влади вважалась «стовідсотковим рятівним колом») вилучена. Наведене має сприяти стимулюванню до підвищення рівня ефективності формування власної фінансової бази та, особливо, ефективності використання наявних коштів.

При цьому, враховуючи економічну ситуацію у країні, уряд наполегливо рекомендував планувати основні статті видатків, наприклад, фонд оплати праці, на рівні 2014 року, а це соціально несправедливо та економічно практично неможливо.

Наведені теоретичні аспекти дають змогу зробити висновок про жорсткість проекту бюджетної політики центрального уряду, що не просто зорієнтована на встановлення більшого рівня фінансової самостійності місцевих органів влади, - вона наголошує на необхідності посилення ефективності та відповідальності місцевих органів в процесі реалізації норм такої самостійності, адже навряд тепер держава буде «рятівником», особливо за сучасних умов тотального фінансового дефіциту.

Практичне втілення усіх нових змін фінансового законодавства виявило наявність значних системних недоліків. Одна справа – розробити закон на папері, інша – продумати всі можливі наслідки. На ділі виявилося, що таке «швидке» реформування законодавства елементарно не підкріплене необхідними практичними механізмами його імплементації: фінансові органи, органи казначейської, фіскальної служб виявилися неготовими для реалізації нової роботи (досі відсутні дуже необхідні спеціальні порядки, інструкції, програмне забезпечення і т.д.). Як приклад, податок на доходи фізичних осіб на початку року продовжував перераховуватись сільським бюджетам (хоча з 2015 року вже не повинен). Залишки надходжень екологічного податку використовують в спеціальному фонді, проте з 2015 року наведений вид надходжень є елементом загального фонду бюджетів [18, ст. 64] і т.д.

Дуже багато положень нового законодавства потребують, як мінімум, уточнень або роз’яснень, деякі – супроводжуються факторами невизначеності і потенційними фінансовими ризиками. На превеликий жаль, передбачити, на скільки нове фінансове законодавство стане ефективним інструментом регулювання економічних відносин в Україні, неможливо. Очевидною стає необхідність розробки системи національного моніторингу імплементації фінансової децентралізації, принаймні на перших етапах. Такий моніторинг має охоплювати і державний, і місцевий рівень. Необхідно по можливості вчасно виявляти проблемні тенденції, що можуть вплинути на соціально-економічний розвиток країни та її окремих територій,

диспропорційність розвитку, появу соціальної напруженості, та по можливості миттєво розробити і застосувати необхідні практичні рішення.

Моніторинг – процес спостереження та реєстрації параметрів об'єкта в порівнянні з встановленими критеріями, а також відповідний аналіз, результати якого мають бути використані для поліпшення процесу прийняття рішень, оцінки програм або вироблення політики, а також, ідеально, для відповідного інформування громадськості.

В Україні відповідальними за здійснення моніторингу (суб'єктом) мають стати фахівці відповідного профільного спрямування (податківці, казначеї, спеціалісти бюджетної сфери). Витрати на утримання такого апарату спеціалістів не будуть значними через відсутність необхідності в утриманні значного штату (спеціалістів необов'язково має бути багато, навіть для моніторингу у всіх регіонах, головне – їх кваліфікованість), а також через відсутність потреби у прийнятті супутнього законодавства; крім того, тривалість функціонування зазначеного апарату обмежиться кількома місяцями – протягом періоду «переходу» до норм нового законодавства. Об'єктом моніторингу має бути хід роботи всіх місцевих та державних фінансових органів у їх взаємодії протягом періоду імплементації нововведень, а результатом – своєчасне виявлення проблем, інформування керівництва відповідних міністерств Уряду, розробка та впровадження рішень по вирішенню виявлених проблем, інформування запитувачів. Розвиток сучасних технологій надає можливість використання електронної мережі (спеціальних веб-сайтів) для спрощення процедури «запит-відповідь».

Забезпечення високого рівня ресурсного потенціалу можливе лише на підставі запровадження (на середньо- та довгостроковій основі) планово-прогнозних механізмів щодо його розвитку. Постає питання розроблення стратегії зміцнення ресурсного потенціалу регіонів (у межах регіональних стратегій соціально-економічного розвитку) та підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Питання мобілізації додаткових ресурсів вимагає у т. ч. зміни управлінських підходів на місцевому та державному рівнях, значного підвищення рівня кваліфікації та професіоналізації роботи, що стосується зміцнення ресурсної бази.

Як зазначалося, нині кожний регіон може (і повинен) забезпечувати належний рівень конкурентоспроможності в межах держави та на міжнародній арені, проте є необхідність її постійного вдосконалення та стимулювання. В умовах глобалізованих ринкових відносин конкурентоспроможність регіону може забезпечуватися:

1) для рівня населення – виходячи з привабливості території для проживання (належний рівень життя, нормального працевлаштування, особистий розвиток);

2) для рівня підприємництва та господарської системи – виходячи з можливості налагодження системи підприємницької діяльності (привабливі умови в межах території для розвитку підприємництва, зростання зайнятості, раціональне використання наявних ресурсів, привабливі умови для заохочення інвестицій);

3) для рівня держави, рівня мегарегіонального об'єднання, міжнародного масштабу – може об'єднувати два попередні рівні, ураховуючи, що певні регіони окремих держав можуть бути стратегічно важливими для забезпечення комплексної конкурентоспроможності країни в цілому або їх групи (причому навіть за відсутності в цих регіонах належних умов, необхідних для двох вищенаведених рівнів, наприклад, запаси корисних копалин, стратегічні військові об'єкти, природні заповідні зони).

Тому конкурентоспроможність окремого регіону може розглядатися на мегарегіональному або міжнародному рівні. Оптимально, коли конкурентоспроможність територій формується у трьох напрямах-рівнях (включаючи глобальний).

Якщо розглядати питання планування розвитку країни або певної її території то очевидно, що дуже важливо застосовувати довгострокову стратегію [145].

Сталий розвиток у стратегії розуміється в двох значеннях:

1) як гармонійний розвиток трьох складових: економічної, соціальної та екологічної;

2) як спроможність кожного регіону розвиватися у визначеному напрямку, не виходячи за порогові значення параметрів, незважаючи на зовнішні ефекти.

Згідно з рекомендацією ООН, формування стратегій усіх країни світу (та всіх регіонів) повинно ґрунтуватися на концепції сталого розвитку. Для визначення

пріоритетності розв'язання проблем сталого розвитку регіону використовується теорія економічної безпеки [233, с. 31].

Стратегія сталого розвитку має наукове обґрунтування та може базуватися на певних концепціях і теоріях (таблиця 2.1) [233, с. 29].

Таблиця 2.1

Класифікація концепцій розвитку території

Концепція /теорія	Інструментарій дослідження	Призначення
Концепція сталого розвитку	Кількісна оцінка параметрів розвитку	Для аналізу стану сталого розвитку регіону
Концепція економічної безпеки	Порівняння параметрів з їх пороговими значеннями. SWOT-аналіз	Для визначення пріоритетності розв'язання проблем сталого розвитку регіону
Теорія кластеризації економіки	SWOT-аналіз	Для ідентифікації кластерів зростання економіки регіону
Просторово-територіальніа теорія «центр-периферія»	Модель «центр-периферія»	Для визначення територій зростання
Теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій	Моделі дослідження конвергентно-дивергентних процесів	Для визначення територій регіону, які належать до депресивних
Теорія вибору сценаріїв розвитку	Сценарний підхід	Для визначення сценаріїв розвитку регіону
Теорія системної динаміки	Імітаційне моделювання	Для моделювання сценаріїв розвитку регіонів

Важливим напрямом державної політики, орієнтованої на сталий розвиток, є визначення кластерів економічного зростання. Такий кластерний підхід до організації регіональної політики у сфері економіки в багатьох країнах є складовою державної політики з підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Кластеризація системи соціально-економічного розвитку дуже поширена в усьому світі – кластеризацією охоплено майже 50% економік провідних країн; до цього процесу повністю залучена данська, фінська, норвезька промисловість. Фінляндія, починаючи з 2000 р., посідає провідні місця у світових рейтингах конкурентоспроможності (володіючи лише 0,5% світових лісових ресурсів,

забезпечує 10% світового експорту продукції деревообробки і 25% паперу; на телекомунікаційному ринку забезпечує 30% світового експорту устаткування мобільного зв’язку). Триває процес формування кластерів у регіоні Південно-Східної Азії (Сінгапур – нафтохімія, Японія – автомобілебудування, у Китаї функціонує понад 60 зон-кластерів) [211, с. 161].

В Україні процес кластеризації розпочався в 1997 р. з ініціативи президента Міжнародного фонду сприяння ринку, який упродовж багатьох років збирав по всьому світу елементи досвіду формування мережевих структур. На початку 1998 р. на Поділлі було розпочато формування нової виробничої системи, яка ґрунтувалася на сітьовій моделі управління виробництвом, та її адаптація до економіки країни, що перебуває в процесі трансформації.

За сприяння Асоціації «Поділля перший», яка об'єднала у своїх лавах учених, підприємців, фінансистів та представників влади, вдалося упродовж 1997-2000 рр. сформувати кілька виробничих кластерів (швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і зеленого сільського туризму), що функціонують і донині.

Створення досить успішної кластерної моделі господарювання в Хмельницькому стало можливим завдяки декільком істотним інституційним факторам. Головним із них виявився збіг економічних інтересів обласної адміністрації, що перебувала в пошуках шляхів подолання кризового стану економіки регіону, і місцевих бізнес- та наукових кіл, які в складних умовах не «опустили руки», забезпечили ґрунтовний аналіз потенціалу регіону й наявних трудових ресурсів. Був створений Керівний Комітет неурядової громадської організації «Поділля перший». Метою цієї організації став розвиток підприємницької активності в регіоні шляхом консолідації зусиль місцевої влади, ділових та наукових кіл, а також інших допоміжних агентств та асоціацій для організації кластерів як найбільш гнучких і ефективних структур ринкової економіки, орієнтованих на інноваційність продукції. Ініціатива місцевих ділових і наукових кіл виявилася не тільки в добровільній фінансовій підтримці підприємницьких структур, але й дозволила реалізувати можливості потужного

інтелектуального потенціалу регіону, в якому провідну роль відіграв Хмельницький технологічний університет. Без сумніву, процес заснування кластерів на Поділлі був би набагато проблематичнішим, якби не підтримка місцевих банківських структур, ряду асоціацій промисловців та підприємців регіону.

Сьогодні кластери розвиваються в Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Полтавській, Сумській, Харківській областях.

В умовах перехідної та «кризовової» економіки України кластери можуть створюватися та мати шанс на виживання за наявності двох основних умов: сприятливої кон'юнктури на ринку збуту й об'єднання з сильним власником (або регіональною владою – у випадку відсутності такого сміливого власника), який здатний взяти на себе частину витрат і ризиків.

Очевидно, що роль амортизатора ризиків і компенсатора витрат за утворення кластерів належить розвиненій інституційній бази, що в також випадку є сукупністю нормативних актів, органів влади, які розпоряджаються бюджетними коштами; фінансових, наукових, інформаційних установ тощо.

Розробляючи необхідні внутрішні документи з охорони праці, енергозбереження тощо, кластер стає прикладом саморегулівної організації, що бере на себе частину функцій, делегованих йому державою.

Одним з етапів визначення конкурентних переваг та проблем розвитку регіону, а також його кластерів, є проведення SWOT-аналізу [274], який передбачає характеристику та оцінку:

1) сильних внутрішніх сторін (конкурентних переваг) – у нашому випадку - існуючих особливостей території (кластера), які містять основу його розвитку;

2) слабких внутрішніх сторін (проблем) – особливостей, які ускладнюють умови розвитку;

3) зовнішніх сприятливих можливостей – існуючих умов, сприятливих для розвитку регіону (кластера), що є або можуть виникнути в майбутньому;

4) зовнішніх потенційних загроз – існуючих особливостей, умов, несприятливих для розвитку (аналогічно, що є або можуть виникнути в майбутньому).

За допомогою SWOT-аналізу здійснюється аналіз природно-ресурсного потенціалу регіону та складових його сталого розвитку: економічної, соціальної та екологічної. Зазначимо, що на підставі такого аналізу відбувається визначення проблем, а потім вибір пріоритетних напрямів сталого розвитку (характеристика складових соціально-економічного розвитку Харківської області, як прикладу однієї з найбільших та економічно найрозвиненіших територій України, наведена в додатках В, Д, Е).

В економічній практиці виділяють таку категорію, як власне інститути розвитку, маючи на увазі спеціалізовані організації за участю держави, що виступають каталізаторами приватних інвестицій у пріоритетні сектори та галузі економіки, сприяють створенню та впровадженню інновацій, покращують інституційне середовище [108, с. 4-5].

Одним із яскравих прикладів організації інституту розвитку є Бразильський банк розвитку, заснований у Бразилії «не від кращого життя». Економіка Бразилії досить тривалий час була дуже вузькоспеціалізованою, залежною від експорту кави. Банк розвитку було засновано 1952 року (1971 р. – перетворено в державну компанію). Першим реалізованим завданням стало розв’язання надзвичайно важливої проблеми забезпечення електроенергією та налагодження транспортної інфраструктури.

З часом здобутками Банку стали: налагодження кооперації з аналітичними та науковими установами, що здійснювали макроекономічний аналіз та оцінку інвестиційних проектів; створення нових державних фондів (Федерального фонду електрифікації, залізничного фонду), що поповнювали ресурсну базу в період зростання інфляції; взяття під контроль довгострокового кредитування бізнесу; створення передумов (пільгових, у першу чергу) для використання місцевих комплектуючих; непряме фінансування малих і середніх підприємств через банки-агенти; взяття під контроль управління коштами фондів Програми соціальної інтеграції та Програми заощаджень працівників державного сектору, здійснення фінансування соціальних програм; участь у проведенні приватизації у другій половині 80-х рр. XX ст. (збиткових підприємств, контрольні пакети акцій яких Банк отримав як

заставу за непогашені кредити); сприяння вирощуванню «національних чемпіонів», здатних конкурувати з великими іноземними ТНК.

До складу групи Банку входить власне Банк розвитку, спеціальне агентство промислового фінансування, агентство, яке спеціалізується на наданні пайового фінансування, компанія, що займається підтримкою бразильських підприємств за кордоном, компанія з кредитування зовнішньоторговельних операцій, яка надає державні гарантії за експортними кредитами та здійснює страхування експортних кредитів [111].

Зарубіжна практика діяльності інститутів розвитку пов'язана з відбором і фінансовою, інформаційною, адміністративною та іншою підтримкою проектів модернізаційного, інноваційного, інфраструктурного, соціально-культурного, освітнього та іншого спрямування, які мають велике значення як колективні блага, але не можуть бути реалізовані без підтримки держави у зв'язку із великими ризиками реалізації проектів, складністю адміністрування та тривалими строками окупності. На жаль, політика модернізації зверху (притаманна інститутам розвитку на вітчизняній арені) призведе до створення трикутника недовіри (держава – бізнес – суспільство), коли для всіх учасників гри притаманна некооперативна поведінка. Це знижує рівень ділової активності й вірогідність модернізації зверху [108, с. 10-11]. У нашій країні доцільно було б (у т. ч., для розв'язання проблеми управління монетарним стимулюванням) створити державно-публічні фінансово-кредитні безприбуткові установи, які б забезпечували підтримку проектів розвитку. Такі інститути є однією з форм сумісно-розділеної діяльності (громадяни-суспільство-бізнес-держава), спрямованої на розв'язання соціально-економічних проблем.

2.2. Інституційна складова державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку економіки

Прояви процесів глобалізації все більше справляють вплив на всі сфери розвитку України, безповоротність становлення поліцивілізаційної системи є очевидною. Залежність України від загальносвітових господарських тенденцій зростає, становище у світі визначається ступенем розвитку інтеграційних процесів в економічній, культурній, політичній сферах. Чітко вираженими є недоліки технологічного розвитку, що опосередкованим чином призводить до обмеження рівня забезпеченості ресурсами.

Зменшення потенціалу економічного розвитку викликає посилення уваги до пошуку нових факторів підтримання позитивної економічної динаміки, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Очевидно, що імплементація та розвиток в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання є об'єктивною суспільною необхідністю, в іншому ж випадку, існує загроза занепаду національної економічної системи, розвитку економічної залежності, і, відповідно, втрати національного суверенітету.

Глобалізація, яка стала однією з головних рис світової економіки періоду кінця XX – початку XXI ст., сприяла виникненню в багатьох країнах проблеми пошуку нових методів і інструментів адаптації національної господарської системи до сучасних правил реалізації міжнародних економічних відносин. Швидкий і динамічний розвиток світового середовища викликає потребу в забезпеченні національної конкурентоспроможності.

Значні досягнення в технологічній та інформаційній сфері орієнтують на створення нових джерел конкурентних переваг, що знайдуть своє місце на всіх стадіях життєвого циклу товару (створення, рух від виробника до споживача, наступна утилізація).

Відбувається переоцінка основних господарських цінностей. Економіка переходить до інноваційної спрямованості – від нагромадження матеріального багатства до нагромадження інформаційних ресурсів як основи суспільного прогресу.

Налагодження сучасного інформаційного обміну є важливим, бо лише за його допомогою в майбутньому відбуватиметься розвиток і використання наукових

здобутків національних економік та досягнень інших країн. Саме володіння інформаційним та інтелектуальним потенціалом визначає місце людини в сучасному суспільстві. Очевидно, що інвестиції в людський капітал (з відповідним нагромадженням на цій підставі інтелектуального капіталу) є предметом пріоритетного загальнонаціонального інтересу.

Оновлення суспільства, його розвиток відбувається на підставі регулярного інноваційного оновлення. Інноваційність в цілому має включатись в усі модернізаційні проекти.

Основними аргументами на користь необхідності інноваційного оновлення суспільства є збільшення чисельності населення та зростання його потреб, відповідна економічна обмеженість ресурсів, зростаючий рівень забруднення довкілля та ліквідація наслідків екологічних катастроф.

З вільним поширенням знань в інформаційному просторі ефект від їх акумуляції й перетворення в повсякденне знання має глобальне значення, адже є складовою суспільно-економічного розвитку. Саме це має бути підґрунтям для забезпечення національного процвітання, адже без відповідних інститутів продукти інновацій, що спроможні досягти успіху та відкрити додаткові перспективи, миттєво екзогенізуються та йдуть на користь інших країн.

Варто навести ознаки інноваційної спроможності суспільства:

1) зростання рівня участі держави у сфері надання інноваційних послуг (без реальної участі влади ліквідувати «провал» ринку в такій сфері неможливо; при цьому держава має не просто брати участь, їй має належати першість);

2) широкий спектр наукових досліджень та проектно-конструкторських розробок (попит на власні винаходи в Україні мінімальний, насправді вдалі зразки переважно мають попит за кордоном);

3) система маркетингу та менеджменту (з відповідною підготовкою кваліфікованих кадрів);

4) збільшення кількості підприємств, зайнятих саме (або в тому числі) інноваційною діяльністю;

5) необхідний рівень національного споживання;

6) стабільність норм законодавчої бази та одночасно її прогресивність [40, с. 77].

Економічний розвиток на інноваційних засадах є фундаментом, який визначає економічну потужність країни, потенціал у відносинах на світовому ринку. Спостерігається істотний «відрив» країн-лідерів, що є учасниками «інноваційного анклаву», від менш сильних країн, яких спіткала повна залежність від тактик активних «гравців». У країнах-лідерах спостерігається високий рівень концентрації найбільш рентабельних видів підприємницької діяльності, високотехнологічна структура національного виробництва, часто перенесення за територію держави ресурсо- та екологоємного циклу виробництв і, звичайно ж, концентрація найбільших фінансових потоків.

Формування нового типу економіки невід'ємно пов'язане з процесами глобалізації. Правильне розуміння змісту інноваційних процесів як основи сучасних моделей розвитку економічної системи світу, їх ролі в загальній соціально-економічній системі має надзвичайно важливе значення.

Інноваційна діяльність є процесом перетворення новітніх рішень та знань в об'єкт економічних відносин. Урахування особливостей інноваційного розвитку є пріоритетною умовою забезпечення ефективної реалізації економічної стратегії держави.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [187, ст. 1].

Інноваційна ж діяльність є процесом, спрямованим на реалізацію результатів наукових досліджень, розробок (науково-технічних досягнень) у новий або в існуючий, але вдосконалений продукт, що далі реалізується на ринку (або технологічний процес, що знаходить своє використання в практичній діяльності). Зауважимо, що інноваційна діяльність є цілісним інноваційним процесом, що

включає виникнення науково-технічної ідеї аж до використання (дифузії) нового продукту.

Доречно відмітити, що хід інноваційного процесу не обмежується лише появою на ринку нового продукту чи оптимізацією нової технології до проектної потужності. У ході розповсюдження «продукт» інновації вдосконалюється та отримує нові споживчі, більш оптимальні характеристики. Звичайно ж, поширюється і спектр сфер його застосування, нові ринки й групи споживачів. Загальний результат інновації є ефективним завдяки механізму дифузії. Під час застосування інноваційний «продукт» сприяє формуванню нової техніко-соціально-економічої підсистеми, тобто галузей, що безпосередньо створюють інновацію, займаються поширенням технології та галузей, які виникають у сфері функціонування нового технологічного устрою.

Процес дифузії інновацій ґрунтується на міжособистісному спілкуванні між представниками виробничої, науково-технічної, інвестиційної сфер та споживачами. Спочатку окремі потенційні споживачі залучаються до придбання чи використання інновації, згодом вони стають уже джерелом інформації для інших. Чим більше споживачів знають про інновацію, тим частіше відбувається передача інформації про неї новим потенційним споживачам. У будь-якому разі, ефективна реалізація інноваційного процесу можлива лише за узгодженої та цілеспрямованої діяльності всіх учасників цього процесу. Дифузія – це інформаційний процес, що залежить від потужності комунікаційних каналів, готовності господарюючих суб’єктів до сприйняття інформації, здатності до практичного використання цієї інформації. Темпи дифузії визначаються не лише формою прийняття рішення та способом передачі інформації, а й властивостями соціальної системи та самого нововведення (відносні переваги порівняно до традиційних рішень, сумісність з діючою технологічною структурою, рівень складності, накопичений досвід упровадження).

Відповідно, значення дифузії інноваційного продукту формує взаємозв’язок виробничої, науково-технічної, інвестиційної сфер діяльності, що вказує на необхідність не лише виокремлення самої інновації як науково-технічної одиниці, але й розгляду сукупності дій суб’єктів господарювання в системі національної

інноваційної інфраструктури, що окреслює інноваційний процес в цілому [167]. Зазначене потребує врахування багатьох інституційних складових – конкуренцію (конкуруючі технології та ймовірність витіснення з ринку), брак інформації та невизначеність процесів прийняття рішень, у тому числі, через вплив конкуренції та складність визначення потенційного рівня прибутковості, відсутність досвіду, врахування рівня адекватності законодавства (що інколи впливає на можливість упровадження інноваційного продукту).

Важливо уточнити, що отримання ефекту синергізму під час використаннія інновацій потребує більш значної кількості контрактних взаємовідносин та обсягу інвестицій, ніж для отримання просто локального ефекту за звичайного капіталовкладення.

Концепція синергізму – це теорія виникнення й розвитку потужного позитивного зворотного зв'язку та наступного за цим процесом «розгону систем», вона має стати новою парадигмою інтенсифікації методів управління в сучасній економіці [88, с. 4].

Прибуток, що акумулюється від реалізації вже поширеного продукту, та використовується для розробки нових зразків (в одній сфері діяльності), може стати ресурсом для входження фірми на нові товарні ринки. З’являється відповідна можливість скористатися комбінаторними вигодами (у використанні ресурсів та їх акумуляції). Якщо фірма застосовує один вид ресурсу для реалізації більше, ніж одного товару (діяльності більше, ніж в одному ринковому сегменті), отримується комбінаторна перевага від двох сегментів. Ресурси, призначені та ефективно застосовані для одного товару, можуть у майбутньому знизити необхідну потребу в акумуляції ресурсів для іншого. Ті фірми, що ефективніше використовують комбінаторні переваги, мінімізують час і витрати для виходу на більш перспективний ринок.

Для оптимізації взаємовідносин між агентами в процесі інноваційної діяльності (у тому числі, для мінімізації обсягу трансакційних витрат) визначальне значення відіграє інформаційний ресурс, що вважається «невидимим активом» [88, с. 5] та має сприятливі характеристики, які визначають формування синергізму

(можливість одночасного використання, відсутність зношення, можливість отримати принципово новий продукт шляхом комбінування його складових). Синергізм, що ґрунтується на наведених інформаційних активах (включаючи торгову марку, «ноу-хау»), дозволяє здобувати конкурентні переваги. Синергізм невидимих активів дає можливість завоювати й посилити конкурентні позиції з меншими витратами.

Інноваційний розвиток є процесом структурного вдосконалення національної економіки переважно за рахунок практичного використання нових знань для збільшення обсягів виробництва, підвищення якості продукції, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві [167]. А це означає, що стимулювання інноваційного розвитку не варто обмежувати лише точковим стимулюванням певних розробок, він має орієнтуватися на створення необхідних умов для комплексного пошуку результативних шляхів змін у технологіях, а після – необхідної підтримки вдалих знахідок.

Безперечно, головним завданням держави у сфері інноваційної політики є забезпечення ефективного, збалансованого функціонування виробничого та наукового-технічного потенціалу, сприяння активізації інноваційної діяльності суб’єктів підприємництва і, врешті-решт, поширення результатів від інновацій по сферах національного господарства.

Перехід до ринкових відносин породив міф про те, що ринок спроможний автоматично забезпечити науково-технічний прогрес, реалізацію інноваційного розвитку. Недооцінка ролі держави в цій галузі викликала деградацію в структурі економіки, зниження науково-технологічного рівня виробництва, перетворення України в країну з переважним сировинним типом економіки.

У ході приватизації державного майна за умов нестабільності в країні впливові бізнесмени отримали у власність великі підприємства і спрямували діяльність не на розвиток виробництва, а на максимальне використання обладнання й витрачання сировини в інтересах власного збагачення. Утворився клас олігархів, який експлуатує сировинні ресурси й виробництво в умовах сприятливої кон'юнктури на світових ринках і на цьому збагачується.

Інноваційний розвиток України можна характеризувати, виходячи з кількох складових (додаток К). Статистичні дані, починаючи з 1992 року свідчать, що чисельність науковців в країні невідворотно знижується (з 248,5 тис. осіб 1992 року до майже 78 тис.осіб 2013 року); кількість організацій, що виконують наукові розробки, зростала до 2005 року і врешті-решт з кожним роком має тенденцію до зниження (з 1510 од. 2005 року – до 1143 од. 2013 року). Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах з роками зростає, проте, очевидно, що пов'язане це не лише зі зростанням кількості самих розробок, а й елементарно з підвищенням цін (до того ж, питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП неухильно спадає, починаючи з 2003 року). Джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні є різними, і частка державного фінансування в них дуже незначна (для порівняння: у 2000 році власні джерела – 1399,3 млн.грн., державні – 7,7 млн. грн, у 2013 році власні – 6973,4 млн. грн, державні – 24,7 млн. грн). Питома вага підприємств, що впроваджували інновації в загальному їх обсязі, становить (усередньому за період 2000-2013 рр.) 11-12%, питома ж вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становить 4-5%, що навіть не потребує коментарів [67].

Ще однією проблемою достатньої участі держави у фінансуванні інноваційного оновлення є широкий спектр пільг, наданих державою в різних галузях господарства.

Виділяють екзогенний та ендогенний технологічний прогрес. Ендогенний прогрес характеризує ефективні зміни, що є досягненнями вітчизняних науковців та технічних спеціалістів на національній території. Екзогенний тип стосується запозичення та придбання технологій і продуктів, на виробництво яких використовувалися технологічні ресурси. Прикладом є міжнародний науково–технологічний обмін, трансфер технологій, упровадження запозичених інтелектуальних надбань. Наведене свідчить про існування двох джерел інновацій (внутрішнього та зовнішнього).

Зацікавленість країн Заходу в зближенні з Україною можлива у випадку саме нашого внеску в технологічну могутність цих країн (просуваючи власні інтереси і

одночасно розвиваючи такі цінності Заходу, як демократія, свобода тощо, при цьому досягаючи поступового розвитку економічної сфери). Зауважимо, що на реалії власного розвитку потрібно дивитися крізь площину регіональних, європейських та глобальних процесів.

На жаль за перші роки трансформаційних перетворень в Україні сформувалася передусім екзогенна (екзогенізована) модель економічного розвитку (часто дестабілізуючого) [40, с. 502-503], тобто модель, що характеризується зростанням впливу зовнішніх факторів на національний соціально-економічний розвиток; істотною невідповідністю власних механізмів регулювання рівню відкритості національної господарської системи, слабкою її конкурентоспроможністю, фінансовою залежністю (зростанням заборгованості). Усе вищезазначене викликане неефективними інституційними механізмами, що гальмували процес відтворення, закріплюючи на тривалий час структурно-функціональні диспропорції. Господарська система України виявилася просто непідготовленою до структурних перетворень. Роздробленість сировинно-промислового комплексу (та відповідне «захоплення» основних господарських об’єктів бізнесменами, бізнес-кланами, що перебували при владі та отримали таким чином політико-економічну владу); вразлива фінансово-кредитна сфера та національна валютна одиниця (прив’язана до іноземної валюти), значне перевищення обсягів імпортних операцій над експортними (через елементарно низьку якість вітчизняного продукту та відсутність самостійно налагоджених міжнародних зв’язків), повна неготовність нормативної бази для задоволення потреб регулювання соціально-економічної та політичної сфер призвели до переважного використання імпорту інститутів. Відчувався величезний брак досвіду, а точніше – його відсутність. Не дивно, що непідготовленою виявилася й моральна-поведінкова складова населення.

Очевидно, що накопичена в ході соціально-економічної еволюції «культурна спадщина забезпечує сприятливе інституційне середовище для будь-яких творчих дій. У цьому сенсі мультиплікатор культурної спадщини, що покращує умови для дії інших соціодинамічних мультиплікаторів, є для них свого роду каталізатором, прискорювачем економічного зростання» [51, с. 153-154].

Відповідно, ендогенізація економічної системи передбачає, насамперед, реалізацію власної інноваційної стратегії розвитку з посиленням внутрішньої галузевої збалансованості, удосконаленням соціальної основи реформ та одночасним послабленням рівня залежності від негативних зовнішніх екстерналій та шоків – забезпечення економічного підйому на довгострокову перспективу.

Для формування та розвитку ендогенізаційних процесів (у тому числі, в інноваційній сфері) необхідне забезпечення максимально збалансованої інституційної системи, що сприятиме формуванню попиту суб'єктів господарювання на інновації, причому не лише на ті, що приносять «швидкі» гроші. Збалансування інституційної системи можливе за ефективного функціонування в ній інститутів та існування відповідного рівня довіри. Основою ж визнання ефективності є рівень трансакційних витрат та врегулювання прав власності.

Трансакційні витрати є іманентною характеристикою господарської діяльності в силу загальності її ендогенних трансакційних факторів [255, с. 214]. До того ж важається, що «якщо права власника специфіковані і трансакційні витрати дорівнюють нулю, на ринку досконалої конкуренції кожен фактор виробництва використовується оптимальним чином» [125, с. 101]. Одними з найбільших витрат є ті, що пов'язані з отриманням необхідних для реалізації продукту дозволів, ліцензій, патентів, оформлення прав власності (не випускаючи з уваги й надзвичайно великі тіньові «відрахування» у вигляді хабарів). Коли трансакційні витрати великі, розподіл прав власності перестає бути нейтральним фактором і починає впливати на ефективність і структуру виробництва. Відповідно, у суспільства виникає зацікавленість в мінімізації числа трансакцій, пов'язаних з передачею прав власності по ланцюжку обмінів [90, с. 42][1].

Ендогенізована модель розвитку зорієнтована на оптимально можливе використання, передусім, внутрішніх ресурсів розвитку, на захист власних національних інтересів за умов посилення впливу глобалізації за допомогою

[1] Варто наголосити на тому, що певний (невеликий) рівень трансакційних витрат об'єктивно необхідний для функціонування й розвитку економічних систем, адже надмірне зниження витрат призведе до звуженого відтворення контактів, зв'язків і відносин з контрагентами. Інституційні витрати, пов'язані в т. ч. з координацією й субординацією виконуваних функцій, за їхнього ірраціонального зниження стануть причиною виродження поділу праці та звуження масштабів кооперації, зниження рівня контролю та зростання опортуністичної поведінки [255, с. 217].

широкого застосування інноваційної продукції у важливих сферах національного господарства, розвиток інтелектуального капіталу (із застосуванням максимальних заходів щодо його захисту) та побудову справедливих зовнішніх відносин на засадах партнерства (у жодному разі не на засадах ізоляції від зовнішнього світу).

Основними складовими стратегії ендогенізованої моделі розвитку мають стати: прозоре та стабільне податкове законодавство; активізація внутрішнього попиту (у т. ч. інвестиційного); розвиток інноваційної освіти та інтелектуалізації населення; стимулювання імпортозаміщуючих галузей виробництва; використання саме інвестиційного напрямку співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями; застосування енергозберігаючих технологій; формування сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення реального сектору; розвиток фондового ринку та ринку цінних паперів; здійснення прозорої та вигідної приватизації із закріпленням інвестиційних зобов'язань з використання об'єктів; урівноваження та оптимізація структури експорту та імпорту й поступове наближення наявного рівня оплати праці до справжньої вартості робочої сили.

Нова хвиля розвитку господарської системи має ґрунтуватися на факторах довгострокового зростання, ураховуючи відповідні ендогенізовані моделі реалізації стратегії зростання економіки (стимулювання внутрішнього попиту, ринку і конкуренції). Ендогенізована модель повинна стати конструктивним середовищем реалізації системної стратегії ефективного розвитку на довгострокову перспективу, за якою необхідно узгодити та гармонізувати цільові орієнтири стійкого зростання, підвищення якості життя, інституційних перетворень, інноваційно-інвестиційної модернізації, структурно-технологічного оновлення, антикризового регулювання, інтеграції до світового економічного середовища на конкурентних засадах [40, с. 502, 514, 516, 518, 623].

Державна політика у сфері технологічного трансферу відіграє значну роль і цілком реально може вважатися ключовим фактором технологічного та, відповідно, економічного розвитку країни або окремих регіонів. Така діяльність включає два пов'язаних блоки: стимулювання розвитку власного науково–технічного потенціалу

та створення власних технологій; другий – використання переваг трансферу технологій для оптимізації прогресивних технологічних змін.

Нині трансфер технологій є самостійною формою міжнародних економічних відносин, у яких перебувають майже всі країни світу.

Що стосується регіональної влади, суть її функцій – у тому, щоб ефективно використовувати потенціал на благо регіону і країни в цілому. Але варто відмітити, що ефективність такого функціонування значною мірою залежить від зацікавленості у відповідних інноваціях місцевого бізнесу. Його активність у напрямку модернізації виробничого процесу, підвищення конкурентоспроможності створеної продукції (як на внутрішньому, так на зовнішньому ринках) є умовою нормального розвитку науково-технічної сфери.

Важливо усвідомлювати, що технологічно-інноваційний розвиток регіону потребує налагодженої взаємодії в системі «регіональна влада-бізнес-наука». Зазначене об’єднання регіональних сил є підґрунтям самовизначення території. Для об’єднання зусиль зацікавлених сторін створюються спеціалізовані регіональні агентства зі сприяння підвищенню результативності технологічного та економічного розвитку відповідної території.

Потреба в цілеспрямованому державному регулюванні та стимулюванні процесів інноваційного розвитку (як складової потреби в державному регулюванні в цілому) пояснюється впливом дії ринкових екстерналій. Інновація має синергетичний ефект, відповідно, наслідки реалізації інновації використовує не тільки безпосередній виконавець, але й певним чином інші члени суспільства (як результат технічного прогресу). Тому завданням державної політики у сфері інновацій є забезпечення інтерналізації економічної екстерналії (компенсації винахідникам ефекту, що здійснюється інноваційним продуктом для суспільства). Таке відшкодування може бути виражене прямим наданням фінансових ресурсів (пільговий режим кредитування, оподаткування чи митний, надання грантів) та непрямим (надання безкоштовних послуг у правовій, інфраструктурній, інших сферах).

Водночас, не всі інноваційні розробки викликають лише успіх. Мова йде про впровадження несистемних інновацій, створюваних шляхом застосування разових реконструкцій, реорганізацій замість упровадження комплексної інноваційної системи; через незадовільну підготовку державної політики; через невідповідний рівень кваліфікованості виконавців проектів; через неврахування альтернативних чи похідних витрат, що можуть викликати негативний екстернальний ефект.

Наочними прикладом є застосування податкових пільг, митного захисту виробництва та реалізації продукції вітчизняного автомобілебудування. Із самого початку та в ході запровадження наведеного протекціонізму у 2002 р. не було враховано необхідного мінімуму – відсутність гідного інноваційного продукту. Люди, які цінують якість (і, відповідно, не цікавляться вітчизнним автовиробником) просто були вимушені сплачувати більше.

Прикладом невдалого впровадження потенційно позитивних (і, як виявилося, не надто продуманих) інновацій у США у 80-і рр. став проект «ефективних шкіл». Зміст «ефективної школи» полягав у посиленні контролю над процесом навчання, підвищення рівня вимог до навчальних здобутків і дисципліни учнів, у постійному проведенні моніторингу, залученні батьків до діяльності школи, створенні команд для вдосконалення її діяльності. Інновацією швидко було охоплено майже дев’ятсот шкільних округів у двадцяти п’яти штатах. Проте, незважаючи на численні педагогічні дослідження з питань ефективності шкіл, усупереч очікуванням, інновація не спричинила значних успіхів. Запроваджені зміни призвели до звуження освітніх цілей, що є підтвердженням спірного характеру саме розвивальної функції цієї інновації. Цінності проекту були зрозумілі й важливі для всіх суб'єктів освітнього процесу, за винятком учнів, які підлягали постійному контролю, певним чином утративши свободу і самостійність.

Для стимулювання та підтримки інноваційної діяльності існує цілий спектр інструментів реалізації функцій держави у цій сфері.

До фіскальних інструментів можна віднести звільнення від окремих відрахувань до бюджету та сплати податку на прибуток (або зниження ставок); надання податкового кредиту інноваційним підприємствам; відстрочку у сплаті

імпортного мита (звільнення від сплати в разі ввезення товарів для реалізації інноваційного продукту) та пільгову амортизацію.

Крім того, до інфраструктурних, правових інструментів належить державне замовлення на інноваційні продукти; державне лобіювання інтересів вітчизняних виробників інноваційної продукції на міжнародному рівні; урегулювання законодавства про авторське право, патенти; оптимізація системи сертифікації та стандартизації; розвиток системи освіти відповідного профілю: починаючи із закладів загальної освіти, університетів, системи перекваліфікації, курсів профільного навчання та розширення доступу до банків даних, інформаційних мереж бібліотек [167].

Ураховуючи, що традиційні фактори економічного зростання, що ґрунтувалися переважно на мобілізації нагромаджених за тривалий період економічного спаду ресурсів, майже вичерпано, необхідних позитивних тенденцій в розвитку структури економічної системи, які б стимулювали економіку до зростання, основаному на інвестиційно-інноваційному створенні нових ресурсів, досі не простежується.

За таких умов очевидною стає проблема модернізації економіки України в напрямі покращення якісних характеристик вітчизняної продукції, що постачається на внутрішній ринок (та технологічного рівня експорту), що стане запорукою забезпечення конкурентоспроможності з імпортованими товарами, у тому числі й за якісними характеристиками. Це є одним із головних стратегічних завдань інноваційної політики України.

Сировинний тип моделі розвитку (з включенням її до світових господарських відносин) є абсолютно програшним. Нині саме поняття «сировина» змінюється кардинальним чином, модифікується.

Що стосується інноваційного законодавства України, то йому властиві такі вагомі недоліки, як фрагментарність і непослідовність. Тільки 1999 р. було прийнято Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Основний же закон у цій сфері «Про інноваційну діяльність» набув чинності лише у 2002 р.

Закон установлює основні принципи державної інноваційної політики, як-от: орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України; створення умов для

збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримку підприємництва в науково-виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок [187, ст. 3, 6]. Щоправда, в законі не зазначено, завдяки чому ці заходи будуть реалізовані.

Розглядаючи сферу інноваційної діяльності, окрему увагу необхідно приділити розгляду особливостей розвитку венчурного капіталу. У країнах Європи та США венчурний капітал є одним із найвагоміших інструментів фінансування науково-дослідних робіт та досліджень у сфері високих технологій.

В основному венчурний капітал інвестують у проекти, на які неможливо отримати кошти від кредитних установ. Тоді інвестор укладає кошти в значну кількість непов'язаних проектів (до того ж, у різних сферах діяльності), здійснюючи диверсифікацію власних вкладень для зниження можливого загального ризику.

Венчурні компанії, на відміну від великих промислових інвесторів (наприклад, ТНК), не вимагають підпорядкування економічної діяльності держави інтересам гігантів світового бізнесу. В Україні ж роль венчурного капіталу все ще залишається незначною. Цьому є причина. І не одна.

По-перше, венчурні фонди найбільше зацікавлені в ризикових підприємствах, що володіють значним потенціалом зростання, адже саме такі можливості забезпечать фінансове «повернення» й успішний «вихід на арену» протягом необхідного періоду часу (як правило, від трьох до семи років), очікуваного венчурними капіталістами. Наведена ризиковість та період «зміцнення» упродовж трьох-семи років – це як раз те, що швидше відлякує потенційних інвесторів у нашій країні (особливо, беручи до уваги наявність більш «швидких» бізнес напрямів). По-друге, потреба у високих доходах перетворює венчурне фінансування в дороге джерело капіталу для компаній, що підходить для підприємств, яким необхідний величезний стартовий капітал, і які не можна профінансувати більш дешевими методами, такими як боргове фінансування (аналогічно до першого: ураховуючи

рівень ризикованості, вкладати не просто кошти, а кошти досить значні, видається безглуздим). По-третє, найбільш часто вищенаведені фінансові відносини стосуються нематеріальних активів, зокрема програмного забезпечення та інших видів інтелектуальної власності, цінність яких ще не перевірена; у свою чергу це пояснює, чому венчурний капітал превалює, передусім, у розвинених технологічних сферах, а також у біотехнологічних галузях. Це знову ж таки «не про нас»: Україна – не США і не Японія, вона не є конкурентоспроможною в галузі розробки програмного забезпечення та біотехнологій.

Відмітимо, що уряд не обмежується прямими видатками на науково-технічну діяльність, що є підґрунтям інноваційного типу розвитку. Важливою статтею є фінансування освіти, тому що за допомогою системи освіти створюються кадрові ресурси для науково-інноваційних організацій, а з іншого боку, формується відповідний попит на інноваційні продукти шляхом підготовки фахівців, здатних імплементувати технологічні інновації; споживачів, які готові й бажають споживати нові інноваційні продукти.

Негативна динаміка, що спостерігається в науковій сфері, пов’язана зі станом інноваційної діяльності вцілому в Україні. Як приклад, відносини в патентно-ліцензійній сфері, що нині є необхідною проміжною ланкою між інноваціями та їх упровадженням.

Як свідчать дані всесвітнього моніторингу патентно-лізензійної діяльності, Україна знаходиться на «не дуже» задовільній позиції у відповідних міжнародних рейтингах: порівняно із середнім показником кількості оформлених патентів по відношенню до мільйона населення – 148 од. – в Україні така цифра сягає лише 86 од.; вражаючі результати мають Японія, Корея і США [306]. Значення показника співвідношення в оформленні патентів нерезидентами та резидентами країн показує, що в Україні 41% патентів оформлюється нерезидентами.

Таку цифру можна трактувати по-різному, з одного боку, видається позитивним факт переважного оформлення патентів з боку саме резидентів нашої країни; з іншого, – це свідчення недостатньої привабливості України для іноземних суб’єктів.

Комплексна система охорони інтелектуальної власності включає надання, використання та захист прав на території країни, це потребує відповідного інструментарію законодавчої бази, інфраструктури, механізмів її реалізації. Тенденції розвитку у сфері технологічних інновацій засвідчують те, що новостворений продукт в основному освоюється шляхом більш інтенсивнішого використання вже наявного обладнання. Наведений характер інноваційного розвитку є досить примітивним і не матиме шансу підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств у довгостроковій перспективі.

За умов збереження макроекономічного середовища, несприятливого для розвитку інноваційної діяльності, навіть вдалі інструменти державної підтримки інноваційної діяльності не будуть ефективними. Постійне невиконання положень нормативних актів у сфері активізації інноваційної діяльності є свідченням системних перепон, без ліквідації яких досягти ефективної інноваційної політики просто неможливо. Такі перепони викликають руйнування системності інноваційного процесу, уповільнюючи розвиток його елементів (насамперед, елемент упровадження інновацій – попит на інновацію).

Вважається, що для досягнення рівня ефективного споживання інноваційного продукту народним господарством країни співвідношення між витратами трьох головних стадій (фундаментальні дослідження – технологічні розробки, створення дослідного зразка – освоєння) має пропорції 1:10:100. Така пропорція свідчить, що витрати на реалізацію одного проекта в середньому є в сто разів вищими за витрати на одержання необхідних для нього результатів досліджень. Кожна зазначена стадія має свої проміжні етапи, між витратами на які аналогічно існують кореляції зі збереженням загальної тенденції зростання витрат на кожному наступному етапі.

Відповідно, однією з головних причин гальмування переходу до інтенсивної форми інноваційного розвитку та оптимального розподілу матеріальних та кадрових ресурсів в інноваційній сфері є нестача фінансових ресурсів розвитку. Через таку суперечність усвідомлення споживачами необхідності застосування інноваційного продукту значно випередило здатність національної економіки до вироблення останнього [167].

Діяльність малих підприємств є показовим прикладом відсутності стимулів до інновацій. У разі отримання такими підприємствами пільгових умов діяльності з боку держави не відбувається переорієнтації їх діяльності в інноваційному напрямку. Збільшення числа підприємців-фізичних осіб серед загальної чисельності суб'єктів малого підприємництва жодним чином не сприяє розвиткові інноваційної діяльності.

Важливим напрямом фінансування інноваційної діяльності може бути залучення коштів іноземних інвесторів. У багатьох країнах саме інвестиції іноземного характеру розглядаються як істотне джерело фінансування технічних інновацій. Нині обсяги іноземних інвестицій залишаються низькими, і часто вони не мають інноваційного характеру. Зростають лише обсяги вкладень у торгівлю (передусім, продукцією споживчого характеру).

Залучення іноземного фінансування надає можливість забезпечувати функціонування наукових установ, їх оснащення, підтримку діяльності (надання гідної винагороди) науковців. Але зауважимо, що експорт продукту інтелектуального змісту за кордон (на початковій стадії інноваційного процессу) призводить до втрати синергетичного ефекту від інновації. Результат наступний: відбувається «приватизація» результату роботи цілого наукового колективу, на яку були спрямовані кошти бюджетного фінансування.

Важливо пам'ятати, що необґрунтоване зростання рівня попиту на інноваційну продукцію спричиняє посилення диспропорцій в національній економіці. Намагання здійснити галузевий технологічний «стрибок» за умов загальноекономічного несприятливого інвестиційного клімату, значного фіскального тиску, недосконалості інституційної структури економіки призводить до втрат в інших сферах економіки. Застосування пільгових режимів для певних галузей посилює фіскальний тягар на інші сектори господарства, відповідно, продукція високотехнологічних галузей не реалізується в інших сферах у зв'язку з наявністю значного технологічного відриву й відсутності мотивації, що завдає удару по здатності інновацій до синергетичного ефекту, результати окремих «точок зростання» «розчиняються» в загальному масштабі через витратність інших секторів.

Відповідно, розбудова інноваційної моделі економічного розвитку держави потребує розробки комплексної зваженої державної стратегії, яка б створила умови для найповнішої реалізації потенціалу інноваційного розвитку, підвищення соціально-економічної ефективності національного господарства, зміцнення конкурентоспроможності.

Базовим орієнтиром цієї стратегії має бути забезпечення готовності національної економіки та суб'єктів господарювання до поглибленого проведення інновацій (діяльності в умовах інноваційного розвитку).

Отже, інноваційний розвиток України має ґрунтуватися на:

1) проведенні чіткої промислової та інвестиційної політики з боку держави, що буде орієнтуватися на активізацію нововведень як невід'ємної складової загальної стратегії соціально-економічного розвитку; забезпечення комплексності структурної та інноваційної політики;

2) забезпеченні сприятливих інституційних умов для ведення інноваційної діяльності: правового забезпечення; зваженого пільгового режиму в ході здійснення інноваційної діяльності; оптимізація механізмів і джерел фінансування такої діяльності;

3) забезпеченні координації в діяльності малих, середніх та великих підприємств, підтримки великих підприємств та їх груп, які спроможні реалізувати значні інноваційні проекти, розвитку венчурного бізнесу, інтеграції у промислово-фінансовій сфері;

4) забезпеченні координації сфер виробництва і фінансів, науки і освіти;

5) захисті національного ринку і виробництва;

6) сприянні розвиткові людського капіталу як запоруки майбутнього суспільства;

7) сприянні зростанню рівня сукупного попиту, підвищенню питомої ваги наукоємних продуктів як у виробничому, так і в особистому споживанні;

8) поступовому залученні «тіньового» сектору до сфери легального обігу ресурсів, залучення його до інвестиційної діяльності.

Виконання конкретних завдань з питань інноваційної стратегії вимагає чіткого визначення її типології. Виділяють кілька основних типів.

1. Підтримка розвитку дифузії інновацій (поширення шляхом купівлі патентів та технологій за кордоном з метою подальшого самостійного вдосконалення). І тут варто враховувати недолік, пов'язаний з імовірністю переходу економіки на шлях наздоганяючого розвитку, що вимагатиме постійних витрат на придбання нових технологій. Обсяг таких витрат може зрости в будь-який момент, що викличе переспрямування коштів із соціальних статтей та інших суспільно важливих витрат.

2. Підтримка експансії в іноземну високотехнологічну сферу діяльності для інтеграції до ТНК-лідерів та запозичення передових технологій, підвищення відповідної кваліфікації трудових ресурсів. Щоправда, кроки в цьому напрямі мають бути здійснені з обережністю, адже такий шлях може з легкістю поставити економіку України в залежність від іноземного інвестування та виходу прибутків із країни. Грамотно проведена експансія іноземного капіталу в цілому надасть національній економіці в довгостроковій перспективі більше переваг, ніж втрат (варто обов'язково дотримуватися збалансованого іноземного інвестування, наявності українського капіталу в країнах походження іноземних інвестицій).

3. Підтримка «точок зростання» – галузей чи підприємств, які вже досягли успіхів у науково-технічних розробках, мають достатній якісний людський та інфраструктурний потенціал для досягнення ефективного інноваційного розвитку та взмозі стати «локомотивами» зростання, тобто можуть стимулювати до розвитку й суміжні галузі, виробництва, наукові дослідження [167].

Модифікація критеріїв розподілу інноваційних підприємств має ґрунтуватися на функціональному принципі відповідно до стратегічних завдань та національних інтересів. Це дасть змогу чітко окреслити технологічні пріоритети. Прикладами визначальних критеріїв можуть стати ефект проекту щодо покращення умов життя, розвиток людського капіталу; підвищення рівня ресурсозбереження; одночасне застосування в кількох секторах економіки; досягнення конкурентоспроможності міжнародного рівня; рентабельність реалізації проекту за певний період (останнє

дозволить проводити ефективніший контроль та уникнути появи «штучних» інновацій, що створюються лише з метою отримання податкової пільги).

Підґрунтям створення інноваційного типу розвитку господарства з урахуванням інтелектуальних та інформаційних технологій є розвиток людського капіталу.

Усвідомлюючи той факт, що інновація – це результат творчого процесу, цілком зрозуміло: розвиток інноваційної діяльності варто здійснювати, починаючи саме з формування ефективної системи розвитку, активізації творчого потенціалу, що врешті-решт є «локомотивом» забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу та стимулювання регіонального розвитку.

Такий творчий потенціал є комплексною цілісністю природних і соціальних характеристик особи, що зумовлює потребу її у самореалізації і саморозвитку.

Творчість є діяльністю людини, спрямованою на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (творів мистецтва, наукових відкриттів, технологічних або управлінських рішень тощо). Елементами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої полягає у створенні образу кінцевого продукту (тобто результату творчої дяльності). З економічної точки зору творчість є основним стимулом інноваційного процесу;

Креативність – це творчість поєднана з активністю в упровадженні результатів творчої діяльності у суспільні процеси (поєднання таланту, знань, умінь та активної дії щодо впровадження результатів творчої діяльності). Креативні особи є «двигунами» інноваційного прогресу в сучасному господарстві [242, с. 130].

Зрозуміло, що такі креативні особи перебувають у полі інтересів зарубіжних країн і підприємницьких структур зокрема, і вже багато років світові держави-лідери практикують у країнах, що розвиваються, активну діяльність щодо виявлення, «зацікавленості» до розвитку власних територій та країн шляхом застосування освітніх, міграційних, фінансових програм. Добре налагоджене виявлення креативних осіб здійснюється ще на рівні середньої школи та вищих навчальних закладів.

Така тенденція «викачування» креативного потенціалу є досить загрозливою для національних інтересів. Якщо втрати України внаслідок еміграції кадрів вищої кваліфікації приблизно оцінені (еміграція одного доктора наук коштує державі майже 1 млн. дол. США), то прогнозу негативних наслідків через майбутні можливі втрати внаслідок виїзду молодих творчих людей – креативних ресурсів – досі не здійснено [242, с. 132]. Відсутнє ведення статистики щодо талановитих активних осіб, реєстрів; немає програм з питань розвитку їх потенціалу, залучення для забезпечення розвитку держави.

Досягнення в майбутньому високих показників економічного зростання можливе завдяки акумуляції саме соціального капіталу (потрібно заохочувати громадян залишатися в країні). Відповідно, потенціал людей шляхом власних соціальних інновацій, технологічної культури, що визначатиметься якістю освіти, навичками підприємницької діяльності, зробить доступнішим досягнення співробітництва на рівноправних партнерських засадах, зміцнить власну конкурентоспроможність у глобальному середовищі [40, с. 726]. Нині виїзд за кордон не лише сам по собі послаблює власний національний потенціал, а надає можливості, простір для імігрантів (причому, якщо країну залишають інтелектуально розвинені особистості, то імігрують до нас представники далеко не найрозвиненіших країн, зі значно нижчим рівнем професіоналізму – до того ж в основному нелегально). За умов дефіциту вільного життєвого простору (населення планети збільшується ледве не щодня, зростають і потреби) відбуваються спроби до захоплення простору будь-яким шляхом (практика останніх років доводить, що не лише мирним). Ми ж звільняємо власний «ареал» абсолютно добровільно.

Система реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики має потужний організаційно-адміністративний потенціал. Основними суб’єктами упровадження цієї політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства, Український банк реконструкції та розвитку, Національна та галузеві академії наук України, науково-дослідні, проектно-конструкторські установи. Неналежний же рівень координації заходів такого державного регулювання окремих із них виявляє недостатню ефективність

роботи всієї системи. Засобом розв'язання такої проблеми може стати заснування спеціального координаційного центру з питань інноваційної політики.

Відмітимо, що роль держави в реалізації стратегії не має бути обмеженою лише нормативним регулюванням напрямів інноваційної діяльності. Держава в розвинутих країнах є замовником продукції цього сектору економіки. Є два напрями державної політики з виводу інформаційно-промислового комплексу на шлях віддачі інвестиційного капіталу. Це створення електронного уряду та оборонні замовлення.

Електронний уряд є вираженням розвитку демократизації державного управління, створення прозорої системи державного управління за активної участі соціальних рухів, активних осіб.

Оборонні замовлення – прямі державні інвестиції в розвиток наукової сфери, досліджень для потреб оборони. Світовий досвід визначає два шляхи розробки нових технологій та їх імплементацію в інших сферах господарства. Перший характеризується поступовим проникненням у цивільну сферу технологій, що отримали розвиток спочатку в галузі оборонних досліджень. Така модель характерна для США, Франції, Великобританії, колишнього СРСР. Шлях нових технологій від цивільного до оборонного сектора притаманний Японії. Разом із тим, найбільш динамічний розвиток інформаційних технологій спостерігається в цивільному секторі [167].

Вважаємо, що в оборонно-промисловому комплексі України повинні залишатися лише окремі високотехнологічні кластери: авіа- і ракетобудування, виробництво новітньої зброї, військової техніки, суднобудування, які вже встигли довести конкурентоспроможність та потенціал на світових ринках і для підтримки яких потрібно створити необхідні промислово-фінансові групи.

За умов недостатніх обсягів інвестиційних ресурсів, зростаючих ризиків у процесі впровадження інноваційних продуктів надзвичайно важливого значення набуває потреба в здійсненні комплексного аналізу ринків технологічних інновацій та маркетингових досліджень ринків збуту. Запровадження ефективної системи моніторингу процесу науково-технологічного та інноваційного розвитку є запорукою

проведення єдиної державної політики у сфері перспективних технологій та регулювання відносин власності на науково-технічну продукцію.

Україна володіє і технологічним, і людським потенціалом, що поки повною мірі не був використаний належним чином як ресурс економічного зростання шляхом реалізації технологічного оновлення в конкурентному середовищі міжнародних лідерів у сфері технології в процесі оволодіння технологіями типу п'ятого-шостого укладів. Відповідно, пріоритет у розвитку має бути закріплений, по-перше, за електротехнічною, інструментальною, авіаційною, хіміко-фармацевтичною галузями, приладобудуванням, виробництвом побутових приладів (п'ятий уклад); по-друге, за галузями мікробіології, виробництва медичної техніки (шостий уклад) із застосуванням сучасних енергозберігаючих технологій [40, с. 787].

У суспільстві інформаційного типу відбувається зміна пріоритетів в інвестиційній політиці, з орієнтуванням не на нагромадження, а на споживання знань. Інвестиції в розробку нових знань, рішень, продукції не завжди і не одразу забезпечують віддачу, відповідну вкладеним коштам. Але висока ефективність процесів поширення нових знань є очевидною.

Державна інвестиційна політика є комплексом адміністративних, правових, економічних заходів, спрямованих на сприяння та активізацію інвестиційних процесів. Державна інвестиційна політика може мати активний або пасивний характер. Пасивна політика полягає в застосуванні переважно методів економічного та правового характеру з мінімальним безпосереднім адміністративним втручанням. За умов активної державної інвестиційної політики запроваджується багато різноманітних методів, більш того, держава сама виступає в ролі інвестора (додаток Л).

Інвестиції є важливим джерелом перебудови матеріального виробництва, з боку держави має бути застосований увесь комплекс економічних, адміністративних та інших інструментів для підвищення інвестиційної активності. Сукупність методів державного регулювання інвестиційної діяльності характеризується налагодженими взаємозв'язками, відповідно їх застосування не може бути довільним. Модель державної інвестиційної політики становить поєднання заходів та відповідних

інститутів, що реалізують ці заходи. Неповне врахування взаємного впливу заходів інвестиційної політики може послабити їх ефективність.

Держава реалізує інвестиційну діяльність за допомогою реалізації інвестиційної політики, яка ґрунтується на законодавчих інструментах та заходах, що сприяють створенню оптимального інвестиційного клімату. Інвестиційна діяльність являє собою сукупність практичних дій юридичних осіб, держави та громадян щодо реалізації інвестицій [186, ст. 2].

Нині на етапі розвитку глобалізаційних процесів невід'ємним елементом господарської системи будь-якої країни є зовнішні відносини, що справляють вплив на економічну систему, в т. ч. на інвестиційну складову економіки. Значний вплив на економічну систему (як і на розвиток інвестиційної сфери) багатьох країн відіграє існування транснаціональних компаній.

Значущість існування ТНК пояснюється наступним: малі інноваційні форми не в змозі вивести країну на глобальний рівень інноваційних ринків. Зі ста інноваторів реально успішними стають лише кілька. Очевидно, що починати варто з малого: невеликі фірми повинні працювати на регіональних ринках, відповідно, широка інноваційна діяльність зробить інноваційно-перспективним регіон, а згодом, можливо, і всю країну. Проте варто розуміти, що виробивши стратегію й організувавши стосунки з транснаціональними структурами, невеликий інноваційний бізнес продається великим компаніям, адже тільки потужний транснаціональний бізнес може за рахунок значних фінансових (та часто політичних) ресурсів вивести інновації на міжнародний рівень. Маючи це на увазі, важливо розробити власну грамотну стратегію і, відповідно, забезпечити успіх у конкурентній боротьбі в майбутньому. ТНК стають основними суб'єктами міжнародних економічних відносин та технологічного прогресу. Розвиток власних ТНК має бути спрямований на зміцнення їхніх позицій (укорінення) у глобальних мережах створення високотехнічної вартості [40, с. 11, 295]. Для досягнення більш ефективної діяльності необхідним є застосування таких механізмів регулювання, щоб стратегії ТНК та, власне, національні стратегії по можливості максимально збігалися.

Реалізація нової економіки – це процес розміщення виробництва, де інновації за допомогою політичних, економічних, екологічних мотивів запроваджуються через ТНК в країнах третього світу, у розвинених же – шляхом розвитку високотехнологічного виробництва (у якому інновації, перетворюючись на товар, приносять дохід). Відповідно, для поширення інновацій необхідна потужна промисловість, готова до їх тиражування, в процесі якого розвинені країни використовуватимуть механізми, що дозволять отримати додатковий прибуток [92].

Нині стратегія ТНК орієнтується на формування мережі внутрішніх зв'язків регіонального і глобального масштабу з посиленням інтеграції наукових досліджень, виробництва, збуту. Відбувається створення в інших країнах науково-дослідних центрів і технопарків, поглинання місцевих підприємств, що володіють високим інноваційним потенціалом. Проведення активної виробничої, торговельної, інвестиційної діяльності дозволяє здійснювати міжнародне регулювання виробництва і розподілу.

Країна, що приймає ТНК, виграє від надходження інвестицій. Залучення іноземного капіталу з боку ТНК сприяє зниженню безробіття в країні. Зникає потреба в певній продукції, що раніше імпортувалася. За рахунок випуску конкурентоздатної на міжнародному ринку продукції (на експорт) сприяють зміцненню зовнішньоекономічних позицій.

Діяльність ТНК позитивно впливає на внесення корективів у технологічний процес, механізми виробничих відносин, зростання обсягів фінансування на потреби підготовки кадрів, покращення якості продукції, споживчих характеристик; на впровадження інноваційних технологій, виробництво нової продукції, використання позитивного досвіду зарубіжного бізнесу.

Варто відмітити, що разом із позитивними факторами функціонування ТНК у світовому господарстві існують і негативні, наприклад: протидія заходам економічної політики держав, де здійснюють свою діяльність компанії; порушення норм законодавства, приховування прибутків шляхом переміщення до інших країн; установлення монопольних цін.

Зауважимо, що ефективність інвестиційно-інноваційної сфери в Україні та окремих її регіонах залежить від організаційної структури управління. Адже саме вона є фактичними виконавцями державної політики у царині інвестиційно-інноваційної діяльності. До речі, від вдалого розподілу повноважень та налагодженої взаємодії залежить ефективність результатів усієї інвестиційно-інноваційної діяльності. На жаль, в Україні і регіонах діє неефективна система державного управління інвестиційно-інноваційною діяльністю. Головною причиною цього є постійне її реформування. Негативно впливає і дублювання організаційних функцій між центральними органами виконавчої влади. Ситуація зі станом державного управлінням інвестиційно-інноваційною діяльністю на регіональному рівні ще більш катастрофічна. На регональному рівні відсутній орган державної влади, на який би було покладено функції регулювання та узгодження інвестиційно-інноваційної політики конкретного регіону. Представництва центральних органів державної влади, що відповідають за реалізацію інвестиційно-інноваційної політики в Україні, не спроможні за своїми повноваженнями сприяти залученню інвестицій й ефективному впровадженню інновацій.

На сучасному етапі, в умовах глобалізації інноваційна модель розвитку не може бути реалізована лише за рахунок структурної перебудови економіки. Така модель передбачає, що особливої уваги потребує використання нових прогресивних технологій, що матимуть суттєвий вплив на хід соціально-економічного розвитку. Обравши шлях інноваційного розвитку, Україна (з урахуванням потужного природно-ресурсного потенціалу) буде спроможна приєднатися до найбільш промислово розвинених країн. Здійснити це слід якнайшвидше, адже відстань у розвитку між країнами дуже швидко зростає.

2.3. Напрями вдосконалення інституційного забезпечення економічних функцій держави в умовах посилення глобальної конкуренції

Останніми роками в наукову літературу, публіцистику і політику увійшов термін «глобалізація», який розшифровується як зростаюча економічна взаємозалежність

країн усього світу внаслідок збільшення обсягів і розмаїття транскордонного переміщення товарів, послуг і міжнародних потоків капіталів, а також у результаті прискореної дифузії технологій [47, с. 191]. За сучасних умов розвитку проблеми глобалізації впливають на всі сфери життя суспільства: економічні, соціальні, політичні, культурні. Процес глобалізації є результатом еволюції світової економіки, зміцнення світових господарських зв'язків.

Вплив глобалізації на світове співтовариство не є однозначним, адже хоча вона і має спричиняти значний розвиток економіки, але тільки невелика група країн отримує від неї позитивний результат, а більшість – потерпає від негативних наслідків (варто брати до уваги й аспект погіршення світової екологічної ситуації).

Виділяють навіть таке поняття, як «глобалізм» (завершена економічна мегасистема світового масштабу, в основі якої лежить нова система і структура продуктивних сил, нова висока глобальна комунікаційна технологія, глобальна валютно-фінансова система, глобальна власність ТНК, специфічні економічні відносини, і особливо – глобальна організація виробництва і праці) [47, с. 193].

В умовах глобалізації та інтеграції України в Євроспівтовариство, у світові організації фінансово-економічного профілю відбувається переплетіння, запозичення, наслідування (причому не адаптоване під умови вітчизняного розвитку, історії, менталітету) норм, правил, законів, – багатьох інститутів та інституцій, що опосередковують соціально-економічне життя.

Інституційні запозичення є реальністю сучасного економічного життя в сукупності зі створенням та зміною існуючих. Імпорт інститутів є незалежним від попередньої тенденції розвитку і передбачає можливість спрямованого впливу на характеристики інституту, що імпортується. Такий імпорт можливо здійснювати з розвинених країн, із власної історії (реставрація), історії інших країн, з теоретичних досліджень [71, с. 83-88].

Імпорт інститутів має свої переваги та недоліки. До недоліків віднесемо короткострокове зростання трансакційних витрат, перевантаженість відносин у країні-імпортері через сумісну дію протягом певного часу одразу старих і нових правил, короткочасне послаблення державної влади внаслідок необхідної адаптації,

психологічні витрати. До переваг відносяться доступність вибору, позитивна кредитна історія необхідних інститутів, можливість здійснення попереднього детального аналізу інституту, що дозволить зменшити соціальну вартість імпортування, отримати регулярне консультування.

Зауважимо, що однією з передумов хаосу в економіці України є її вимушена «відкритість». Вільний обіг іноземної валюти в країні, лібералізація експортно-імпортного режиму, перехід на світові ціни неминуче підкорили українську економіку зовнішнім критеріям і стандартам [38, с. 6; 48; 289].

Між тим, світ стає чутливішим до ризиків. Величина кризових процесів вимагає від країн переосмислення програм національного розвитку з урахуванням актуальних ризиків. Феномен Заходу значною мірою визначений формуванням автономних та конкуруючих груп інтересів. Глобалізація не лише створює нові механізми та канали комунікацій, але й змінює якість інститутів, що задають правила та рамки для основних економічних «акторів».

Аналіз закономірностей розвитку такого майже забутого порядку організації економічного життя, як меркантилізм, може дати деякі відповіді при дослідженні фундаментальних причин інституційної трансформації та розвитку перехідних економік. Саме існування меркантилізму пов’язане з істотною атакою на базовий принцип існування суспільства – принцип свободи. По-перше, існує думка, що добробут може бути досягнутий лише завдяки державному регулюванню (що інколи заміняє ринковий механізм); демократичні інститути перебувають під впливом владних груп, що регулярно змінюються. Економічна політика, спрямована на реформування економіки, може призвести до встановлення динамічної ринкової економіки («шокова терапія» у Польщі та Угорщині), а може призвести до розвитку безперервно стагнуючої меркантилістської економічної системи. Процес розвитку залежить від механізмів інституційних змін [31, с. 63, 87, 91, 94].

У сучасному постіндустріальному суспільстві процес глобалізації супроводжується дифузією західних цінностей. Глобалізація є феноменом, що стосується саме західної цивілізації. Сучасний меркантилізм дуже міцний, бо спирається на стійкі, еволюційно сформовані інститути. Глобалізація викликає

створення таких наддержаних структур, як ВТО, МВФ, Світовий банк, дії яких можуть призвести до фіаско регулювання.

На початку роботи було приділено увагу ролі влади в системі державного впливу. Наголосимо, що існує і влада міжнародного масштабу – вплив на поведінку економічних гравців національного господарства з боку світової господарської системи – з боку іноземних держав, «безособистої» влади світового ринку, прямого чи опосередкованого контролю міжнародних корпорацій, організацій.

Перебіг процесів, пов'язаних із поширенням глобалізації, останніми десятиріччями, набув всеохоплюючого характеру і досить швидких темпів до подій 2008-2009 років. Якщо до появи і розвитку фінансово-економічної кризи, панували передусім наднаціональні інтереси, що перебували під впливом міжнародних фінансово-економічних інституцій, то вже після – коли, перш за все, європейські уряди зіткнулися з небаченою досі загрозою колапсу Європейської зони та, зокрема, колапсу національних фінансово-кредитних систем, посилена увага приділяється власним інтересам, пріоритетам та механізмам захисту, адже можлива ситуація, коли допомоги чекати буде нізвідки.

Робити висновки щодо шляхів розвитку окремих урядів можна, ґрунтуючись на економічному становищі південно-європейських країн – від Португалії до Греції. Така ж ситуація склалася в Іспанії, Ірландії, від схожих проблем уже потерпає Італія. Справа в тому, що Європейський Центральний банк (далі – ЄЦБ) почав безпрецедентний захід – купувати боргові зобов'язання «кризових» країн. Більш того, було прийнято рішення про тимчасове скасування мінімальних порогів кредитних рейтингів по боргових інструментах, гарантованих центральними урядами, окрім Греції. По суті, це пряма фінансова допомога, яку Банк здійснювати не має права. Суперечність статусу такої впливової європейської інституції та загальноєвропейських (не окремої країни) інтересів очевидний.

Відмежування стає основним пунктом програм національних лідерів, валютний же ринок продовжує розпадатися на частини навколо кордонів країн. А це призводить до нерівномірності витрат на консолідування боргу фінансових структур. Відповідно, поширюється дисбаланс вартості основних фондів компаній,

більшість дрібних та середніх підприємств повністю позбавляються можливості отримувати кредити.

Єврозона потребує не просто фінансового регулювання, але й ефективного нагляду в масштабах усієї Єврозони над діяльністю фінансових інститутів, враховуючи депозитне страхування та спільну схему реорганізації кризових банків. Для розробки зазначених заходів необхідний значний час.

Ділова активність стрімко спадає в Італії, Франції, поступово слабшає і сама Німеччина. Рекордних позначок досягає рівень безробіття (негативу додає і факт поширення безробіття саме серед молодого працездатного населення). Процес зниження попиту викликає банкрутство корпоративного сектору. «Пошкоджені» банки згортають надання кредитів. Уряди країн постійно вишукують шляхи економії.

Ситуація, характерна для Греції, продемонструвала, що жодний з існуючих активів не можна враховувати як безризиковий. І пониження рейтингів суверенних емітентів (що були «практично» безризиковими) тільки підтверджують таку тенденцію.

Питання забезпечення національного суверенітету в сучасному світі має багато суперечливих, проблемних аспектів. У глобальному середовищі жодна країна не є ізольованою від міжнародного «співтовариства» і відповідного впливу. Очевидно, що на світовому рівні ключовий вплив мають найбільш розвинуті, найміцніші (у військовому аспекті) та, відповідно, найбільш впливові держави, яскравим прикладом яких є США, Росія, Китай. Кожна з таких країн використовує власні важелі впливу (явні або непрямі, менш або більш агресивні – залежно від ситуації – від рівня міцності суверенітету та рівня розвитку країни-об’єкта).

Наприклад, Сполучені Штати Америки володіють майже п’ятою частиною голосів у МВФ, вплив якого на реалізацію соціально-економічної політики України постійно зростає.

Україна підписала з МВФ Меморандум про економічну та соціальну політику. Це основоположний документ поточної програми співробітництва з МВФ, він визначає всі умови, а головне – зобов'язання України перед фондом[1].

Основні цілі МВФ, які він ставить перед собою: сприяння розвиткові міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері; сприяння розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і за рахунок цього – досягненню і підтримці високого рівня зайнятості та реальних доходів, а також розвитку продуктивних ресурсів усіх держав-членів, розглядаючи ці дії як першочергові завдання економічної політики; підтримування стабільності валют і впорядкованого валютного режиму серед держав-членів, а також уникнення девальвації валют з метою одержання переваги в конкуренції; надання допомоги у створенні багатосторонньої системи розрахунків за поточними операціями між державами-членами, а також в усуненні валютних обмежень, що перешкоджають зростанню світової торгівлі; за рахунок тимчасового надання ресурсів фонду державам-членам при дотриманні адекватних гарантій, надання можливості виправлення диспропорцій у платіжних балансах без застосування заходів, які можуть завдати шкоди добробуту на національному чи міжнародному рівні. Проте на практиці наведені цілі мають «особливу» реалізацію.

---

[1] Варто навести кілька прикладів зобов’язань з цього документа, які найбільш яскраво характеризують впливовість МВФ на реалізацію державної соціально-економічної політики країни-об’єкта (у нашому випадку України).

Для «поліпшення» дохідної частини підвищуються ставки акцизного податку на бензин, сигарети з фільтром та різні види алкогольних напоїв; збору за користування радіочастотнім ресурсом для мобільної телефонії. Підвищуються ціни на газ для кінцевих споживачів-комунальних підприємств та усіх категорій населення (щопівроку, поки не буде досягнуто паритету між рівнем цін на газ на внутрішньому ринку та на імпортований газ).

Здійснюється реформування пенсійної системи, щоб забезпечити для неї стале фінансове підґрунтя, у тому числі суттєво скорочуються трансферти на покриття дефіциту пенсійного фонду, а також видатки на фінансування пенсій у середньостроковій перспективі.

Уведено у дію зміни до бази обрахунку додаткових виплат до пенсії, що становлять 1% за кожний додатковий рік понад установлений стаж 20 років для жінок, 25 – для чоловіків. Підвищується пенсійний вік. Взято курс на переважне використання у монетарній політиці процентної ставки як основного інструмента та забезпечення гнучкості обмінного курсу. Зокрема, з метою запобігання формуванню ризику посилення інфляції у контексті зростаючої банківської ліквідності, активізуються операції з поглинання надлишкової ліквідності за рахунок нарощування зусиль із розміщення депозитних сертифікатів, операцій РЕПО та безпосереднього продажу державних цінних паперів, а також встановлюється вимога, відповідно до якої банки повинні утримувати всю суму обов’язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України. Відсоткові ставки на депозитні сертифікати та операції РЕПО підвищуються [132].

Потрібно враховувати, що голоси під час ухвалення рішень Фонду розподіляються пропорційно внескам. Для схвалення рішень Фонду необхідно 85% голосів. Частка голосів США є недостатньою для самостійного прийняття рішення, але дозволяє блокувати будь-яке рішення Фонду.

МВФ надає позики з висуванням ряду вимог: свобода пересування капіталів, приватизація (у тому числі природних монополій), мінімізація або навіть ліквідація урядових витрат на соціальні програми – освіту, охорону здоров'я, здешевлення житла, громадський транспорт тощо; відмова від захисту довкілля; скорочення зарплат; посилення податкового тиску на бідних тощо.

Переважна частка кредитів, виданих МВФ Югославії у 80-х рр. XX ст., пішла на обслуговування цього боргу та розв’язання проблем, викликаних виконанням «рецептів» Фонду. Фонд змусив Югославію припинити економічне вирівнювання регіонів, що призвело до зростання сепаратизму й подальшої громадянської війни, яка забрала понад півмільйона життів.

Пропозиція взяти, а потім виплачувати зовнішній борг в іноземній валюті призводить до орієнтації економіки виключно на експорт, незважаючи ні на які заходи продовольчої безпеки.

Насправді, виявляється, що основним завданням МВФ як наднаціональної фінансової структури є «підсадка на боргову голку» країн, що переживають фінансово-економічну кризу. Причому МВФ дуже вигідно, коли позичені кошти використовуються в країні на поточні цілі та на розрахунки за попередні транші (а не на економічний розвиток та посилення платоспроможності). Така стратегія МВФ є по суті експансією, яка ще більше «занурює» країни в борги, що можуть призвести до дефолтів, як – от в Аргентині 2001 року.

До непрямих важелів впливу наднаціональних інститутів можна віднести функціонування Групи розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей – ФАТФ. Справа в тому, що спочатку в 1989 р. заходи (рекомендації) ФАТФ були націлені на боротьбу з «відмиванням» грошей, згодом – ще й на протидію поширенню та запобігання тероризму, пізніше – на протидію поширенню зброї масового ураження, потім – ще й на протидію ухилення від оподаткування (причому

останні рекомендації стали обов'язковими до застосування країнами-учасницями). Варто навести кілька основних прикладів з наведених рекомендацій ФАТФ, з яких добре видно вплив міжнародної спільноти на внутрішню фінансову політику країн, що зобов'язані виконувати такі вимоги.

Законодавство країни щодо захисту інформації, конфіденційності фінансових установ не має перешкоджати реалізації рекомендацій (стосується й банківської таємниці, податкових питань). Країни мають застосовувати норми рекомендацій не лише до фінансової сфери, а й до інших потенційно ризикованих (з точки зору відмивання грошей, фінансування тероризму). Рекомендації мають поширюватися й на філії, дочірні компанії, розміщені за кордоном. Для забезпечення міжнародних стандартів реалізації рекомендацій країна має їх адаптувати до власних правових, адміністративних, фінансових структур (звичайно, це передбачає зміни в законодавстві, розробку необхідних програм та засобів контролю, створення відповідальних органів, наприклад, підрозділів фінансової розвідки та підготовку кадрів. Скільки на це знадобиться відволікти коштів – риторичне запитання. Не варто залишати поза увагою факт необхідності застосування так званого ризик-орієнтовано підходу до реалізації багатьох інструментів рекомендацій). Країни мають стежити за тим, щоб свої компетентні органи мали змогу швидко та ефективно застосувати широкий спектр заходів сприяння в межах міжнародного співробітництва.

Нагляд і моніторинг, розслідування, збір інформації, облік коштів відповідно до чіткої мети діяльності такої організації, використання механізмів міжнародного співробітництва – це все має застосовуватися і до некомерційних організацій, які повинні проходити обов'язкове ліцензування та реєстрацію. Країна має забезпечити повний доступ до інформації щодо функціонування некомерційних організацій.

Державам забороняється створювати філії чи представництва в країнах, «що викликають стурбованість» або характеризуються відсутністю достатніх механізмів реалізації рекомендацій [201].

До «кризових» країн, що «потрапляють під посилену увагу» контролю з боку ФАТФ, належать ті, в яких застосовуються санкції, ембарго, що характеризуються

значним рівнем корупції (очевидно, що останній критерій дуже доречний по відношенню до України).

Зміст світових процесів указує на значну ймовірність «перезапуску» міжнародних фінансів, одним з напрямків якого може стати розширення ролі альтернативних валют як інструментів здійснення міжнародних розрахунків.

«Західне суспільство досягло настільки небачених за всю історію людства рівнів багатства, добробуту, гламуризації (у т.ч. завдяки зростаючій ролі соціальної держави), що будь-який натяк на ймовірність зниження, тим більше втрати цього становища, викликає у більшості людей дискомфорт, стурбованість, а то й страх» [35]. Тим самим поглиблення кризи соціальної держави загрожує за певних умов перерости у процес формування факторів дестабілізації суспільного життя шляхом дезорганізації тих засад, завдяки яким їх організаційна основа призвела до нинішнього рівня добробуту в суспільстві та стабільності держави. Розвиток подій за таким сценарієм є вкрай небажаним, тому уряди багатьох країн прагнутимуть уникати значного скорочення соціальних програм, але при цьому їм доведеться скорочувати свою участь у підтриманні процесів накопичення капіталу, в першу чергу, за допомогою інфраструктурних та інноваційних проектів, оскільки рівень перерозподілу ВВП, здійснюваного державою, явно досягне свого максимуму. У випадку скорочення участі держави у процесах накопичення гальмуватиметься, насамперед, інноваційне оновлення економіки, а отже, збережуться ризики розвитку, які необхідно буде перекладати на приватний сектор, що сприятиме збереженню умов невизначеності, і як наслідок, – зниженню мотивації бізнесу до інвестування.

Вирішення наведеного та інших завдань, пов’язаних із поєднанням технологічного розвитку і соціальної стабільності, ускладнюється тим, що у стані загострення кризи перебуває не тільки соціальна держава, але й усе суспільство, криза якого характеризується як криза суспільного споживання, у якому традиційні закони ринків праці «працюють з точністю до навпаки», що свідчить про черговий провал ринку.

Багато країн, декларуючи, крім усього іншого, побудову соціальної держави, і відкрившись глобальному ринкові праці, утратили значну частину свого молодого

працездатного (кваліфікованого) населення, яке мігрувало до західного світу, позбавивши власні країни перспектив повноправної інтеграції у цей же високорозвинутий світ.

Має місце прагнення масово залучити обмежений ресурс праці з «надлишкових» регіонів світу, які, у свою чергу, потребують піднесення економік своїх країн. Держави, що функціонують в умовах обмежених ресурсів зростання, у свою чергу, зіштовхуються з обмеженими можливостями для реалізації власних соціальних програм для населення, що живе в умовах низьких темпів економічного зростання і такого самого низького рівня життя. Держави, обтяжені борговими зобов'язаннями, змушено обмежують роль соціальних програм з тим, щоб досягти фінансової стабільності та уникнути дефолтів. Поки що таке вдається завдяки усім можливим механізмам допомоги, але цим шляхом забезпечити зростання економіки неможливо.

Величезних зусиль доведеться докласти, як і раніше, одним для захисту, а іншим – з метою нападу для збереження або завоювання ресурсного виміру життєвого простору, що скорочується. Тим самим економічний детермінізм минулого не зникає і не зникне, напевно, і в майбутньому, незважаючи на восьмигодинний робочий день і багато інших завоювань соціального характеру. Важко собі уявити, що ті, хто досяг успіху в економічному детермінізмі, та ті, хто є успішним у суспільстві споживання, добровільно відмовляться від своїх завоювань, не порушуючи принципів свободи і справедливості. Як наслідок, майбутній розвиток подій навколо існуючої кризи у царстві «суспільства споживання» стає багато в чому невизначеним.

«…Соціальний характер держави, в першу чергу, передбачає неможливість усе віддавати у відкуп ринковій економіці. Без соціально-політичних обмежень ринкова економіка не спроможна забезпечити справедливсть у суспільстві» [49]. Ринковій економіці необхідне соціальне коригування, як у минулому, так і в майбутньому. Відмова від необхідних змін, невміння або незнання способів перегляду її основ в умовах масштабності майбутніх змін в економіці та в соціальній сфері загрожують масовою незадоволеністю життям, відповідно, зростаючою протестністю населення.

Глобальні виклики сучасності довгострокового характеру (серед яких – виснаженість навколишнього середовища та його ресурсів, нові види хвороб, глобальне потепління, конфлікти за ресурси і низка інших) можуть виявитися нерозв'язаними у процесі економічного зростання колишньої моделі.

Пріоритетним визнавався розвиток, який забезпечував економічне зростання, а його результати були найважливішою умовою забезпечення соціальної безпеки, але ні бідність, ні безробіття перемогти не вдалося, а нерівність стала ледь не головним підсумком XX ст. [42, с. 5-13].

Соціальні інститути розвиваються як невід'ємна частина господарського механізму. За сучасних умов розвитку глобалізаційних процесів досить популярною є концепція консервативної модернізації.

Що означає консервативна модернізація з сучасних політико-економічних позицій? Ця концепція дозволяє вирішувати конфлікти, неминучі при ускладненні та розвитку економічної системи, без революційної зміни суспільного ладу за рахунок реформи управління, підтримки новаторів і середнього класу, сталого економічного зростання. Консервативна модернізація означає використання всього кращого, накопиченого попередніми поколіннями

Консерватизм – це дбайливе ставлення до культури, збереження традицій національної євразійської цивілізації, протидія політикам у дестабілізації обстановки в країні заради того, щоб освоїти чужі політико-економічні моделі. У світі, за оцінкою провідних соціальних філософів, нині налічується всього десяток самобутніх цивілізацій. Успішні модернізації використовували їх особливості як важливі конкурентні переваги, поєднуючи консервативне ставлення до культури з революційними рішеннями в політиці, збереження своєї цивілізаційної ідентичності з рішучою зміною стану справ в економіці і соціальних відносинах[1] [112].

Запорукою успіху нинішньої модернізації є збереження народу і розвиток людського капіталу з опорою на краще в національній культурі.

[1] «Новий курс» Ф. Рузвельта допоміг уникнути руйнації ринкової системи та соціальної революції, завдяки орієнтації на розвиток притаманної американцям ділової ініціативи і обмеження влади монополій. К. Аденауер, за якого розорена війною Німеччина знову стала розвиненою сучасною країною, спирався на органічні для німців ідеї організованості й дисципліни. Азіатські «тигри» створили «економічне диво», використовуючи притаманні своїм народам традиції економного споживання і інтенсивної праці при строгому дотриманні приписів влади [112].

Україна – самостійна частина євроатлантичної цивілізації, але механічне копіювання зарубіжних технологій та інститутів зірве процес модернізації. При максимальній відкритості та інтернаціоналізмі соціального середовища в постіндустріальному суспільстві потрібно поєднати освоєння в західних країнах принципів ринкового господарювання з споконвічними ідеями соціальної справедливості. По суті це означає якісний стрибок, але не пов'язаний з державним переворотом і повстанням одного класу проти інших.

Боротьба за владу завжди була і завжди триватиме, протягом усіх етапів розвитку суспільства ми будемо стикатися з проблемами суперечностей держави та економічної системи, і в ході їх вирішення розвиватимуться інститути влади, змінюватимуться і владні функції держави. Розглянувши негативні процеси міжнародної фінансово-економічної системи, в умовах очевидності приділення уваги саме власним інтересам, пріоритетам та механізмам захисту, відмічаємо необхідність розробки національної ендомоделі розвитку.

К. А. Віттфогелем сформульована тріада: тотальний терор – тотальне підкорення – тотальна самотність [307, с. 137]. Характеризуючи тотальне підкорення, можна говорити про всеохоплюючу залежність. Вона поширюється на всіх. І хоча така тріада розгядалася дослідником у мікроекономічних межах, її можна проектувати і на горизонт сучасної світової системи, даючи уяву про можливий «результат» глобальної залежності.

Очевидно, факт того, що інститути певної країни сприяють стабільному економічному розвиткові, не означає, що ці інститути будуть прийняті в іншій країні, адже такі інститути можуть не відповідати культурним, політичним, соціальним традиціям, що склалися історично.

Для подальшого розвитку інституціоналізації суспільства на шляху збалансованої соціальної ринкової економіки сьогодні процесу реформування має підлягати державний організм, обтяжений безліччю державно-соціалістичних пережитків (стосується України), насамперед, у способах і методах державного управління.

Причини незначних успіхів України останніх 20 років мають історичні корені й екзо- та ендогенне походження. Світова парадигма реалізації суспільно-технологічного розвитку ідеології прогресу характеризується наявністю кількох суперечностей (що стало причиною помилок у виборі технології процесу трансформації в Україні) [87, с. 60]:

1) відсутність структур вищої ієрархії, спроможних нівелювати системні кризові явища (ефективність створених міжнародних організацій насправді досить низька, діяльність – суперечлива, часто сприятлива лише для збереження існуючого устрою та посилення розриву на рівні територіального розвитку);

2) критичної межі досягає вплив антропогенного навантаження на середовище існування без можливих варіантів його розширення, що призводить до гострої боротьби за ресурси розвитку, які залишаються в розпорядженні суспільства. При цьому менш розвинені країни практично відмежовуються від потенційного їх розподілу, утрачаючи культурну самоідентифікацію та реальні засоби до існування;

3) як результат вищезазначеного, поява «небезпечного» класу людей, які втратили і культурну спадщину, і стимули для внутрішнього розвитку; люмпенізація суспільства, вибір на користь боротьби як альтернативного шляху розвитку;

4) антиглобалістські виступи та потенційні антиглобалістські революції;

5) структурна криза акумуляції капіталу, що викликає розвиток незаконної діяльності, рівня злочинності, занепад легального підприємництва.

При цьому рівень світової диференціації країн продовжує зростати.

Такі факти, як підвищення економічної і політичної могутності Китаю, надзвичайний успіх нових індустріальних країн, наприклад, «азіатських тигрів» (Сінгапуру, Тайваню, Гонконгу, Південної Кореї), поширення нових технологій і глобальних комунікацій, зростання транснаціональних корпорацій, усе більше впливають на світову фінансову й економічну рівновагу. Політичні і господарські фактори нині взаємодіють на міжнародному рівні.

Варто брати до уваги успіх китайських реформ – послідовних, зважених, ураховуючих власні історично-культурні умови. Проте в ході здійснення реформ у Китаї було враховано одне важливе правило, що стосується механізму їх реалізації –

синхронізувати темпи здійснення реформ зі спроможністю адаптації до них громадян.

Інституційні реформи (наряду з трансплантацією начебто ефективних інститутів країн розвиненої ринкової економіки) не завжди спричиняють до адекватних (позитивно очікуваних) результатів. Йдеться передусім, про надзвичайно важливу складову процесу ринкової трансформації – інститут приватної власності. «Приватизація» власності обернулася для України перетворенням інституту державної власності на інститут великої приватної власності, зорієнтований на її перерозподіл за допомогою державного механізму. Відповідно, чим більшою була власність, тим значнішою стала можливість подальшого перерозподілу у власних інтересах – тим меншими виявилися стимули для формування загальної системи захисту власності. Сформувався альтернативний неформальний інститут системи захисту вже нагромадженої власності: служби охорони та юристів – замість державної системи охорони правопорядку; корупція та постійно «демократичні» вибори. Таким чином, за наявності зазначеної (до речі, досить ефективної) системи захисту зникли стимули до змін неформальних інститутів та формування ефективних інститутів (ефективної з т. з. суспільства системи захисту прав власності та примусу до її виконання) [60, с. 157]. В Україні філософія врахування суспільних інтересів задля загальнодержавного та загальнонаціонального розвитку виявилася просто відсутньою, на відміну від інстинкту власного збагачення на принципах елементарного егоїзму.

Варто усвідомлювати, що нині емпіричне підтвердження успішної кореляції політики лібералізму та економічного зростання відсутнє, у цей же час досвід розвитку багатьох країн дає змогу побачити, що стабільний розвиток довгострокового характеру можливий у разі одночасного розвитку демократичних інститутів. Останні, очевидно, здатні ефективно функціонувати лише за умов гідної їх підтримки з боку суспільства (суспільства з домінуючими ліберальними традиціями).

Україна в статусі вже незалежної держави понад десять років своєї історії перебуває в різноманітних кризах. Фактори, що вплинули на майбутню нестабільність

створювалися і з боку бюджетної політики, адже чимало коштів з державної казни витрачалося на різноманітні соціальні програми, ці тенденції особливо пожвавлювалися в ході боротьби за голоси виборців, оскільки протягом наведеного періоду країна перебувала в постійному виборчому процесі.

Нині українське суспільство втратило переважну більшість орієнтирів суспільного розвитку за умов посилення соціального хаосу [46, с. 137]. Відповідно, йдеться передусім про відновлення ціннісних орієнтирів, за допомогою яких здійснюватиметься відродження суспільних мотивів до розвитку.

В Україні й досі відсутнє наукове (неполітизоване) проектування реформ. Розроблені наукові проекти не використовуються через засилля політичної заангажованості та корпоративних інтересів. Відсутня й реально схвалена суспільством державна стратегія розвитку (а лише гучно задекларовані наміри, що власне і самі не характеризуються стабільністю чи тривалим періодом «життя»). Використання науки має реалізуватися як інструмент перетворень, а не доктрини, що постійно перебуває під впливом МВФ, який і сам потребує реформування для набуття статусу дійсно міжнародного інституту, де пануватимуть рішення, які задовольнятимуть інтереси всіх його учасників [40, с. 84].

Криза суттєво вдарила по інвестиційній активності, що позбавило оптимальної середньострокової перспективи, такий наслідок кризових явищ є одним із найбільш негативних. Через необхідність для виходу з кризи шляхом зменшення дефіциту бюджету і обсягу запозичень, відбувається послаблення потенціалу держави стосовно підтримки інвестицій.

Державні інвестиції, джерелом фінансування яких є у т. ч. позичкові джерела, мають суттєве значення для розвитку наукомістких галузей економіки. Стимул приватного підприємця проводити фінансування наукових досліджень знижується через ризик, зумовлений невизначеністю результатів від нововведень та застосування інноваційних технологій. До того ж, наукові дослідження, як і інноваційна діяльність в цілому, розвиток науково-дослідної інфраструктури є галузями зі значними зовнішніми ефектами. Спрямовуючи фінансові ресурси у перспективні напрями, уряд матиме змогу сприяти розвиткові новітніх прогресивних технологій у межах

національного господарства. У розвинутих країнах саме на державу покладені функції організації та фінансування заходів розвитку сфери фундаментальної науки і ризикованих досліджень, відповідної інфраструктури.

Необхідність інтеграції України в середовище високотехнологічної конкуренції викликає необхідність орієнтування на інноваційну модель розвитку, у рамках якої зростає роль одного з головних джерел довгострокового економічного зростання – наукових інструментів та їх технологічного застосування.

Ефективність функціонування внутрішнього ринку визначається ступенем розвитку фінансового ринку, тобто насамперед, банківської системи. Україна потребує розробки стратегії розвитку складових елементів фінансового ринку – банківської, грошово-кредитної, бюджетної систем. Головною у роботі фінансової системи є функція накопичення капіталу і забезпечення необхідного рівня інвестиційного капіталу.

Однією з причин розвитку фінансової кризи є прив'язка гривні до долара, високий ступінь доларизації економіки. Замість «плаваючого» валютного курсу, прийнятого відповідно до рішення ще Ямайської конференції (січень 1976 р.), гривня була прив'язана до долара. Інакше кажучи, гривня «плавала» зі зміною попиту і пропозиції не самостійно, а на «прив'язі» до долара, що зробило валютний курс нестабільним, призвело до падіння національної валюти.

І хоча вже неодноразово виникала необхідність змін зв'язку гривні з доларом, проте все залишається, як і раніше. Така ситуація зумовила величезний приплив іноземних капіталів, але це були переважно «короткі гроші», що посилювало зростання інфляції. Національний банк уже не міг регулювати грошовий обіг. Україна разом із багатьма пострадянськими країнами, які теж будували грошову політику на підставі прив'язки до долара, опинилася в складних умовах фінансової кризи.

У першому параграфі цього розділу було наголошено на значній ролі місцевих територій у фінансовому забезпеченні розвитку країни. Доходи місцевих бюджетів мають бути стабільним підґрунтям для фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Власних доходів (питома вага яких скорочується) нині дуже не вистачає.

Проте, кількість об’єктів, що потребують фінансування, постійно зростає.

Бюджетним кодексом 2010 року вже покладений початок зміцненню фінансового потенціалу місцевого самоврядування. Розширено і уточнено перелік як власних, так і закріплених доходів місцевих бюджетів.

Добре відомо, що основним джерелом доходів місцевих бюджетів є податкові надходження. Місцеві податки і збори нині складають лише кілька відсотків у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів, хоча саме вони повинні відігравати значну роль у забезпеченні власними фінансовими ресурсами місцевої влади. Відповідно, додатковим інструментом розширення дохідної бази місцевих бюджетів стало запровадження з початку 2011 р. податку на нерухоме майно (з його включенням до місцевих податків і зборів).

Оптимальною є ситуація, коли за рахунок власних податкових джерел місцеві органи спроможні здійснювати фінансування до 80% видатків на свої потреби. Тільки в такому випадку залежність від фінансових рішень центральних органів влади щодо дохідної частини місцевих бюджетів буде мінімальною.

Крім того, останнім часом формується соціальна структура, у якій значну економічну (у т. ч. і політичну) роль починають відігравати заможні верстви населення. Постійно збільшується чисельність населення з високим рівнем доходів, яке, відповідно, володіє значною нерухомістю, іншим коштовним майном. Такі об’єкти можуть стати базою для запровадження в Україні більш сучасної системи місцевого самоврядування. Слід на законодавчому рівні розширити перелік місцевих податків та зборів та запровадити такі місцеві податки, як податок на коштовне нерухоме майно фізичних осіб, податок на майно юридичних осіб, спадщину та інші майнові. Більш того, можливо було б ввести податок на грошові капітали та їх приріст, на емісію цінних паперів, податок на біржові операції, податок на осіб, які володіють двома і більше об’єктами нерухомості, податок на видовища тощо.

Значно більшою має стати роль місцевих податків і зборів екологічного характеру. Можливий варіант запровадження таких податків, як податок на полювання, або ветеринарне обслуговування. Практика стягнення таких видів податків ефективно застосовується в зарубіжних країнах.

Зрозуміло, що дотримуючись принципу стабільності, проводити такі нововведення слід поетапно, збалансовуючи співвідношення між надходженнями від загальнодержавних і місцевих податків на користь значного підвищення частки саме місцевих.

Варто відмітити, що без зваженої грамотної зовнішньої політики неможливий оптимальний шлях розвитку країни. Динаміка експорту-імпорту послуг з країнами світу (на прикладі 2008–2013 рр.) свідчить, що Україна має економічні відносини з дуже широким колом країн на всіх континентах (додаток М). Переважна частина експортних операцій здійснюється з країнами СНД (6050,7 млн дол. США у 2013 р.) та Європи (4973,6 млн дол. США); імпортних – з країнами Европи (3556,0 млн дол. США у 2013 р.) та Азії (1617,1 млн дол. США). Варто відмітити, що рівень експортних та імпортних відносин у грошовому виразі зростає упродовж 2008-2013 рр. [67].

Детермінанти зовнішньоекономічної політики такі. По-перше, має бути посилений рівень протекціонізму, що передбачає істотне зростання внутрішньої економічної інтеграції. Таке «закривання» розуміємо умовно – мова йде про паралельне посилення галузевої і регіональної зовнішньої та внутрішньої інтеграції економіки. Визначальним параметром вибору галузей для стимулювання інтеграційного процесу має бути максимізація рівня конкурентоспроможності в довгостроковій стратегічній перспективі на всіх рівнях управління економікою, а обмеженням має бути ресурсна база. Виходячи з цього, одним із найважливіших пріоритетів є комерційне та промислове використання результатів інтелектуальної праці. Зауважимо, що науково-технологічний потенціал є реальною передумовою, а в довгостроковій перспективі, можливо, й одним з основних чинників завоювання належного місця в глобальному конкурентному середовищі.

По-друге, під час здійснення вибору оптимального вектора зовнішньо-економічної інтеграції перевагу слід надавати макрорегіональним утворенням (поза межами ЄС, таким, як ГУАМ, ОЧЕС, Балточорноморський коридор, а також співробітництво з окремими членами Євросоюзу як способу «дифузної» макроінтеграції в Європейський простір). Для покриття дефіциту зовнішньої

торгівлі та розвитку технологічного прогресу нашій країни необхідно знайти виходи на ринки «третіх» країн за межами ЄС, посилити присутність на ринках групи ШОС. Нажаль Україна зазнає більше втрат від розширення ЄС, значно програючи таким країнам у рівні технологічного розвитку, проте є можливість відігравати активну роль на ринках «третіх» країн, використовуючи власну більш дешеву якісну продукцію [40, с. 559, 602].

Дисбаланс, пов'язаний зі значною імпортною залежністю та нерівномірною структурою експорту, а також односторонньою зовнішньою міжнародною міграцією трудових ресурсів, є загрозливим для забезпечення стратегічної стабільності показників динамічного економічного розвитку і потребує втручання з боку держави, особливо у сфері міжнародного технологічного обміну [21, с. 170-171].

Розробка заходів стабілізації та розвитку відносин і зв'язків зовнішньоторговельного характеру має ґрунтуватися на оцінці експортного потенціалу України, її імпортних потреб. Нині спостерігається низький рівень «покриття» обсягу імпортних операцій експортними та висока питома вага сировинного експорту. Ситуація ускладнюється посиленням впливу таких процесів, як глобалізація економіки та експансія іноземних ТНК; проведення міцної протекціоністської політики урядів інших держав власних товаровиробників; збільшення від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу (зростає і без того значний обсяг зовнішнього боргу). Безперечно, життєво необхідним є впровадження ефективної державної політики підтримки вітчизняного товаровиробника.

Інтеграція в цивілізований світ (у т. ч. ЄС) на рівноправних партнерських засадах для країн, які вважаються менш цивілізованими та просто чужими, є можливою лише в разі володіння значними військовими, політичними, геостратегічними ресурсами та їх зваженого і продуманого обміну на фінансові ресурси та технології, необхідні для здійснення модернізації в соціально-економічній та політичній сферах [136, с. 5].

Однією з найважливіших функцій сучасних інститутів господарської системи є скорочення трансакційних витрат. Ситуація погіршується тим, що ліквідація старої

інституційної структури та формування нової істотно розірвані в часі – зросли в кілька разів трансакційні витрати (в окремих сферах такі витрати мають приріст у 10-50% від рівня цін кінцевого споживання) [40, с. 411, 428]. Це вартісне навантаження жодна рентабельна економіка витримати не в змозі. Відповідно, додатковим завданням нової інституційної системи національної економіки є запровадження якісно нової системи кооперації зв'язків. Ліквідація радянської господарської системи з монополією у сфері посередництва викликала миттєве зростання попиту на трансакційні послуги й масштабну ненасиченість у них ринку, що, будучи обтяженою надмірним рівнем регуляторної діяльності державних органів, стимулює формування сфери тіньових послуг в усіх ланках господарської системи.

У процесі оптимізації рівня трансакційних витрат значну роль відіграють домогосподарства, а також малий та середній бізнес.

Основною функцією домогосподарства є виробництво, реалізація та збереження людського капіталу (тобто сукупності знань, практичних навичок, зусиль праці). Домогосподарство є особливою організацією, відмінною від фірми або держави. Владні відносини мають простий та персоніфікований характер.

Відносини всередині домогосподарства характеризуються мінімумом трансакційних витрат, адже всі зв'язки є локалізованими, легко піддаються контролю та санкціям. Створення домогосподарства дозволяє індивіду організовувати частину свого життя за допмогою «рутини» (відповідно принципу безперервної передбачуваності). Саме в межах простору, захищеного рутиною, і виникає норма довіри.

Інститут ринку мінімізує часові втрати щодо пошуку дефіцитних товарів, процес купівлі перетворюється на рутину. Відповідно, за командної економіки купується те, що просто можливо придбати, за ринкової – купується те, що забезпечує максимальну корисність споживання за оптимального співвідношення ціни та якості. Переміщення на ринок основних дохідних джерел домогосподарств визначає мінімальну залежність від держави. Відповідно, функціонування держави

цікавить домашнє господарство лише в питаннях гарантування угод на ринку праці та стосовно стягнення частини доходів (шляхом оподаткування) [160, с. 375-382].

Малі та середні компанії більш гнучкі порівняно з великими корпораціями. Вони можуть оперативніше вносити зміни до цінової політики, асортименту продукції, змінювати постачальників, систему збуту, вбирати вивільнені трудові ресурси тощо. У вітчизняній історії були періоди, коли саме мале підприємництво сприяло досягненню соціально-економічної стабільності в державі під час криз. Наприклад, у 1990-х роках розв’язанню проблем товарного дефіциту (і ряду соціальних питань) сприяли «човники» – підприємці, які купували товари за кордоном і реалізовували їх на території нашої країни.

Малі та середні підприємства роблять значний внесок у стабілізацію соціальної ситуації в країні, розв’язуючи найбільш гострі проблеми, пов'язані з напруженістю в суспільстві (насамперед, питання зайнятості), не вимагаючи значних витрат з боку державного бюджету. Вони ж сприяють підвищенню загальноекономічної ефективності, виступаючи як субпідрядники і постачальники великих підприємств; сприяють зниженню трансакційних витрат взаємодії суб'єктів на ринку, гнучко реагуючи на зміни зовнішніх умов, що змінюють запити й потреби клієнтських груп, забезпечуючи інформаційну відкритість і близькість до споживача.

Мале підприємництво виявляється своєрідною «губкою», що вбирає й поширює на локальному рівні інновації, створені за кордоном. Проте зазначимо, слабкість інноваційної складової такого рівня підприємництва пов'язана з тим, що «низькоінтелектуальна» діяльність у цьому секторі (торгівля або громадське харчування, що дуже популярні сьогодні) є набагато менш ризикованою і водночас більш доходною [96].

Відповідно, серед найважливіших способів оптимізації використання ресурсного потенціалу розвитку важливе місце посідає розвиток малого підприємництва. Функціонування малого підприємництва в господарській системі є сприятливим фактором переходу економіки на шлях ринкових відносин, реструктуризації виробництва та окремих підприємств, покращення рівня життя населення. До того ж, без стимулювання розвитку малого підприємництва формування середнього классу

неможливе, а відповідно, неможливе створення необхідного фундаменту розвитку демократичного суспільства. Варто пам’ятати, що функціонування малого підприємництва має незначні інвестиційні потреби і в той же час характеризується найшвидшим обігом капіталу.

Розвиток економіки не стоїть на місці. Інститути економічної системи модифікуються, виникають нові. Один із прикладів – поява та поширення мережевих економічних структур.

У ряді галузей економіки спостерігаються революційні зміни, пов'язані з упровадженням засобів масового інформаційного обміну, унаслідок чого частина відтворювального процесу переноситься в мережеве середовище. З'являються нові ринкові інститути, такі як мережева економіка, глобальний електронний ринок, мережеві організації і мережевий механізм координації. Середовищем комунікацій учасників інформаційного обміну стає інформаційно-економічний простір.

Виникає новий об'єкт дослідження економічної науки – інформаційно-економічний простір як макроекономічне явище і підсистема народного господарства.

Це обумовлює перенесення частини інформаційних взаємодій в електронне середовище й дозволяє значно підвищити інтенсивність і швидкість комунікацій за істотного зниження їх вартості.

Основним середовищем здійснення товарно-грошових обмінів в умовах єдиного інформаційно-економічного простору є глобальний електронний ринок, що розвивається на базі новітніх інформаційних і комунікаційних технологій. Глобальний електронний ринок являє собою мережеву системно організовану багаторівневу структуру взаємин в мережі Інтернет між виробниками товарів і послуг, споживачами, державою і фінансовими організаціями з метою здійснення товарно-грошового обміну. Особливості такого ринку полягають у тому, що він, по-перше, відкритий, тобто доступний як для компаній будь-яких розмірів, так і для споживачів; по-друге, є світовим, тобто доступ до нього можливий з будь-якої точки земної кулі.

До факторів, що стимулюють розвиток глобального електронного ринку, відносяться високі темпи зростання чисельності Інтернет-аудиторії; величезні географічні масштаби національної економіки; високий рівень диференціації цін на однорідну продукцію; поліпшення фінансового становища підприємств, насамперед, в експортоорієнтірованих галузях; розробка відповідної законодавчої бази, зокрема прийняття законів про електронну торгівлю, та електронного цифрового підпису; наявність інтелектуального потенціалу для застосування сучасних інфокомунікаційних технологій для розвитку електронної торгівлі.

Основною одиницею мережевої економіки й основними суб'єктами інформаційно-економічного простору стають мережеві організації. Така організація являє собою співтовариство принципово рівноправних і незалежних партнерів, що ґрунтується на онлайнових взаємодіях його учасників для досягнення спільних цілей і є можливим там, де ці взаємодії мають переважно інформаційний характер. Ефективність мережевої організації обумовлена відмовою (повною або частковою) від тривалих службових процедур з «фільтрації» раціоналізаторських пропозицій і відомостей про різного роду недоліки в роботі; швидким установленням контактів, можливістю негайного колективного рішення важливих завдань; організаційними інноваціями, що стають певною мірою постійними і звичайними явищами; здатністю підприємства до організаційних дій шляхом згладжування ієрархічних рівнів і розширення повноважень усіх членів колективу.

Масове застосування мережевих технологій для встановлення й використання економічних зв'язків спричиняє до того, що витрати на подолання географічної відстані замінюються витратами на організацію ефективного мережевого доступу. У результаті в інформаційно-економічному просторі зв'язки втрачають свою якість як «рідкісний ресурс». Однак обмеженим ресурсом, як і раніше, залишається місце в системі розподілу праці, на якому економічний суб'єкт становить для економічної системи максимальну цінність й отримує від участі в спільній діяльності максимально можливу для себе вигоду.

Розвиток інформаційно-економічного простору і поява нових мережевих інститутів зумовлює трансформацію традиційних інститутів, суть якої полягає у

підвищенні ступеня їх інформаційності, тобто в значному збільшенні частки робіт, пов'язаних з отриманням, тлумаченням, перетворенням і поширенням інформації.

Системи електронних торгів – приклад сучасних мережевих організацій (програмні та технологічні рішення, призначені для автоматизації процедур підготовки та проведення електронних аукціонів й інших видів конкурентних закупівель). Системи електронних торгів отримали свій розвиток як у комерційному (B2B), так і державному (B2G) секторах.

Системи електронних торгів поступово переходять з рівня електронних торговельних майданчиків на рівень повномасштабних систем управління торгово-закупівельною діяльністю[1].

Позитивні сторони (результати) використання систем електронних торгів: зниження впливу людського фактора на процеси закупівельної діяльності; підвищення точності планування за рахунок забезпечення достовірного аналізу потреб в товарно-матеріальних цінностях; підвищення якості та оперативності закупівель; зниження закупівельних цін і оптимізація бюджетних витрат компанії-замовника; реалізація системи конкурентних закупівель (вибір альтернативних товарів і постачальників); забезпечення достовірної оцінки цінової кон'юнктури ринку; аналіз економічної ефективності закупівельної діяльності.

Оскільки не всі електронні торгові майданчики публікують інформацію про обсяги своєї діяльності, оцінити загальний обсяг українського ринку електронних торгів у секторі B2B дуже складно (а це, на жаль, є явним недоліком).

До недоліків додамо і факт відсутності закону, який би безпосередньо регламентував діяльність електронних майданчиків. Однак важливо не лише прийняти закони, але й урахувати в них усі потреби сучасного ринку. Зокрема, існуючий проект Закону України «Про електронну комерцію» спрямований на регулювання електронної комерції в сегменті B2C, тобто на регулювання роботи Інтернет-магазинів, що продають товари масового споживання. Необхідно

[1] В Україні ринок електронних торговельних мереж (майданчиків) – ЕТМ – почав активно розвиватися з 2009 року. Станом на кінець 2013 року на ринку України представлені такі гравці-оператори незалежних ЕТМ: B2B-Center ("Приватбанк", "Турбоатом",); Україна (ДП "Антонов", "Об'єднана авіабудівна корпорація", "МТС", "Яндекс"); Fabrikant.ua; ТендерПро Україна; Торгові системи; Універсальні електронні торгові системи; Український електронний торговельний майданчик; Zakupki.UA.

удосконалити законодавчу базу і закласти підґрунтя електронної комерції в B2B, і в B2G-сегментах.

Недоліком є і людський фактор: корумповані менеджери, які працюють на «відкатах» з «обраними» постачальниками, просто не зацікавлені в «здоровій» конкуренції та відкритості, які пропонують ЕТМ.

Обов'язковою умовою розробки та успішної реалізації заходів з виконання стратегії розвитку є врахування поглядів населення (громади), для якого вона розробляється і яке безпосередньо буде її реалізовувати. Подолання проблем соціально-економічного характеру потребує застосування заходів, пов'заних із формуванням нових ідеалів, спрямованих на відновлення (а серед значної чисельності населення – формування) таких цінностей, як повага до праці, чесність тощо.

В Україні нині покоління таких громадян – суспільно-політична еліта державницького характеру (з переважаючими суспільно позитивними ідеалами, а не власними інтересами) ще має сформуватися. Результати соціальної активності суспільства та політичного вибору населення напряму залежать від рівня освіченості. У нашій країні не застосовуються достатньою мірою заходи, щоб якомога більше людей розумілося на економічній політиці. Це відкриває двері для розвитку популізму з боку держави, соціальної безвідповідальності бізнесу замість суспільно-державно-приватного партнерства. Економічно неграмотне населення штучно виключається з політико-економічного життя. Нагальним постає завдання підвищення рівня освіченості, особливо серед молоді [40, с. 33, 223]. Без суттєвих змін менталітету, способу мислення населення, без мотивації населення до чесного ведення економчної діяльності реформи ніколи не зумовлять суттєві успіхи.

Посилення соціальної нерівності в усьому світі, маргіналізації значної частини населення, охоплення «низькою» масовою культурою, одночасне посилення проблем культурної, релігійної, політичної самоідентифікації людей і цілих націй призводять до втрати власного культурного підґрунтя, втрати, таким чином, основного ресурсу розвитку, розвитку міжнародного екстремізму. Відповідно, сучасні передові досягнення науки, технології можуть бути використані для потреб знищення, для керування поведінкою мас людей, можуть призвести до зміни самої біологічної

природи людини з непередбачуваним майбутнім. Постійно постає проблем визначення об'єктивних меж експлуатації природи та антропогенних навантажень, що загострює та загострюватиме міжнародну боротьбу за ресурси, та середовище існування, що у свою чергу поставить під загрозу існування націй, які відстають у розвитку, не кажучи вже про ймовірність деградації біосфери та природних катаклізмів.

Громадянське суспільство є невід'ємним елементом міцної, суверенної, правової, відповідальної держави. Громадянське суспільство – це сфера самовияву вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, незалежна від прямого втручання й свавільної регламентації з боку державної влади. Громадянське суспільство виступає як фільтр вимог до політичної системи.

Розвинуте громадянське суспільство є найважливішою передумовою побудови правової держави та її рівноправним партнером. Громадянське суспільство можна визначити також як сукупність неполітичних відносин, тобто суспільних, які перебувають поза рамками владно-державних структур, але не рамками держави.

Ознаками громадянського суспільства є такі елементи: наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва; конкуренція утворюючих його структур і різних груп людей; вільне формування громадської думки і плюралізм; високий освітній рівень населення; багатоукладна економіка. Наведені елементи більш менш властиві Українському суспільству, проте є група, над якою «ще потрібно працювати»: найбільш повне забезпечення прав і свобод людини; розвинена демократія; правова захищеність громадян; певний рівень громадянської культури; самоврядування; сильна соціальна політика держави; велика питома вага в суспільстві середнього класу (останнє – узагалі відсутнє в Україні).

Функціями громадянського суспільства є захист приватних сфер життя людей; стримування політичної влади від абсолютного панування шляхом контролю за дотриманням конституційних принципів правової держави й поділу влади; стабілізація суспільних відносин і процесів, а також постійна мирна боротьба за впровадження в життя конституційного принципу правової держави. Застосування насильства і зброї для врегулювання ситуації (зараз дуже актуальне явище) – явна

ознака деградації відповідальності уряду перед суспільством, а також його неконтрольованості – нині набуває глобальних масштабів.

Для встановлення справжнього громадянського суспільства та ефективного використання його потенціалу й наступного розвитку визначну роль мають відігравати громадські організації, що забезпечать необхідні умови для вдосконалення самоорганізації, самореалізації населення тощо. Це принаймні виключить імовірність громадянської війни. Нині на жаль відбувається приватизація таких уже функціонуючих організацій. Крім того, найбільш «масовими» (і навіть це гучно сказано) є нетипові організації – ветеранські, організації чорнобильців тощо, членами яких є люди непрацездатні, які не в змозі захистити навіть власні інтереси [40, с. 300, 326, 332].

Останнім часом знижується потенціал трудової активності більшості населення, і відбувається це також через обмеженість нормального доступу до освіти, науки, культури. Як наслідок, поступово слабішає соціальна база реформ. Стосується це, передусім, середнього класу, який у розвинених країнах є найактивнішою продуктивною складовою (і основою стабільності в суспільстві).

Середній клас у ринковій економіці вважається фундаментом та соціальною базою, ядром громадянського суспільства та рушійною силою інноваційного розвитку сучасності. Середній клас ринкового суспільства є результатом тривалої еволюції розвитку економіки з налагодженим та регулярним спрямуванням її державою в соціальне русло. Соціально орієнтоване ринкове господарство – не раптовий, а системно сформований соціальний проект[1] [244, с. 22, 24].

Відповідно, постає проблема реалізації політики щодо стимулювання до формування та розвитку середнього класу (до якого відносять людей, зайнятих в освіті, науці, управлінні, військовій справі і безперечно – представників малого і середнього підприємництва тощо).

[1] Практичну відповідь на питання, чи створена в нас в цілому ринкова економіка, можна отримати, відповівши на питання, чи сформовано в нас саме середній клас: масовий середній клас є однією з головних ознак повної перемоги нового укладу (у більшості країн ринкової економіки рівень середнього класу сягає близько 60% населення). Лише у своїй масовості такий клас людей може стати основним платником податків до бюджету, інвестором, провідником інвестиційної діяльності, носієм цінностей національної культури та моральних стандартів суспільства.

Підтримка середнього класу важлива через здатність останнього до вигідного «продажу» своєї праці, наявність інших джерел надходжень (від володіння майном), що не створює залежності від роботодавця та від держави і водночас забезпечує свободу політичної діяльності. Нині ж цей клас позбавлений можливості отримання відповідних доходів, не має своєї власності – тому реально такий клас людей складно віднести до середнього.

Обмеженість та дефіцит ресурсів спонукає до розвитку самовідтворювальної системи, що дасть змогу мати ту кількість та ті види ресурсів, що є необхідними. Ресурси не мають обмежувати рішення, останні – мають створювати ресурси! І рішення такі є нічим іншим, як результатом інноваційного розвитку (додаток Н).

Відповідно, саме знання мають потенціал формувати ресурси, економічну міць і владу. Лідери нового типу, які володітимуть чи контролюватимуть знання (завдяки новітнім технологіям та розвитку освіти і науки), зможуть сформувати якісно відмінний тип економічного розвитку – «економіку знань», у якій знання стануть основним ресурсом розвитку, що в майбутньому сприятиме зародженню «суспільства знань» [40, с. 337, 607-608; 150].

Для оптимального розвитку економіки знань необхідно, щоб традиційна інноваційна система, яка забезпечує створення та використання знання як ресурсу розвитку, володіла інфраструктурою, що здатна забезпечити відповідний інституційний режим їх вільної реалізації, що, врешті, дасть змогу змінювати дії ринкових сил. Саме інформаційні технології вже насправді змінюють організацію і взаємодію ринку та держави, мають вплив і на суспільні процеси в цілому, і на соціальну складову мотивів дій людини. Відповідно, інформаційна складова може змінити і суспільну роль людини, створюючи і суспільство знань, і водночас новітні підходи до управлінських дій.

«Економіка знань» є проектом модернізації держави-суспільства-економіки. Відповідно, модернізація успішних країн передбачає, по-перше, деприватизацію держави (у т. ч. політичних інститутів, галузей, у яких відсутні підстави для застосування грошових відносин); розвиток людського потенціалу [40, с. 623]; інверсію економічної та соціальної сфер з поступовим установленням пріоритету

саме соціальної складової; урівноваження відносин неолібералізму та політики соціал-демократичного характеру шляхом більшого включення держави безпосередньо в соціальну сферу (перехід від традиційних функцій до сучасних).

Зазначимо, що в державі, де інтелектуалізовані види діяльності деградують, потреба в накопиченні знань змінюється потребою в праці, відповідно, ставляться вимоги або до фізичних можливостей людини, або ж до наявності диплома про здобуття освіти (причому суто формальної його наявності) чи елементарно зв’язків, необхідних для працевлаштування. Населення накопичує знання за допомогою освіти переважно до тридцяти п’яти років, що означає відсутність набуття знань (шляхом освіти) протягом життя. Проте це чи не найважливіша передумова формування «економіки знань» (адже швидкість змін у технології є дуже високою й постійно зростає).

У ході формування та реалізації стратегії «економіки знань» особливого значення набуває забезпечення механізмів дифузії знань. У деяких країнах законодавчо закріплена відповідальність за це за установами, що проводять науково-дослідницьку діяльність (інколи – як окрема функція вишів). Другим механізмом реалізації трансферу знань є функціонування спільних між бізнесом та представниками освіти і науки підприємств.

З огляду на зазначені складові економіки знань (накопичення та дифузія знань), очевидно, що саме держава повинна відігравати визначальну роль у таких процесах, адже вона є відповідальною за формування інноваційного типу моделі розвитку національної господарської системи. В Україні поки що рівень державного функціонування в цій сфері не є задовільним [40, с. 659, 661].

Відмітимо, що нагромадження знань у моделі «економіки знань» потребує співучасті держави і населення (зокрема кожного громадянина), відповідно, проект такої модернізації має врахувати можливість населення в цілому реалізувати власну участь у здобутті освіти (співфінансування). Для більшості громадян з низькими доходами це практично неможливо, що призведе в майбутньому до виникнення чергового конфлікту між людиною і державою. Це вимагає пошуку механізмів розв’язання конфліктів інтересів вищенаведених сторін, і без участі приватних капіталів, бізнесу таке вирішення є малоймовірним.

Крім того, варто усвідомлювати, що нагромадження знань саме по собі ще не означає успіху на ринку праці та отримання високих доходів. Необхідно володіти сучасними технологіями управління, які дадуть змогу перетворити знання на товар і, відповідно, мати успіх на ринку, розвиваючи власну конкурентоспроможність. Для підвищення рівня попиту на знання, що використовуватимуться в технологіях та людському капіталі, потрібно проводити розробку національних та регіональних програм пріоритетних напрямів розвитку.

Економіку можна вважати структурою інститутів (що задають правила й поведінку людей й організацій, правила суспільної діяльності), які є певними соціальними нормами, латентними стандартами соціальної діяльності. У ході історичної еволюції сформовано два базові способи організації економічного життя,

що постійно розвиваються й модернізуються, на засадах редистрибутивної або ринкової економіки. З положень еволюційної теорії відомо, що краще до зовнішніх впливів здатна пристосуватися система з неоднорідними структурами. Внутрішня ж неоднорідність улаштовує в тому разі, якщо один із принципів її устрою має домінуючий характер. В економіці знань основну роль відіграють знання та креативність учасників, відповідно, у сфері освіти не можна обмежуватися лише ринковими силами, адже будучи безконтрольними, вони не допоможуть здобути освіту «невстигаючим» дітям [95, с. 64].

Освіта та наука створюють суспільні блага і без затрат з боку держави отримати такі блага неможливо, відповідно, державні витрати є виправданими.

Очевидно, що забезпечення високого рівня ресурсного потенціалу можливе лише на підставі запровадження планово-прогнозних механізмів щодо його розвитку. Відповідно, управління сталим розвитком повинно ґрунтуватися на оптимальному прогнозі майбутнього. Нестабільність зовнішнього середовища, що постійно зростає, обумовлює потребу в розробці кількох можливих варіантів сценаріїв на майбутнє.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Розвиток економічної системи країни залежить від достатнього забезпечення всіх її галузей ресурсами, тобто ґрунтується на ресурсному потенціалі. Якість господарської діяльності залежить від оптимального використання ресурсів, адже характерною рисою останніх є їх обмеженість.

Інституційна система відіграє головну роль у визначенні здатності ресурсів до акумуляції в тих ділянках системи, що забезпечують максимальний ефект для розвитку в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Визначено, що провідна роль у розподілі обмеженого обсягу ресурсів відповідно до структури потреб споживачів належить механізму ринку, що через систему цін, змін співвідношення попиту і пропозиції передає інформацію про те, як, що, де, коли виробляти, купувати й продавати, забезпечуючи координацію дій учасників ринку. Державне регулювання цього процесу покликане сприяти створенню передумов для стимулювання діяльності суб’єктів господарювання.

Проведене дослідження дає змогу встановити, що належне регулювання процесів економічного і соціального розвитку держави неможливе без урахування територіальних аспектів реалізації державної політики в різних сферах діяльності суспільства. Дослідження регіональних аспектів дозволяє встановити потенціал та недоліки функціонування місцевих економічних систем, сприятливі та загрозливі тенденції в цій сфері та на підставі цього сформувати систему заходів оптимізації державної політики.

Безперечно, джерелом забезпечення розвитку будь-якої адміністративно-територіальної одиниці як невід’ємної складової держави є місцеві фінанси, які відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки держави, що є однією з найважливіших складових економічної безпеки країни. Фінансова безпека має вирішальне значення у функціонуванні економічної системи в цілому; без її забезпечення неможливе досягнення як поточних, так і перспективних загальнонаціональних цілей розвитку.

У ході аналізу встановлено, що місцеві бюджети є центральним інститутом системи місцевих фінансів, саме вони виступають інструментом фінансування державних видатків, головним чином тих, які безпосередньо пов'язані з розв’язанням проблем соціально-економічного розвитку. Саме кошти місцевих бюджетів забезпечують переважну частину державних видатків на житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я, освіту, фізичну культуру і спорт, культуру, мистецтво та засоби масової інформації, соціальний захист і соціальне забезпечення населення, дорожнє господарство тощо.

Проведена оцінка бюджетної наповнюваності дозволяє стверджувати, що дохідна і видаткова частини місцевих бюджетів окремих регіонів України мають значні відмінності. Відповідно, такі розбіжності є причиною проведення фінансового вирівнювання, спрямованого на ліквідацію фінансових диспропорцій, наявність яких створює неоднакові умови для надання органами державної влади гарантованих законодавством послуг. Механізм фінансового вирівнювання є складовою фінансового механізму (зокрема механізму міжбюджетних відносин).

Аналіз тенденцій розвитку інвестиційно-інноваційної сфери показав, що нині відбувається переоцінка основних господарських цінностей. Економічна система розвинених країн все більше набуває інноваційної спрямованості. Інформаційний та інтелектуальний потенціал визначають в сучасному суспільстві місце як окремої людини, так і держави в цілому.

На превеликий жаль, нерозвиненість та неефективність інституційної системи в Україні призвели до формування екзогенізованої моделі розвитку господарської системи з переважним впливом зовнішніх факторів та трансплантованих інститутів. Збалансування інституційної структури, забезпечення більшої ефективності окремих інститутів (на підставі грамотного регулювання проблем трансакційних витрат, прав власності тощо) надасть змогу сформувати ендогенізовано орієнтовану модель економічного розвитку. При цьому очевидно, що інвестиції в людський капітал (з відповідним нагромадженням на цій підставі інтелектуального капіталу) є предметом пріоритетного загальнонаціонального інтересу. Соціально-економічний розвиток на інноваційних засадах (з імплементацією «економіки знань») стає

фундаментом, що визначає потужність країни, потенціал у відносинах на світовому ринку.

Структурна перебудова економіки має ґрунтуватися на активному управлінні інвестиційно-інноваційними процесами, включаючи оптимізацію відповідної інфраструктури та формування сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату.

Аналіз механізму забезпечення сталого розвитку довів очевидність і важливість запровадження планово-прогнозних механізмів для забезпечення високого рівня ресурсного потенціалу. Зокрема це вимагає розроблення в рамках регіональної політики соціально-економічного розвитку стратегій зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності. Механізм управління сталим розвитком має передбачати обґрунтований прогноз майбутнього.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене актуальне наукове завдання щодо комплексного дослідження особливостей розвитку інституційного забезпечення функцій держави: структури, проблем і суперечностей, шляхів удосконалення.

1. Успіх економічного розвитку країни визначається за рахунок рівня адекватності та взаємодії базових інститутів – державних, колективних, приватних, формальних та неформальних, економічних, соціальних та політичних – діючій структурі економічної системи й ефективної взаємодії державного та ринкового секторів.

Розвиток інститутів є розвитком суспільства. Держава як суб'єкт господарчої системи є результатом розвитку суспільства. Виникнення та розвиток держави, пов'язані з життєдіяльністю суспільства в цілому. Крім того, основним завданням держави є безумовне врахування інтересів (в т. ч. економічних) усіх соціальних суб'єктів, дотримуючись їх оптимальної гармонізації в системі загальнонаціональних інтересів. Проте дослідження особливостей існування та взаємодії різноманітних інтересів і нерівномірності їх задоволення, індивідуального егоїзму, як явища, суперечливого оптимальному змісту інтересів, залежності державної політики (в усіх сферах) від домінуючих серед владних структур спеціальних інтересів, відповідної суспільної нестабільності дало змогу встановити суперечливість інституційного статусу держави та економічних інтересів суспільства (адже найважливішим завданням державної економічної політики є врахування й узгодження економічних інтересів усіх, тоді як влада переважно перебуває в руках найбільш впливової економіко-політичної групи (груп), інтереси якої враховуються в першу чергу, причому дуже часто за їх несумісності з інтересами більшості населення). І це стосується більшості країн світу, демократично орієнтованих країн також.

Відповідно, кожна держава нині є організацією, де встановлюється певний баланс інтересів основних груп впливу.

Дослідження аспектів інституційного статусу держави, особливо письмових кодексів поведінки – законів, конституції тощо, за допомогою яких в державі визначається рівень легітимності та відповідальності як державних суб'єктів, так і членів суспільства, надало можливість визначити, що триєдність інститутів державної влади має складатися із забезпечення державного суверенітету, легітимності та інтегративної спроможності держави. Саме наявність по-справжньому легітимної державної політики (особливо економічної) є гарантією ефективності функціонування суб'єктів господарської системи та забезпечення необхідного рівня спеціалізації й ефективності використання ресурсів через довіру до стабільності економічної політики держави. Очевидною є необхідність розроблення стратегії відносин в системі «держава-суспільство-економіка». Базисом такої стратегії для Україні має стати стабільність, і в першу чергу – стабільність влади.

Статус держави як одного з найбільших «конструкторів» інститутів робить найбільш важливим аспектом інституційної довіри довіру до уряду.

Однією з основних причин ускладнень проведення реформ є недооцінка в них чинника довіри. Для успіху економічних реформ важливо, щоб довіра і до нових інститутів, і до тих, хто їх впроваджує, в процесі реалізації реформ зміцнювалася.

У ході дослідження стало очевидним, що розвиток державно-суспільної системи характеризується елементами єдності та суперечностей, які аналізуються в процесі постійних трансформаційних змін і впливають на розиток неефективних інститутів. Наведеними інституційними суперечностями є розвиток грошовоцентричності суспільства; неможливість забезпечення успіху абсолютно всіх громадян шляхом урахування інтересів кожного, що стає причиною виникнення та розвитку диференціації суспільства; суперечності щодо виховування моральних якостей членів суспільства; брак можливостей для забезпечення всього населення високоякісною освітою, об'єктивно необхідною в умовах розвитку інноваційної складової світової господарської системи.

2. Неспроможність ринку та його байдужість до розв'язання проблем, пов'язаних зі збереженням довкілля, обмеженістю та вичерпністю природних

ресурсів, розвиток монополізації, які є закономірним результатом розвитку самого ринку, незацікавленість у створенні суспільних благ, нездатність ринку врегульовувати «зовнішні ефекти» економічної діяльності, неспроможність подолати нерівномірність у розподілі ресурсів, доходів призводять до негативних наслідків, попередити (або нівелювати) які має саме державний сектор. Ці проблеми ринку є основними причинами, які обґрунтовують необхідність втручання держави в економіку.

У свою чергу, невідповідність державних доходів і видатків (та потенційна неспроможність виконувати взяті зобов'язання, ефект звикання до державної допомоги, субсидій); відсутність чітко визначених критеріїв ефективності діяльності (або кількох стандартів справедливості); бюрократія, відсутність мотивації до сумлінного виконання обов'язків держслужбовцями, їхня корумпованість; «сумнівність технології» реалізації поставлених урядовими структурами завдань тощо є «провалами» функціонування держави. Більш того, деякі проголошені недоліки ринку (негативні екстерналії, виробництво окремих товарів суспільної необхідності тощо) по суті створюються саме державою.

З урахуванням того, що «провали» мають відношення не тільки до функціонування ринку, а й держави (що стосується не лише «внутрішніх» факторів) установлена необхідність вдосконалення інституційного устрою державного регулювання.

Сучасне державне регулювання економіки має полягати у використанні системи інструментів, рекомендованих представниками провідних економічних течій. Особливу увагу дисертантом приділено одному з основних інструментів теорії раціональних очікувань – практиці прийняття закону, відповідно до якого ключові рішення в галузях економічної політики набували б чинності тільки через кілька років після їх прийняття, тобто орієнтувалися на довгострокову економічну політику, що надасть змогу виробити стабільні норми і правила для всіх суб'єктів господарювання, зробити дії уряду, підприємців і споживачів більш передбачуваними та забезпечити необхідний рівень взаємної довіри, яку вчені вважають конкретною економічною величиною.

Очевидно, новий господарський механізм має поєднувати стабільність державного управління і гнучкість ринкового саморегулювання, сприятливого для задоволення різноманітних особистих потреб.

Курс на посилення ролі держави в процесі модернізації має здійснюватися за умови виконання функцій, що стануть результатом таких елементів реформ, як макроекономічна стабілізація (у жодному разі не за рахунок іноземних запозичень, які загонять країну до боргової пастки); мікроекономічна лібералізація, інституційна перебудова (заснована на легітимних нормах), соціальна спрямованість зобов'язань держави, що зараз характеризуються неефективністю.

3. Основними видами державної політики є економічна, соціальна та політика в сфері екології. Підсумовано, що стабілізаційна і структурна складові політики розвитку спрямовують економічний і соціальний поступ країни в напрямку досягнення цілей концепції соціально-економічного розвитку. Система інструментів політики стабілізації включає всі методи, які є в розпорядженні економічної політики.

У ході дослідження визначено, що провідна роль належить саме податковим, грошово-кредитним інструментам економічної політики. Акцент зроблено на аналіз фіскальної та монетарної політики (адже одна з основних функцій державної фінансової політики – перерозподіл національного доходу – забезпечує в сучасних умовах процес відтворення за допомогою заходів саме податково-бюджетної політики держави). У процесі вивчення механізму проведення фіскальної політики було проаналізовано особливості реалізації її видів, використання окремих інструментів залежно від фази ділового циклу, відмічено позитивний вплив і, відповідно, необхідність застосування такого сучасного напряму, як фіскальна девальвація, що довела свою ефективність у деяких європейських країнах.

Крім того, визначено необхідність посилення інституційної та організаційно-фінансової незалежності національного банку, оптимізації рівня рефінансування банків, нормативного обмеження монетизації дефіциту бюджету, а також обґрунтованого використання інструментів фіскальної політики з метою врегулювання структури грошової маси.

4. У ході дисертаційного дослідження значну увагу приділено ролі місцевих

органів влади у реалізації економічних функцій держави – процесі ресурсного забезпечення. Економічні функції таких органів дуже широкі; повноваження, а, відповідно, і роль місцевих органів влади постійно зростають. У більшості країн ці органи є повноправними суб'єктами господарської діяльності, адже вони розв'язують проблеми економічного планування, соціального обслуговування населення, розвитку інфраструктури ринку тощо. Роль та значимість регіональних фінансів посилюється, розширюється і сфера їх застосування.

З урахуванням того, що держава і місцеве самоврядування розділяють між собою функції соціально-економічного регулювання, визначено, що останні мають бути наділені відповідними за обсягами джерелами ресурсного забезпечення, адже місцеві фінанси відіграють важливу роль також і в гарантуванні державою фінансової безпеки, яка є однією з найважливіших складових економічної безпеки країни.

Дослідження особливостей диференціації розвитку виявило, що в зв’язку з необхідністю підтримки тих територій, де за об'єктивних обставин (природно-географічних, економічних, політичних, історичних) не вистачає власних дохідних джерел, крім первинного розподілу фінансових ресурсів, виникає потреба їх подальшого перерозподілу. Відповідно, визначено роль міжбюджетних відносин та особливості реалізації механізмів фінансового вирівнювання з урахуванням вітчизняних реалій.

5. Формування нового типу економіки невід’ємно пов’язане з процесами глобалізації. Економіка переходить до інноваційної спрямованості – від нагромадження матеріального багатства до нагромадження інформаційних ресурсів як основи суспільного прогресу. Установлено, що економічний розвиток на інноваційних засадах все більше стає фундаментом, який визначає економічну потужність країни, потенціал у відносинах на світовому ринку. Проте дослідження сукупності складових інноваційного розвитку в Україні (чисельність науковців, кількість інноваційно спрямованих організацій, джерела та обсяги фінансування, рівень пільг тощо) дало змогу побачити дуже невтішну картину та визначити, що процес переходу до інноваційної моделі економічного розвитку вимагає змін у

грошово-кредитній політиці та використання монетарних інструментів стимулювання інноваційного розвитку.

Аналіз впливу глобалізаційних процесів на економічні системи та зростаючої ролі інвестиційно-інноваційної складової розвитку господарської системи показав, що основу створення інноваційного типу розвитку господарства (у т. ч. України) з урахуванням інтелектуальних та інформаційних технологій має становити всебічний розвиток людського капіталу (в першу чергу за допомогою вдосконалення системи освіти).

У ході дослідження стає очевидним, що саме екзогенні фактори домінують над ендогенними в трансформації суспільства та державотворення. Це стосується всіх пострадянських країн, і Україна – не виняток. Встановлено, що такий хід подій набрав значних обертів через відсутність досвіду власного державотворення та орієнтацію суспільства на екзогенні фактори залежності механізмів розвитку (навіть при наявності досить високого рівня освіченості населення).

З огляду на вищенаведені тенденції, визначено, що необхідним є встановлення ендогенізованої моделі розвитку господарства (тобто, передусім, використання внутрішніх ресурсів розвитку та захист власних національних інтересів), що потребуватиме забезпечення збалансованої інституційної системи на підставі підвищення рівня ефективності самих інститутів, урегулювання рівня трансакційних витрат, відносин власності в Україні та врешті-решт підвищення рівня інституційної довіри всіх без винятку суб’єктів господарського життя.

6. Суспільство інформаційного типу переживає зміну пріоритетів в інвестиційній політиці з орієнтуванням на виробництво та споживання знань. Ефективність процесів поширення нових знань залежить від зростання реального попиту на інновації з боку суспільства та економіки. Лише за цієї умови інформаційні технології сприяють оптимізації взаємодії ринку і держави та мають позитивний вплив на суспільні процеси в цілому, а також на соціальну складову мотивів господарчої діяльності.

У цьому контексті уточнено аргументацію щодо необхідності формування якісно нового типу економічного розвитку – «економіки знань», у якій саме знання є

основним ресурсом розвитку, що в майбутньому сприятиме зародженню «суспільства знань».

Управління розвитком повинно базуватися на обґрунтованому прогнозі майбутнього. Державна підтримка сталого розвитку повинна включати в себе розробку та реалізацію дієвих і суттєвих за обсягом державних і регіональних цільових програм з урахуванням власного соціально-економічного потенціалу.

Відповідно, увагу приділено необхідності розробки стратегічного напрямку розвитку територій та країни в цілому на прикладі нині досить популярного серед передових країн кластерного підходу і використання SWOT-аналізу.

ДОДАТКИ

Додаток А. Структура державного регулювання

Додаток Б – Структура державної регіональної політики

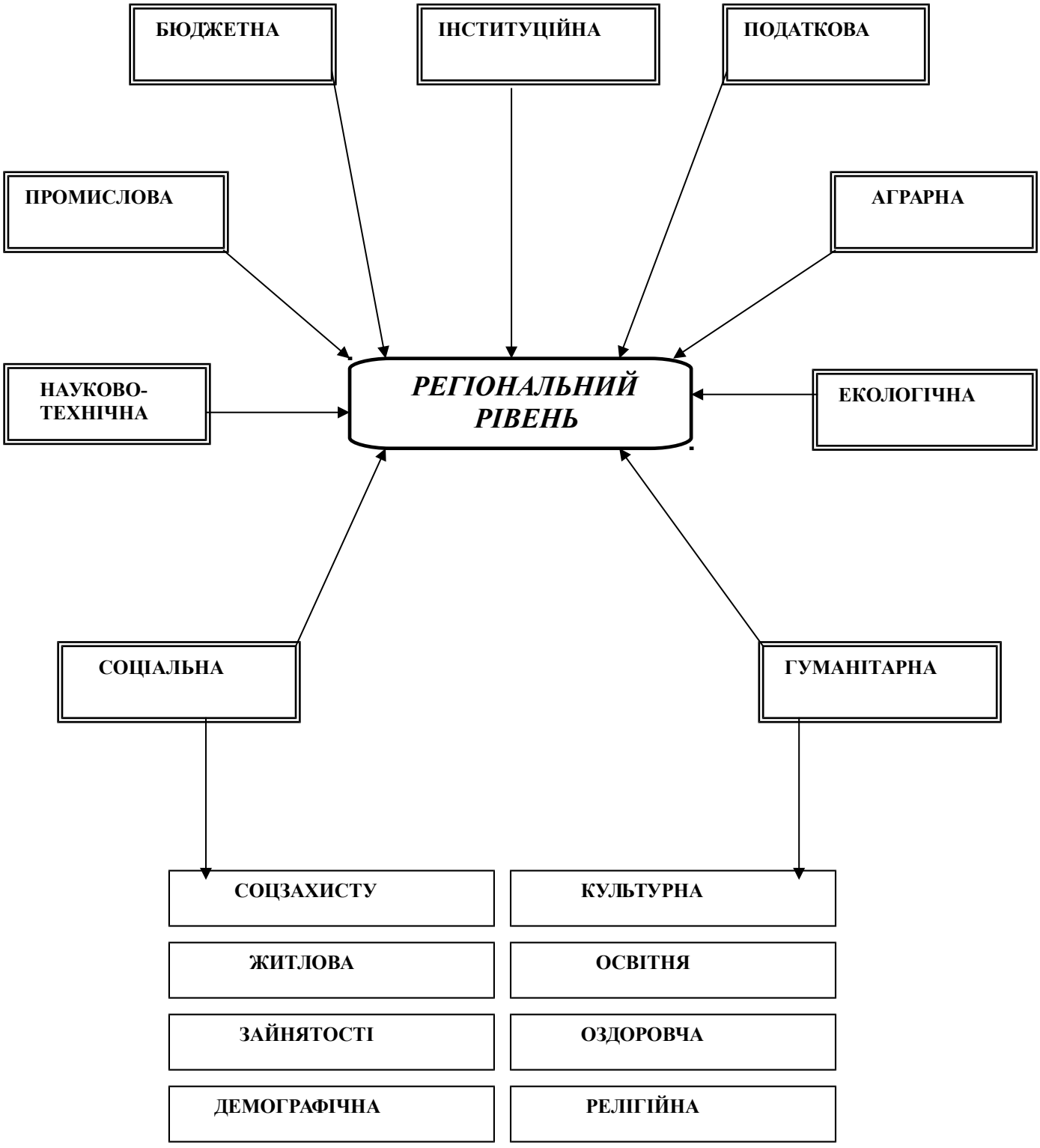

Додаток В. SWOT-аналіз природно-ресурсного потенціалу Харківської області

Сильні внутрішні сторони	Слабкі внутрішні сторони	Зовнішні потенційні загрози	Зовнішні сприятливі можливості
Вигідне географічне розташування	Периферійність місцезнахо-дження	Зміна напрямку транзиту енергоносіїв із Росії в Європу	Потенційне покращення політичних та економічних відносин з Росією
Значні земельні ре-сурси – переважно чорноземи	Порушення екологічно допустимої площі сільсько-господарської зораності земель. Зниження родючості ґрунтів	Неврегульованість земельних відносин. Невідповідність використання земельних ресурсів вимогам раціонального природокористування	Рекультивація земель. Зміна суспільно-економічних відносин на селі. Законодавче регулювання раціонального природокористування
Помірно континен-тальний клімат	Розташування в зоні ризикового землеробства	Зміна клімату та глобальне потепління	Державна політика зі зниження викидів в атмосферне повітря
Видове різноманіття лісових масивів, водні ресурси	Лісистість території нижча за середню по Україні та менша науково обґрунтованої, Обмежені водні ресурси. Низька якість питної води		Штучна висадка лісів, Використання підземних водних ресурсів. Технічне переоснащення водного та водопровідного господарства
Рівнинний рельєф території	Відсутність цілеспрямова-ної державної політики по збереженню земельних ресурсів	Експансія іноземних компаній в сільське господарство та нераціональне природокористування з їхнього боку	
Значні розвідані запаси паливно-енергетичних копалин (природ-ного газу, бурого та кам'яного вугілля, нафти)	Стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ. Скорочення видобутку з виснажених родовищ вуглеводнів (нафтогазоконденсатних)	Недостатні інвестиції з боку держави в геологорозвідувальні роботи та технічне переоснащення галузі. Залежність від цінової політики імпортерів природного газу та нафти. Відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері розвитку ресурсної бази вуглеводнів	Зменшення структурних диспропорцій у регіональному енергетичному видобутку та споживанні. Упровадження енергозберігаючих технологій в економіці
Наявність достатньої сировинної бази для виробництва будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Недостатня конкуренто-спроможність вітчизняних виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Конкуренція з боку іноземних компаній-виробників будівельних матеріалів, скляної та оптичної продукції	Державна підтримка розвитку житлового комплексу. Державна підтримка розвитку оптичної галузі

Додаток Д. SWOT-аналіз соціального розвитку Харківської області

Сильні внутрішні сторони	**Слабкі внутрішні сторони**
Розгалужена мережа медичних закладів загального профілю та спеціалізованих медичних установ. Наявність наукових медичних установ АМН України. Достатньо високий рівень кваліфікації медичного персоналу	Від'ємне сальдо природного приросту населення. Високий рівень захворюваності населення, у першу чергу на онкологічні та серцево-судинні хвороби. Високий рівень дитячої смертності. Незадовільна якість і висока вартість медичних послуг та ліків. Слабка матеріально-технічна база медичних установ
Низький рівень офіційного безробіття. Наявність розгалуженої мережі соціальних установ	Низький рівень середньої заробітної плати. Низький рівень мінімального розміру пенсій. Обмежені можливості щодо працевлаштування в сільській місцевості
Забезпечення виробництва електроенергії та теплоенергії, власний видобуток вуглеводнів та переробка газоконденсату. Наявність виробничих потужностей для збільшення виробництва електроенергії та відпуску теплоенергії від ТЕЦ з меншими питомими енерговитратами на 1Гкал. Наявність виробничих потужностей для збільшення переробки газоконденсату на 30% (понад 1,0 млн т сировини на рік)	Значний знос основних фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу. Значний знос основних фондів і висока енергоємність житлово-комунальної сфери. Необхідність оптимізації єдиної системи теплопостачання та реконструкції тепломереж і обладнання. Незадовільна якість і висока вартість житлово-комунальних послуг.
Наявність значних земельних ресурсів – переважно чорноземів. Наявність галузі з переробки сільськогосподарської продукції та випуску продуктів харчування	Нераціональна структура споживання населенням продуктів харчування. Низька якість та висока вартість продуктів харчування.
Розгалужена система навчальних і шкільних закладів. Наявність наукових установ НАН України	Зниження рівня початкової та середньої освіти. Слабка матеріально-технічна база наукових та навчальних установ і шкільних закладів. Недоступність вищої освіти для малозабезпечених верств населення
Наявність будівельної галузі та галузі з випуску будівельних матеріалів	Недостатня забезпеченість населення житлом
Зовнішні сприятливі можливості	**Зовнішні потенційні загрози**
Запровадження системи первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини. Розвиток державно-приватного партнерства в соціальній сфері. Запровадження ефективної системи адресної допомоги незахищеним верствам населення. Державна цілеспрямована політика у сфері зайнятості населення. Реформування сфери житлово-комунального господарства та зниження його енергоємності. Цільова державна підтримка пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки. Запровадження ефективної державної політики з подолання депресивності територій. Реалізація державної програми будівництва доступного житла	Високий рівень зовнішньої міграції населення. Недостатнє та неефективне державне фінансування системи охорони здоров'я, освіти, науки та житлово-комунального господарства. Великий дефіцит Державного бюджету та Пенсійного фонду. Низька якість та ефективність державного управління. Високий рівень корупції

Додаток Е. SWOT-аналіз сталого економічного розвитку Харківської області

Сильні внутрішні сторони	**Слабкі внутрішні сторони**
Значні земельні ресурси – переважно чорноземи	Занепад тваринницької галузі та незабезпеченість населення деякими видами сільськогосподарської продукції (молоком, м'ясом, плодами та ягодами). Перехід у сільському господарстві від індустріального виробництва до дрібнотоварного
Значні поклади бурого та кам'яного вугілля	Висока частка домінуючого паливно-енергетичного ресурсу в загальному споживанні. Висока енергоємність ВРП. Стала тенденція до виснаження нафтогазових родовищ
Приграничне розташування з країнами СНД (Росією, Білоруссю)	Низька частка машинобудування в промисловому виробництві. Безповоротна втрата окремих виробництв і галузей машинобудування. Високий рівень незавантаженності виробничих потужностей. Високий ступінь зносу основних засобів у промисловості
Високий науково-освітній потенціал	Низька частка підприємств, що впроваджували інновації. Малі обсяги реалізації інноваційної продукції. Недостатня кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи. Низький рівень підприємницької активності
	Незадовільний стан інфраструктури, у першу чергу автомобільних доріг
Розгалужена фінансово-кредитна система	Низький рівень покриття експортом імпорту. Висока питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі. Висока питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту в загальному обсязі товарів Недостатні обсяги інвестицій в основний капітал. Значна частка прямих іноземних інвестицій у загальному їх обсязі
Зовнішні сприятливі можливості	**Зовнішні потенціальні загрози**
Державна цілеспрямована політика підтримки високотехнологічних галузей економіки	Зміна технологічного укладу в економіках провідних країн світу. Прискорення науково-технічного прогресу у світі
Ефективна державна політика підтримки вітчизняного товаровиробника	Протекціоністська політика урядів держав світу по відношенню до своїх товаровиробників. Зміна міжнародного розподілу праці внаслідок глобалізації. Зростання рівня конкуренції на зовнішніх і внутрішніх ринках продукції
Зміна суспільно-економічних відносин на селі. Посилення вимог до якості імпортованої продовольчої продукції	Імпорт дешевої, неякісної продовольчої продукції
Створення ПФГ з ТНК провідних країн світу	Глобалізація економіки та експансія ТНК. Зростання фінансової нестійкості світової економіки
Ефективна державна політика енергозбереження. Реформування дозвільної системи	Вичерпність запасів окремих видів сировини та палива
	Низький рівень свободи підприємництва та непривабливий бізнес-клімат
Подальше вдосконалення прийнятого Податкового кодексу	Високий тягар і рівень складності податків. Низька кредитоспроможність країни та висока вірогідність її дефолту
	Невисокий рівень привабливості країни для прямих іноземних інвестицій
Реформування системи державного управління	Політична нестабільність у країні. Низька якість та ефективність державного управління. Значне від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. Високий дефіцит Державного бюджету. Великий зовнішній борг держави та корпоративного сектора

Додаток Ж. Показники виконання доходної частини загального фонду обласного бюджету Харківської області в динаміці*

Назва показника	2002 рік		2003 рік		2004 рік		2005 рік	
	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %
Доходи загального фонду	212737,7	35,3	260850,7	43,6	236919,5	30,9	310126,2	33,5
Дотації	103590,8	17,2	22704,9	3,8	93887,1	12,3	195784,6	21,1
Субвенції	286356,0	47,5	315064,1	52,6	435585,2	56,8	419832,3	45,4
Разом доходи	**602684,5**	**100,0**	**598619,7**	**100,0**	**766391,8**	**100,0**	**925743,1**	**100,0**

Назва показника	2008 рік		2009 рік		2010 рік		2011 рік	
	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %	Сума, тис.грн	Питома вага в загальній сумі доходів, %
Доходи загального фонду	789688,8	31,8	797064,5	31,5	896580,8	30,0	1081736,1	28,1
Дотації	455984,2	18,3	635813,4	25,1	678566,3	22,7	569525,7	14,8
Субвенції	1240962,3	49,9	1101402,7	43,5	1414396,3	47,3	2199333,1	57,1
Разом доходи	**2486635,3**	**100,0**	**2534280,6**	**100,0**	**2989543,4**	**100,0**	**3850594,9**	**100,0**

* розраховано на базі даних Департаменту фінансів Харківської ОДА

Додаток З. Надходження до місцевих бюджетів Харківської області за 1997-2013 роки*, тис.грн.*

Роки	Затверджено на рік		Фактично надійшло		у т.ч. трансферти державного бюдж	
	Усього	у т.ч. обласний бюджет	Усього	у т.ч. обласний бюджет	Усього	у т.ч. обл бюдж
1997	1013375,0	519747,0	1019752,0	596400,0	33398,0	
1998	1173648,0	624383,6	1194115,1	667648,9	689,0	
1999	872743,9	583777,7	996863,1	698909,6	242280,2	2
2000	990498,9	416295,6	945256,5	421078,3	178951,4	1
2001	1312707,1	692206,0	1353615,5	732219,2	425105,9	4
2002	1727480,9	710316,8	1746328,6	716927,0	548327,9	3
2003	1965878,0	693273,2	2016302,0	724739,9	573612,2	3
2004	2348177,0	886559,0	2349600,0	872470,8	913280,6	5
2005	2978365,3	1227179,9	2908757,7	1139660,4	1123028,5	7

2006	4201981,5	1906846,9	4092950,1	1867085,8	1892064,9	11
2007	5617944,3	2470965,4	5630364,9	2356896,3	2298538,9	15
2008	7678808,6	3470955,6	7489264,2	3285058,0	3125183,5	21
2009	7394472,9	3276851,4	7300216,4	3223446,2	3257823,4	22
2010	8538120,6	3542609,5	8359780,3	3529326,2	3894762,2	24
2011	10052812,6	4467019,2	9830434,5	4426310,5	4599735,4	32
2012	12458536,3	5850441,3	12151698,8	5677517,8	5975632,1	42
2013	13581832,0	6368420,4	12075566,5	5439060,4	8079013,7	40

* розраховано на базі даних Департаменту фінансів Харківської ОДА

Додаток К. Характеристика показників складових інноваційного розвитку України [66]

Наукові кадри та кількість організацій

Рік	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
1992	1350	248455	8797	…
1993	1406	222127	9224	…
1994	1463	207436	9441	…
1995	1453	179799	9759	57610
1996	1435	160103	9974	58132
1997	1450	142532	10322	59332
1998	1518	134413	10446	59703
1999	1506	126045	10233	59547
2000	1490	120773	10339	58741
2001	1479	113341	10603	60647
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	77763
2009	1340	92403	13866	81169
2010	1303	89534	14418	84000
2011	1255	84969	14895	84979
2012	1208	82032	15592	88057
2013	1143	77853	16450	90113

Продовження додатку К

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт по Україні

Рік	Усього, у фактичних цінах	У тому числі				Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
	млн.грн.					%
1996	1111,7	140,6	321,6	606,9	42,6	1,36
1997	1263,4	188,5	309,2	693,7	72,0	1,35
1998	1269,0	205,5	297,5	682,8	83,2	1,24
1999	1578,2	220,5	330,4	918,6	108,7	1,21
2000	1978,4	266,6	436,7	1106,3	168,8	1,16
2001	2275,0	353,3	304,9	1317,2	299,6	1,11
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79
2012	11252,7	2621,9	2057,7	5369,9	1203,2	0,80
2013	11781,1	2695,5	2087,8	5772,8	1225,1	0,81

Продовження додатку К

Інноваційна активність підприємств України

Рік	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями	Загальна сума витрат	У тому числі за напрямами						
			дослід-ження і розробки[1]	у тому числі		придбання інших зовнішніх знань [2]	підготовка виробництва для впровадження інновацій[3]	придбання машин обладнання та програмного забезпечення [4]	інші витрати
				внутрішні НДР	зовнішні НДР				
	%	млн.грн.							
2000	18,0	1760,1	266,2	X	X	72,8	163,9	1074,5	182,7
2001	16,5	1979,4	171,4	X	X	125,0	183,8	1249,4	249,8
2002	18,0	3018,3	270,1	X	X	149,7	325,2	1865,6	407,7
2003	15,1	3059,8	312,9	X	X	95,9	527,3	1873,7	250,0
2004	13,7	4534,6	445,3	X	X	143,5	808,5	2717,5	419,8
2005	11,9	5751,6	612,3	X	X	243,4	991,7	3149,6	754,6
2006	11,2	6160,0	992,9	X	X	159,5	954,7	3489,2	563,7
2007	14,2	10850,9	986,5	793,6	192,9	328,4	X	7471,1	2064,9
2008	13,0	11994,2	1243,6	958,8	284,8	421,8	X	7664,8	2664,0
2009	12,8	7949,9	846,7	633,3	213,4	115,9	X	4974,7	2012,6
2010	13,8	8045,5	996,4	818,5	177,9	141,6	X	5051,7	1855,8
2011	16,2	14333,9	1079,9	833,3	246,6	324,7	X	10489,1	2440,2
2012	17,4	11480,6	1196,3	965,2	231,1	47,0	X	8051,8	2185,5
2013	16,8	9562,6	1638,5	1312,1	326,4	87,0	X	5546,3	2290,9

[1] з 2007 року сума внутрішніх та зовнішніх НДР;
[2] до 2007 року придбання нових технологій;
[3] з 2007 року показник віднесено до інших витрат;
[4] до 2007 року придбання машин та обладнання пов'язані з упровадженням інновацій

Продовження додатку К

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Рік	Загальна сума витрат, млн грн	У тому числі за рахунок коштів, млн грн			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3

Продовження додатку К

Упровадження інновацій на промислових підприємствах України

Рік	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Упроваджено нових технологічних процесів, од.	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі, од.	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, од.	з них нові види техніки, од.	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3

Додаток Л. Показники здійснених в Україні інвестицій в основний капітал [66]

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
У фактичних цінах										
Усього, млн грн	37178	51011	75714	93096	125254	188486	233081	151777	150667	209130
у тому числі за рахунок										
коштів державного бюджету	1863	3570	7945	5077	6846	10458	11576	6687	9479	15599
коштів місцевих бюджетів	1365	2095	3544	3915	5446	7324	9918	4161	4357	6111
власних коштів підприємств та організацій	24470	31306	46685	53424	72337	106520	132138	96019	83997	112989
кредитів банків та інших позик	1985	4196	5735	13740	19406	31182	40451	21581	20611	37436
коштів іноземних інвесторів	2068	2807	2695	4688	4583	6660	7591	6859	3429	6544
коштів населення на будівництво власних квартир	...	...	...	...	7019	9879	9495	4792	4653	4470
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	1573	1822	2577	3091	5110	8549	11589	5502	16176	15103
інших джерел фінансування	3854	5215	6533	9161	4507	7914	10323	6176	7965	10878
Порівняно з попереднім роком, %	108,9	131,3	128,0	101,9	119,0	129,8	97,4	58,5	99,4	122,4

* - відповідні дані держкомстату станом на 01.09.2014 обмежуються 2011 роком

Додаток М. Динаміка експорту-імпорту послуг України з країнами світу (2008–2013 рр.) [66]

(тис.дол. США)

	Експорт						Імпорт					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Усього	11741293	9598330,3	11759406	13792217,6	13599128,0	14836264,2	6467956,7	5173531,6	5447694,3	6235194,6	6736071,5	7608976,2
Країни СНД	4245530,4	3826642,9	5609587,0	6243021,2	6029030,3	6050703,0	1058000,6	787196,0	939834,3	1173318,2	1251205,5	1490415,3
Інші країни світу	7495762,5	5771687,4	6149818,7	7549196,4	7570097,7	8785561,2	5409956,1	4386335,6	4507860,0	5061876,4	5484866,0	6118560,9
Європа	4176449,0	2936122,5	3298465,3	4103748,8	4027303,6	4973582,0	3488947,7	2640159,7	2420878,8	2813861,5	3055859,7	3556011,3
Азія	1380527,7	1162398,9	1072169,2	1187438,4	1331134,5	1500135,1	1156721,9	1038833,9	1222967,4	1401971,2	1577476,9	1617092,8
Африка	203139,4	164368,2	152931,5	166457,0	183120,7	164108,1	87018,2	43165,1	44981,9	36484,0	37567,3	35187,6
Америка	1247173,8	1117480,9	1235734,2	1483506,5	1513887,5	1771005,0	570357,4	450409,7	571033,0	572036,1	510047,5	585068,5
Австралія і Океанія	26368,0	31339,5	40813,5	136194,9	233835,0	82679,5	4937,1	7149,4	7997,4	10175,9	6700,7	4268,5
Невизначені країни	462104,6	359977,4	349705,1	471850,7	280816,4	294043,8	101973,8	206617,8	240001,5	227347,6	297214,1	320932,3

Додаток Н. Узагальнена схема здорової системи соціально-економічного розвитку України з урахуванням національного потенціалу

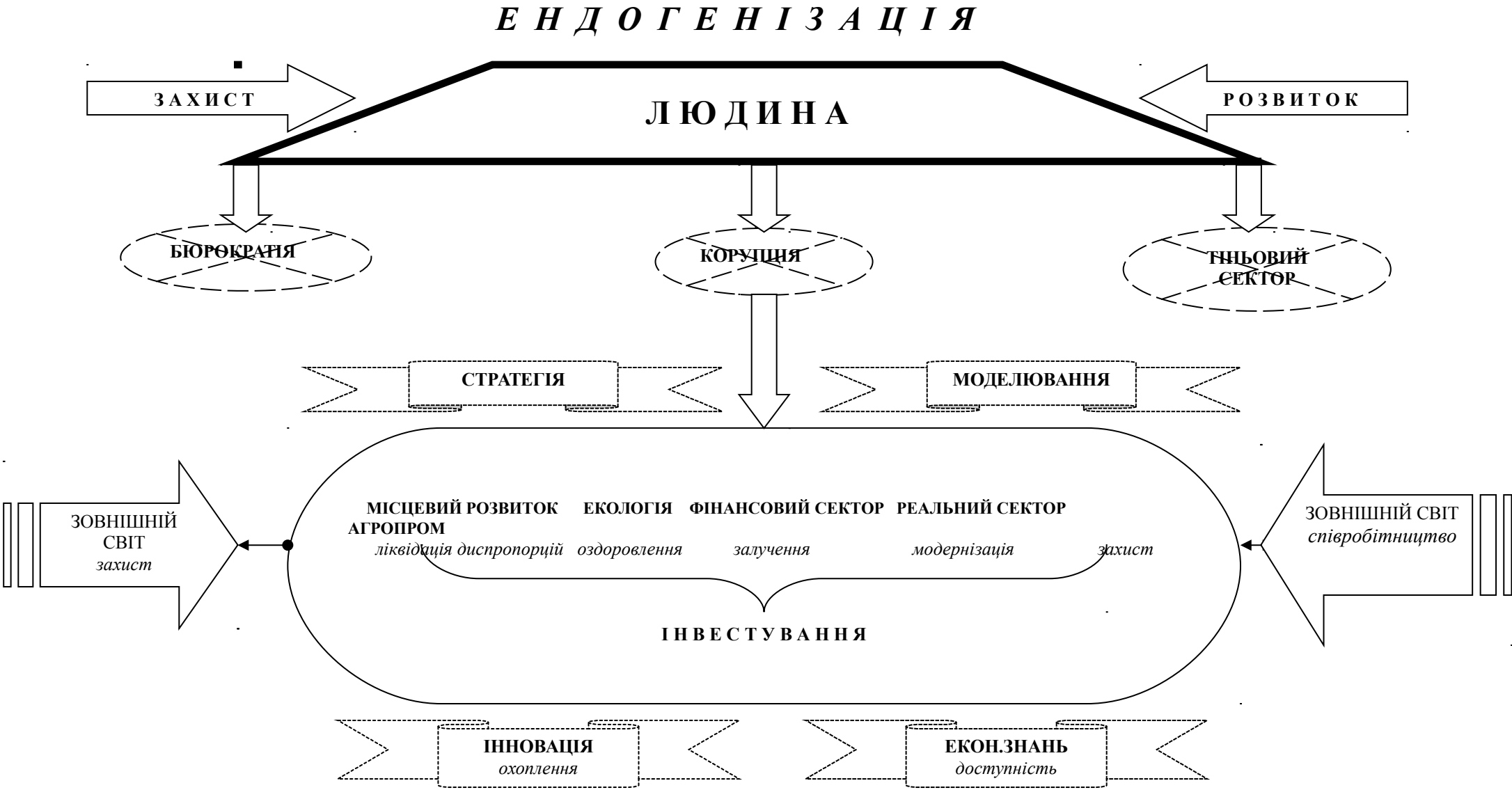

Додаток П. Довідка Департаменту фінансів Харківської ОДА про впровадження результатів дисертаційного дослідження

УКРАЇНА
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Департамент фінансів
пл. Свободи, 5, Держпром, 9 під'їзд, 6 поверх, м. Харків, 61022, тел./факс: 705-01-10
E_mail: uprfin@kharkivoda.gov.ua, код ЄДРПОУ 02316575

10.04.2015 № 04-03-11/25
на № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 64.051.01
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Наркізова Миколи Миколайовича
на тему «Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави»

Основні висновки та результати дисертаційного дослідження Наркізова М. М. на тему: «Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави» на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки використані при підготовці пропозицій центральним органам виконавчої влади щодо удосконалення бюджетної політики, зокрема, у ході проведення фінансової децентралізації.

Директор Департаменту **С.І. Овсянніков**

Додаток Р. Довідка Харківського інституту фінансів українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Спеціалізованій вченій раді Д 64.051.01
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Наркізова Миколи Миколайовича
на тему «Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави»

Положення дисертаційної роботи Наркізова М. М. на тему «Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави» використано у навчальному процесі Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі при викладанні дисциплін «Сучасні економічні теорії», «Менеджмент державних фінансів», «Бюджетна система», «Місцеві фінанси», «Регіональна економіка».

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Директор Харківського інституту фінансів
Українського державного університету фінансів
та міжнародної торгівлі **К. Г. Сердюков**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. И. Экономическая энциклопедия / Л. И. Абалкин. – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.

2. Азрилиян А. Н. Большой экономический словарь – 6е издание дополненное / А. Н. Азрилиян. – М.: Институт новой экономики, 2004. – 1376 с.

3. Александров, В. В. Фінансово-кредитна система як фактор економічної безпеки транзитивного суспільства / В. В. Александров, Г. В. Задорожний, О. Є. Юрченко. – Х.: 2002. – 235 с.

4. Аузан А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: учебник / А. Аузан. – М.: ИНФРА, 2005. – 416 с.

5. Бальцерович Лешек. В направлении ограничений функций государства / Лешек Бальцерович // Институт приватизации и менеджмента: ЭКОВЕСТ (2004) 4, 3. – 2004. – С. 376-398.

6. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.

7. Башнянин Г. Економічний розвиток. Економічна енциклопедія у трьох томах. – Т.1 / Г. Башнянин, В. Загорський, С. Мочерний. – К: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

8. Бєляєв О. О. Економічна політика: навчальний посібник / О. О. Бєляєв, А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. – К.: КНЕУ, 2004. – 287 с.

9. Бережной И. В., Вольчик В. В. Исследование экономической эволюции института власти-собственности / И. В. Бережной, В. В. Вольчик. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – режим доступу: http://institutional.narod.ru/book2008.htm

10. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.

11. Блэк Дж. Экономика. Толковый словарь: Общая ред. д. э. н. И. М. Осадчая. – М.: «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2000.

12. Богдан Т. П. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період / Т. П. Богдан // Фінанси України – 2010. – № 6. – С. 3–15.

13. Богдан Т. П., Богдан І. В. Стабілізаційна бюджетно-податкова політика та особливості її застосування в Україні / Т. П. Богдан, І. В. Богдан // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 3–17.

14. Богданов А. Социалистическое общество / А. Богданов // Вопросы социализма: Работы разных лет. – М.: Политиздат, 1990. – С. 90-103.

15. Будаговська С. Макроекономіка. Мікроекономіка / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна, Т. Пахомова. – К.: "Основи", 1998. – 518 с.

16. Будкін В. Зони високих технологій: світовий досвід та реалії України / В. Будкін, З. Петренко, Нгуєн Тхи Хань // Економіка України. – 2005. – № 10. – С. 71.

17. Бутук А. И. Экономическая теория: Учебное пособие – 2е издание переработанное и дополненное / А. И. Бутук. – К.: Вітак, 2003. – 668 с.

18. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08 липня 2010 року № 2456-VI (зі змінами і доповненнями).

19. Бюкенен Дж. Сочинения: Расчет согласия / Дж. Бюкенен. - М.: Таурус Альфа. 1997. Т.1. [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=school&links=./in/buchanan/works/buchanan_w2_0&img=works.jpg&name=pubchoice

20. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономики: Пер. И. Егоров, А. Белянин; предисловие Н. Макашева. – М.: Изограф, 2000. – 448 с.

21. Варналій З. С. Державна регіональна політика Україна: особливості та стратегічні пріоритети: (Монографія) / З. С. Варналій. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.

22. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації (Монографія) / З. С. Варналій. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

23. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 648 с.

24. Веблен Т. Теория праздного класса: Пер. с англ. / Вступ. ст. с [5-56] С. Г. Сорокиной; Общ. ред. В. В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

25. Веллінк Н. Ініціативи Базельського Комітету щодо подолання фінансової кризи (виступ перед Комітетом з економічним і валютним питанням Європейського парламенту (ECON), Брюссель) / Н. Веллінк // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку «Україна фінансова» – 30 березня 2009 р.

26. Вітер Д. В. Інституціоналізація чи економічна свобода: Еволюція концептуальних поглядів на процеси міжнародної інтеграції / Д. В. Вітер // Економічна теорія. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України. – 2011. – № 3.

27. Витте С. Ю. Национальная экономия и Фридрих Лист / С. Ю. Витте // Вопросы экономики. – 1992. – № 2, 3.

28. Владимиров, К. М. Місцеві фінанси: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / К. М. Владимиров, Н. Г. Чуйко, О. Ф. Рогальський. – К.: Кондор, 2009. – 352 с.

29. Власюк О. С. Забезпечення фінансової безпеки як пріоритет модернізації фінансової політики України / О. С. Власюк // Наукові праці НДФІ – 2012. – № 3 (60). – С. 33–40.

30. Волинець В. В. Легітимність державної влади як основа її стабільності і демократизму / В. В. Волинець // Демократія та право: проблеми взаємовпливу і взаємозалежності. – Харків: «Право», 2008. – С. 219-222.

31. Вольчик В. В. Институциональная и эволюционная экономика: Учебное пособие / В. В. Вольчик. – Ростов на Дону: Издательство Южного федерального университета, 2011. – 228 с.

32. Вольчик В. В. Эффективность рыночного процесса и эволюция институтов / В. В. Вольчик // Известия высших учебных заведений. Общественные науки. – 2002. – № 4. – С. 43-50.

33. Волынский Г. Проблемы переходной экономики Украины / Г. Волынский. – Х.: ХНУ, 2001. – 140 с.

34. Воробйов Є. М. Економічна теорія: посібник для вищої школи / Є. М. Воробйов, А. А. Гриценко, В. М. Лісовицький, В. М. Соболєв. – Харків, Київ: ТОВ «Карвін», 2003. – 704 с.

35. Гаджиев К. Внешняя політика в поле пересечения морали и власти / К. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 10. – С. 68.

36. Геєць В., Гриценко А. Економіка і суспільство: непізнані грані взаємовпливу / В. Геєць, А. Гриценко // Економіка України. – 2012 № 3(604). – С. 4-24.

37. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред.акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т економічного прогнозування; Фенікс, 2003. – 1008 с.

38. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4-20.

39. Геец В. М. Общество, государство и экономика: единство и противоречия / В. М. Геец. – М.: Институт экономики, 2012. – 66 с.

40. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – К.: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 864 с.

41. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні / В. Геєць // Фінанси України. – 6/2010. – № 15-19. – С. 3-15.

42. Геець В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? / В. М. Геєць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4-20.

43. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 [2] с., 1 л. портр. – (Филос. наследие). С.44-524.

44. Герасименко В. В. Теория переходной экономики. Т.1. Микроэкономика: учебное пособие / В. В. Герасименко. – М.: ТЕИС, 1997. – 318 с.

45. Гладкий Ю. Н. Основы региональной политики / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев. – СПб, 1998. – 659 с.

46. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зломі тисячоліть: (Монографія) / В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 1999. – 240 с.

47. Горбач Л. М. Міжнародні економічні відносини: Підручник / Л. М. Горбач, О. В. Плотніков. – К.: Кондор, 2004. – 264 с.

48. Горкіна Л. Кооперація у контексті ліберально-демократичної концепції модернізації суспільства / Л. Горкіна // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 4-15.

49. Гринберг Р. С. Свобода и справедливость. Российские соблазны должного выбора / Р. С. Гринберг. – М.: Магистр, Инфра-М, 2012.

50. Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. Теоретические аспекты экономического развития России / Р. С. Гринберг, А. Я. Рубинштейн // Экономическое возрождение России Спб. [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://ekvr.narod.ru/revival6.htm

51. Гринберг Р. С. Экономическая социодинамика / Р. С. Гринберг, А. Я. Рубинштейн. – М. ИСЭПРЕСС, 2000. – 278 с.

52. Гриценко А. А. Иерархия и сетевые структуры в институциональной архитектонике экономических систем / А. А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ; Серия: экономическая. – 2007. – Выпуск 31-1. – С. 51-55.

53. Гриценко А. А. Концептуальні основи переходу до нової парадигми монетарної політики / А. А. Гриценко // Економка України. – 2009. – № 2. – С. 31-41.

54. Гриценко А. А. Методологічні основи модернізації України / А. А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 38-47.

55. Гриценко А. А. Модернізація політико-економічних функцій держави // / Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ: тези доповідей, (Харків, 17–19 жовтня 2013 р.) Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2013. – С. 487-490.

56. Гриценко А. Особливості інституційної архітектоніки українського суспільства XXI століття / А. Гриценко // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с. – С. 155-172.

57. Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег / А. А. Гриценко. – К.: Основа, 2005. – 192 с.

58. Гриценко А. А. Структура рыночной трансформации инверсионного типа / А. А. Гриценко // Экономика Украины. – 1997. – № 1.

59. Гриценко С. А. Экономические преступления как институциональные девиации / С. А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ; Серия: экономическая. – 2007. – Выпуск 31-3. – С. 17-21.

60. Гришина И. А. Формирование эффективных институтов в условиях системной трансформации экономики России / И. А. Гришина // Научные труды ДонНТУ; Серия: экономическая. – 2007. – Выпуск 31-2. – С. 154-159.

61. Грущинська Н. М. Модернізація інституційного базису реалізації експортно-інноваційної моделі міжнародної спеціалізації / Н. М. Грущинська // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 4 (61). – С. 181–186.

62. Дегтярев А. А. Основы политической теории: Учеб. пособие / А. А. Дегтярев. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.

63. Дементьев В. Е. Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики / В. Е. Дементьев // Российский экономический журнал. – 2004. - № 8. – С. 46-65.

64. Дементьєв В. В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? В. В. Дементьєв // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С.75-92.

65. Дементьев В. В. Экономика как система власти: (Монография) – Донецк: «Каштан», 2003. – 399 с.

66. Дергачова В. В. Аналіз макроекономічних індикаторів економічного зростання України в контексті національної безпеки / В. В. Дергачова // Наукові праці НДФІ. – 2012. – №4 (61). – С. 150–159.

67. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

68. Деркач І. О., Шагарова В. М. Імітаційна модель бюджетного процесу великого міста / І. О. Деркач, В. М. Шагарова // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 149–154.

69. Диха М. В. Стратегічне регулювання соціально-економічної сфери: проблеми, цілі, пріоритети / М. В. Диха // Фінанси України. – 2012. – №7. – С. 47-59.

70. Долишній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети: (Монографія) – К.: Наукова думка, 2006. – 515 с.

71. Дудич В. В. К вопросу об импорте экономических институтов в современной экономической модели / В. В. Дудич // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2009. - № 2 (140): Экономика. – Вып.18. – С. 83-88.

72. Евстигнеев Р. Н. Цикличность переходного периода / Р. Н. Евстигнеев // Вопросы философии. – 1993. – № 11.

73. Елєрс Герд. Управління державним боргом: завдання, цілі, учасники / Герд Елєрс // Фінанси України. – 2014. – № 1 (218). – С. 7-22.

74. Євтушенко Н. М. Визначення напрямів та шляхів розвитку бюджетної політики України в кризовий період / Н. М. Євтушенко // Наукові праці НДФІ. – 2009. – №2 (47). – С. 43–53.

75. Єфіменко Л. М. Роль політичних інститутів у формуванні економічної безпеки держави / Л. М. Єфіменко // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 94–97.

76. Завельский М. Институциональные изменения и экономическое развитие / М. Завельский // Экономика и математические методы. – 1998. – том 34, вып. 3. – С. 18-28.

77. Задорожный Г. В. Экономическая безопасность и теневая экономика / Г. В. Задорожный, П. А. Ищенко, С. В. Тютюнникова. – Х.: ХІБМ, 1999. – 206 с.

78. Задорожний Г. В. Соціальні пріоритети в транзитивній економіці: збірник наукових праць / Г. В. Задорожний [та ін.]. – Х.: ХІБМ, 1999. – 236 с.

79. Задорожний Г. В. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Х.: ХІМБ, 2006. – 230 с.

80. Задорожний Г. В. Комплексне дослідження людського потенціалу України: Наши рецензии / Г. В. Задорожний // Социальная экономика. – 2009. – № 1. – С. 253-255.

81. Задорожный Г. В. Неоэкономика как интеллектономика: Экономическая теорія на пороге XXI века – Т. 5 / Г. В. Задорожный, О.В. Бервено // Неоэкономика. – М.: Юристъ, 2001. – С. 91-112.

82. Звіт Головного управління Державного казначейства України в Харківській області «Про виконання обласного бюджету Харківської області за 2009 рік».

83. Звіт Головного управління Державного казначейства України в Харківській області «Про виконання обласного бюджету Харківської області за 2010 рік».

84. Звіт Головного управління Державної казначейської служби України в Харківській області «Про виконання обласного бюджету Харківської області за 2011 рік».

85. Звіт Головного управління Державної казначейської служби України в Харківській області «Про виконання обласного бюджету Харківської області за 2012 рік».

86. Звіт Головного управління Державної казначейської служби України в Харківській області «Про виконання обласного бюджету Харківської області за 2013 рік».

87. Зуев А., Мясникова Л. Непредсказуемые последствия (новый мировой порядок в контексте инновационного постмодернизма) / А. Зуев, Л. Мясникова // Свободная мисль. – 2002. – № 1. – С. 60.

88. Калюжный И. Л., Калюжная Т. В. Синергизм как фактор экономической эффективности интенсификации инноваций / И. Л. Калюжный, Т. В. Калюжная // Севастопольский национальный технический университет [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/1308/1/econom.73.2005.167-175.pdf

89. Канов А. Государственная собственность в экономической системе общества: некоторые теоретические аспекты / А. Канов // Экономика Украины. – 1996. – № 2.

90. Капелюшников Р. И. И еще раз – о теореме Коуза (критические заметки) / Р. И. Капелюшников // Экономический вестник Ростовскогогосударственного университета. – 2006. – Т. 4, № 3. – С. 41–53.

91. Капелюшников Р. Рональд Коуз или Сотворение рынков (послесловие) / Р. Капелюшников . – М.: Новое издательство, 2007. – С. 202-220.

92. Карачеровский В. Высокотехнологическое развитие и либеральная парадигма / В. Карачеровский // Свободная мысль. – 2009. – № 8. – С. 46.

93. Катасонов В. Ю., проф., д.э.н., председатель Русского экономического общества им. С. Ф. Шарапова. США – спонсор мирового террора. Бегство из Америки: процесс набирает обороты / В. Ю. Катасонов. – 17.10.2013 [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://usa-error.livejournal.com/18072.html

94. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. с. англ. А. Г. Милейковский, И. М. Осадчая. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.

95. Кирдин С. Теория и практика современного развития отрицают методологию индивидуализма / С. Кирдин // Экономист. – 2008. – № 8. – С. 58-77.

96. Кирюшин П. Малый и средний бизнес в России / П. Кирюшин // Международные процессы: журнал теории международных отношений и мировой политики. Мировой бизнес и политическая власть [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://www.intertrends.ru/twenty-fifth/014.htm

97. Клейнер Г. Б. Российские предприятия на пути в XXI век / Г. Б. Клейнер // Путь в XXI век: стратегические проблемы и перспективы российской экономики / Рук. авт. коллектива Львов Д. С. – М.: ОАО «Экономика», 1999.

98. Кноглер М., Сєкарєв О. Ринкова реформа і регіональна політика / М. Кноглер, О. Сєкарєв // Економіка України. – 1995. - № 1. – С. 65.

99. Ковальчук В. Легітимність та легальність державної влади: теоретико-правовий аспект / В. Ковальчук // Юридична Україна. – 2008. - № 8. – С. 4-8.

100. Ковальчук В. Проблема легітимності державної влади в контексті теорії народовладдя / В. Ковальчук // Вісник Академії правових наук України. – 2008. - № 2. – С. 232-243.

101. Кокрейн Дж. Полу Кругману, переставшему быть экономистом // Деловые новости 15.09.09 [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://slon.ru/economics/polu_krugmanu_perestavshemu_byt_ekonomistom-134404.xhtml

102. Колодій А. Випробування демократією: проблема інституційного "перезавантаження" в Україні / А. Колодій // Доповідь на VI Міжнародній конференції. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні. – К. 21-23 травня 2009 [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://political-studies.com/?p=310.

103. Колодко Гжегож В. Новий Прагматизм або економіка і помірності / Гжегож В. Колодко // Економіка Україна. – 2013. – № 11. – С. 13–29.

104. Кондрашихін А. Б. Інноваційні засади соціально-економічного розвитку регіону: структурно-інституціональний аспект / А. Б. Кондрашихін // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 177–183.

105. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: (Монографія за заг. ред. Я. А. Жаліла). – К.: НІСД, 2005. – 388 с.

106. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (зі змінами і доповненнями).

107. Концептуальні засади регіональної політики України // Матеріали конф. Київ 08.10.99. – К.: Б. в., 1999. – С. 41.

108. Корнівська В. О. Інститути розвитку в контексті соціоінституційного та соціоментального клімату українського суспільства / В. О. Корнівська // БізнесІнформ. – 2012. – № 2. – С. 10-13.

109. Корнівська В. О. Сучасні тенденції розвитку глобального економіко-інституційного простору / В. О. Корнівська // Економічна теорія. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України. – 2011. – № 3.

110. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. Б. Пинскер. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с.

111. Кричевська Т. О. Можливості підвищення ефективності грошово-кредитного стимулювання економіки (досвід Бразильського банку розвитку) / Т. О. Кричевська // Економіка України. – 2014. – № 3 (628). – С. 20-42.

112. Кротов М. И. Политико-экономические проблемы российской модернизации / М. И. Кротов // Евразийский международный научно-аналитический журнал "Проблемы современной экономики". Комитет Совета Федерации по делам Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://sngcom.ru/publication/2010/09/14/politiko-ekonomicheskie-problemy-rossiiskoi-modernizatsii.html

113. Кругман П. Почему экономическая наука бессильна // Деловые новости [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://slon.ru/economics/pochemu_ekonomicheskaya_nauka_bessilna-130856.xhtml

114. Крючкова І. В., Попельнюхов Р. В. Вплив фінансово-економічної кризи на інвестиційну діяльність в Україні / І. В. Крючкова, Р. В. Попельнюхов // Фінанси України – 2010. – №8. – С. 15–23.

115. Кузнецов В. И. К теории переходной экономики / В. И. Кузнецов // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 12.

116. Лапин Н. И. Социокультурная трансформация России: либерализация versus традиционализация / Н. И. Лапин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том 3, № 3. – С. 32-38.

117. Лар'яновський І. С. Соціокультурні трансформації та проблема цінностей [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Philosophia/55145.doc.htm

118. Левин Б. Одержимість грошима вбиває нас / Б. Левин // Економічна правда [Електронний ресурс]: – режим доступу: www.epravda.com.ua/columns/2012/03/201319005/.

119. Леонтьев В. Экономические эссе: Теории исследования, факты и политика: Пер. с англ. В. Г. Гребенников, И. И. Андреева. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.

120. Лисин В. С. Институциональные аспекты экономических реформ реформ в России : (Монография) 2-е изд. доп. и перераб / В. С. Лисин. - М.: Высшая школа, 2000. – 144 с.

121. Лондар С. Л. Європейська фіскальна консолідація: який досвід варто використати Україні? / С. Л. Лондар // Фінанси України. – 2014. – № 1 (218). – С. 39-54.

122. Любашиц В. Я., Теория государства и права / В. Я. Любашиц, А. Ю. Мордовцев, И. В. Тимошенко. – Ростов-на-Дону: Издательский Центр «Март», 2002. – 512 с.

123. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник / Пер. с англ. – М.: Инфра-М, 1999. – 399 с.

124. Малий І. Інституційна особливість України як чинник деформації ринкових принципів / І. Малий // Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. – Х.: ХНУ, 2005. – 236 с. – С.108–109.

125. Малышев Б. Критика критики теоремы Коуза / Б. Малышев // Вопросы экономики. – 2002. – № 10. – С. 100–102.

126. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения: Пер. И. А. Вернер. – М.: Библиотека экономистов, 1895. – 250 с.

127. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії: Підручник / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко, Г. Ю. Дарнопих. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 478 с.

128. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики: Том 2 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Издательство политической литературы, 1984. – 643 с.

129. Марчак Д. Как провести девальвацию, сохранив курс гривны стабильным / Д. Марчак [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://forbes.ua/nation/1353344-kak-provesti-devalvaciyu-sohraniv-kurs-grivny-stabilnym

130. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2006. – 644 с.

131. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т.: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1993. Т. 1. – 1993. – 310 с.

132. Меморандум о сотрудничестве с МВФ. Официальный перевод Национального Банка Украины 10.08.2010 [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://glavcom.ua/articles/1467.html

133. Меркулова Т. В. Общественные блага и сотрудничество: Эксперименты и результаты / Т. В. Меркулова // Наукові праці ДонНТУ. Серія економічна. – 2009. – Випуск 37-1. – С. 56-62.

134. Меркулова Т. В. Развитие электронного правительства в Украине на фоне мировых тенденций / Т. В. Меркулова, Е. Ю. Кононова // Журнал институциональных исследований. – 2010. – № 4. – С. 47-58.

135. Меркулова Т. В. Эффект Лаффера в неоклассической теории и неоинституционализме / Т. В. Меркулова // Научные труды ДонНТУ; серия: экономическая. – 2007. – Выпуск 31-1. – С. 207-212.

136. Мигранян А. Конец России / А. Мигранян // Свободная мысль. – 2002. – № 7. – С. 4-12.

137. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник / П. П. Микитюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 295 с.

138. Місцеві бюджети в умовах кризових явищ і реформування: (Монографія) за заг.ред. О.Л. Яременка. – Х.: ХІФ УДУФМТ, 2011. – 184 с.

139. Міщенко В. І. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в умовах кризи / В. І. Міщенко, А. В. Сомик, Р. С. Лисенко. – К.: Центр наукових досліджень НБУ (випуск 16), 2010. – 96 с.

140. Моисеев С. Р. Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики / С. Р. Моисеев // Финансы и кредит. – 2002. – № 18. – С. 38-51.

141. Мусин М. Об основном законе эпохи управленческого империализма / М. Мусин // Экономические стратегии. – 2005. – № 5–6. – С. 136-143.

142. Наркізов М. М. Інститут фінансового вирівнювання як інструмент державного регулювання розвитку регіонів // Вісник економіки транспорту і промисловості (Українська Державна академія залізничного транспорту). – 2010. – № 31. – С. 194-197.

143. Наркізов М. М. Інституційні особливості розвитку України в умовах ринкової трансформації / М. М. Наркізов // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна: Серія «Економічна». – 2010. – № 961. – С. 76-79.

144. Наркізов М. М. Ключові фактори забезпечення стабільності функціонування соціально-економічної системи / М. М. Наркізов // Науковий журнал «Бізнес інформ». – 2015. – № 3. – С. 18-22.

145. Наркізов М. М. Методи оцінки сталого соціально-економічного розвитку як атрибут реалізації регіональної політики // О. Л. Яременко, М. М. Наркізов / Науковий журнал «Зовнішня торгівля: Економіка, фінанси, право» (УДУФМТ). – 2011. – № 5(58). – С. 72-76.

146. Наркізов М. М. Особливості фінансово-економічної кризи в Україні / М. М. Наркізов // Науковий вісник: Економічні науки. – Чернівці: Буковинська Державна фінансова академія. – 2011. – Випуск 2(21). – С. 160-168.

147. Наркізов М. М. Програмно-цільовий метод як інструмент реалізації ефективного бюджетного планування / М. М. Наркізов // Вчені записки Університету «КРОК». – К.: Ун-т економіки та права «КРОК». – 2012. – Випуск 32. – С. 181-186.

148. Наркізов М. М. Реалізація ефективної регіональної політики в Україні / М. М. Наркізов // Вісник економіки транспорту і промисловості (Українська Державна академія залізничного транспорту). – 2011. – № 34. – С. 408-411.

149. Наркізов М. М. Розвиток системи розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів в Україні / М. М. Наркізов // Трансформація фінансових відносин в умовах економічної глобалізації: Матеріали IV міжнародного симпозіуму (ХІФ УДУФМТ). – 2011. – С. 255-256.

150. Наркизов Н. Н. «Экономика знаний» как необходимый элемент современного экономического развития / Н. Н. Наркизов // Международная научно-практическая конференция «Наука и образование в XXI веке». – 2013.

151. Небава М. Теорія макроекономіки / М. Небава. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. – 396 с.

152. Независимая ассоциация банков Украины [Электронный ресурс]: – режим доступу: http://tristar.com.ua/2/news/

153. Некипелов А. Д. Стратегия и тактика денежно-кредитной политики России и Украины и мировой экономический кризис: Сборник статей российских и

украинских ученых / А. Д. Некипелов, М. Ю. Головнин. – М.: Институт экономики РАН, 2010. – 300 с.

154. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории / А. Нестеренко // Вопросы экономики. – 1997. – № 3.

155. Николгорский Д. Институциональные предпосылки экономического роста в России / Д. Николгорский // Вопросы экономики. – 1997 – № 11.

156. Носова С. С. Экономика: Базовый курс лекций для вузов / С. С. Носова, А. А. Талахадзе. – М.: Гелиос АРВ, 2001. – 640 с.

157. Норт Д. С. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

158. Нуреев Р. М. Очерки по истории институционализма / Р. М. Нуреев. – Ростов на Дону: «Содействие – XXI век». – 2010. – 415 с.

159. О деятельности финансовых институтов развития. Материалы к заседанию Совета по конкурентоспособности и предпринимательству при Правительстве Российской Федерации [Електронний ресурс]: – режим доступа: http://www.rttn.ru/_files/fileslibrary/97.doc#_Toc185141793

160. Олейник А. Н. Институциональная экономика: Учеб. пособие / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.

161. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп: Пер. с англ. – М.: ФЭИ, 1995. – 174 с.

162. Оруэлл Дж. 1984 / Пер. с англ. Голышев В. П. – М.: Прогресс, 1989.

163. Основы экономической теории: Принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь / У. Базелер [и др.]. – СПб: Питер, 2000. – 800 с.

164. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности: Пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 447 с.

165. Оцінка результатів діяльності Ради міністрів Автономної республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій за 2009 рік: відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007

року № 833: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/publish/category?cat_id=170898

166. Панасенко А. Между Кейнсом и Тетчер / А. Панасенко // Еженедельник 2000 – Аспекты. – К.: 2002. – № 49 (151).

167. Перспективи інноваційного розвитку України: Зб. наук. ст. за ред. Я. А. Жаліла (серія «Безпека економічних трансформацій», випуск 21). – К.: Альтерпресс, 2002.

168. Петраков Н. Демократия и новый передел мира / Н. Петраков // Свободная мысль. – 2006. - № 7–8. – С. 45-56.

169. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу: Навчальний посібник / Під заг. ред. І. Ф. Щербини; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – К.: Нора-Друк, 2011. – 104 с.

170. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2013.

171. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы: Препринт № 98/004 / В. М. Полтерович. – М.: Российская экономическая школа, 1998. – 42 с.

172. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3.

173. Полянский Ф. Я. История экономической мысли: Курс лекцій; Часть вторая / Ф. Я. Полянский. – М.: Изд-во Московского университета, 1964. – 488 с.

174. Понедельник откроет новую эру на финансовых рынках мира // РИА новости от 07 августа 2011 года [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://news.mail.ru/economics/6515270/?frommail=1

175. Попов В. В. Три капельки воды: записки некитаиста о Китае / В. В. Попов. – М.: Дело, 2002. – 184 с.

176. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти: Закон України від 01 грудня 2006 року № 424-V (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2013.

177. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06 грудня 2012 року № 5515-VI (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2013.

178. Про деякі питання проведення експерименту із запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 09 липня 2010 року № 679 (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2013.

179. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1490-III (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2013.

180. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 № 476 // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2010.

181. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 № 1001 // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2009.

182. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку: Наказ Державного комітету статистики України від 15 квітня 2003 року № 114 // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2012.

183. Про затвердження Програми економічного і соціального розвитку Харківської області на 2010 рік: Рішення обласної ради від 17 червня 2010 року № 1703-V.

184. Про затвердження Програми економічного і соціального розвитку Харківської області на 2011 рік: Рішення обласної ради від 17 лютого 2011 року № 76-VI.

185. Про затвердження Програми економічного і соціального розвитку Харківської області на 2012 рік: Рішення обласної ради від 01 березня 2012 року № 348-VI.

186. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 19 листопада 1991 року № 1560-XII (із змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2012.

187. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 року № 40-IV (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2012.

188. Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 травня 2001р № 341/2001. // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2011. – 11 с.

189. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2014.

190. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2014.

191. Про Основні напрямки бюджетної політики на 2015 рік: Проект Постанови Верховної Ради України // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2014.

192. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 жовтня 2006 року № 504-р // Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА», 1991-2009.

193. Прутська О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці / О. Прутська. – К.: Логос, 2003. – 256 с.

194. Прутська О. Особливості інституційної архітектоніки перехідної економіки України / О. Прутська // Інституційна архітектоніка та механізми

економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 173-176.

195. Радева М. Н. Институциональные матрицы в экономике / М. Н. Радева [Електронний ресурс]: – режим доступа: http://www.be5.biz/ekonomika1/r2012/1352.htm.

196. Радіонов Ю. Д. Управлінські рішення як фактор неефективного використання бюджетних коштів / Ю. Д. Радіонов // Економіка України. – 2012. – № 12(613). – С. 41-50.

197. Райзберг Б. А. Курс экономики: Учебник – 3е издание дополненное / Б. А. Райзберг. – М.: ИНФРА–М, 2000. – 716 с.

198. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. – 2-е изд. испр. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.

199. РБК-Украина,16.09.2011 [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show /velikobritaniya-podaet-isk-na-etsb-iz-za-novyh-pravil-vedeniya-16092011012800.

200. РБК-Украина, [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://www.rbcua.com/rus/news/zvr-ukrainy-mae-vyrosli-mlrd-doll-1433427289.html

201. Рекомендации ФАТФ. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения / Пер. с англ. – М.: Вече, 2012. – 176 с.

202. Річний звіт Національного банку України за 2012 рік: Рішення Ради Національного банку України від 25 квітня 2013 року № 10.

203. Річний звіт Національного банку України за 2013 рік: Рішення Ради Національного банку України від 24 квітня 2014 року № 13.

204. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764.

205. Рибак С. О. Інституційні реформи фінансової сфери й економічна модернізація: Економетрична ілюстрація / С. О. Рибак, Л. Л. Лазебник // Економічна теорія. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України. – 2011. – № 1.

206. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження: (Монографія) / С. А. Романюк. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 3.

207. Рональд Джонс. Соотношения между факторами и теорема Хекшера-Олина: Пер. с англ. – М.: С. 236-247.

208. Рубан Ю. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: (Монографія за заг. ред. Ю. Г. Рубана). – К.: НІСД, 2008. – 744 с.

209. Рубинштейн А. Я. К теории рынков «опекаемых благ»: доклад на Секции экономики Отделения общественных наук РАН 25.03.2008 / А. Я. Рубинштейн. – М.: Институт экономики, 2008. – 63 с.

210. Рубинштейн А. Я. Нормативный вектор в экономическом анализе: методология, теория, политика. Представленный доклад продолжение исследований в области «Экономической социодинамики» [Электронный ресурс]:–режим доступа: http://regconf.hse.ru/uploads/11ff29c8b84069ad7ed280b69f7602bb2fb305da.docx

211. Руденко-Сударєва Л. В. Соціально-економічні стратегії регіонального розвитку: кластерний підхід / Л. В. Руденко-Сударєва // Наукові праці НДФІ. – 2012. – №4 (61). – С. 159–169.

212. Самуэльсон П. Основания экономического анализа./ Пер. с англ. под ред. П.А. Ватника. – Спб.: Экон. шк., 2002. – 604 с.

213. Самуельсон П. Экономика: 18-е изд.; Пер с англ. / П. Самуельсон, В. Нордхаус — М.: «Вильямс», 2006. — 1360 с.

214. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. Экономические софизмы; Экономические гармонии / Фредерик Бастиа; [сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. – М.: Дело: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000. – 232 с.

215. Сидорович А. В. Основы национальной экономики: учебное пособие. МГУ им. М. В. Ломоносова – 2е издание переработанное и дополненное / А. В. Сидорович. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001. – 832 с.

216. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. – 656 с.

217. Скірський І. В. Інститут юридичної відповідальності держави перед особою [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/3274/%B2

218. Слободчук М. С. Закономірності формування нової інституційної структури економіки України / М. С. Слободчук, Г. В. Стадник, О.Л. Яременко // Актуальні питання ринкової трансформації економіки України. Збірник наукових праць. – Х., 1996.

219. Смелзер Н. Социология: Пер. с англ.; науч. редактор издания на рус. языке проф. В. А. Ядов. – М.: «Феникс», 1994. – 848 с.

220. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. – М.: Соцекиз, 1962. – 684 с.

221. Соболев В. Н. Введение в мировую рыночную экономику / В. Н. Соболев, С. В. Тютюнникова. – Х.: НТУ «ХПИ», 2006. – 528 с.

222. Соболєв В. М. Інституційні чинники розвитку фінансового сектору економіки в умовах ринкової трансформації: (Монографія) / кол. авторів за заг. ред. д. екон. наук, проф. В. М. Соболєва. – К.: УБС НБУ, 2010. – 350 с.

223. Соболев В. М. Механизмы борьбы с отмыванием денежных средств и их эффективность / В. М. Соболев // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна (серія економічна № 580). – Х.: ХНУ, 2003.

224. Соболев В. Формирование рыночной инфраструктуры в переходной экономике индустриального типа: Общие черты и особенности в Украине / В. Соболев. – Х.: ХНУ, 1999. – 303 с.

225. Соколов С. В. Социальная философия / С. В. Соколов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 431 с.

226. Соколова А. В. Монетарная политика и фискальный стресс в монетарном союзе: препринт WP12/2013/02 / А. В. Соколова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан. (800 КБ). – М.: Изд. дом

Высшей школы экономики, 2013. – 31 с. – (Серия WP12 «Научные доклады Лаборатории макроэкономического анализа»).

227. Солтис В. В. Політична економія: навчальний посібник / В. В. Солтис, Ю. М. Лелюк, В. Ф. Іванюта. – К.: Зовнішя торгівля, 2007. – 432 с.

228. Спенсер Г. Основания социологии / Г. Спенсер. – Спб.: 1898. – т.1. – 423 с.

229. Стельмах В. С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін: (Монографія) / В. С. Стельмах. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.

230. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1999. – № 7. – С. 8.

231. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора: Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

232. Стратегия и тактика денежно-кредитной политики России и Украины и мировой экономический кризис. Сборник статей российских и украинских ученых / Отв. ред. академик РАН А. Д. Некипелов, к.э.н. М. Ю. Головнин. – М.: Институт экономики РАН, 2010 – 300 с.

233. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Рішення обласної ради від 23 грудня 2010 року (III сесія VI скликання). – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2010. – 111 с.

234. Сухарев М. В. Социальные антиинституты / М. В. Сухарев // Электронный журнал «Экономическая социология». – 2004. – т. 5. – № 5. – С. 63-73. [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://ecsoc.msses.ru/issues/2004-5-5/index.html

235. Счетчик государственного долга США зашкалило // РБК весь мир [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://top.rbc.ru/economics/11/10/2008/252193.shtml

236. Тамбовцев В. Л. Международное публичное право: неоинституциональный подход…; Авдашева С., Шаститко А. Экономика уголовных

санкций за нарушение антимонопольного законодательства // Вопросы экономики. – 2010. – № 1. – С.129-142.

237. Тарасевич В. Н., Инстит.архитектоника и динамика эк.преобразований. Экуника: гипотезы и опыты / В. Н. Тарасевич. – М.: ТЕИС, 2008. – 565 с.

238. Тарасевич В. М. Про орієнтири і напрями виходу з кризи / В. М. Тарасевич // Економіка Україна. – 2013. – № 9. – С. 4–18.

239. Тарасевич В. М. Про цивілізаційне вимірювання світової економічної кризи / В. М. Тарасевич [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua /portal /Soc_Gum/ Vamsu_econ/2009_2/Tarasevich.htm.

240. Тарасевич В. Н. Об институциональной эволюции доцивилизационных универсумных образований / В. Н. Тарасевич // Економічна теорія. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України. – 2008. – № 4.

241. Тауш А. Европейський союз: «Град на холме и Лиссабонская стратегия» / А. Тауш // МЭиМО. – М.: 2007. – № 3. - С. 66,67.

242. Ткачук А. Конкурентоспроможність територій: Науково-практичний посібник / А. Ткачук [та ін.]. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2011. – 252 с.

243. Токар В. В. Структурно-інституційна трансформація на основі інноваційно-інвестиційної діяльності в реальному секторі економіки як чинник зміцнення економічної безпеки України / В. В. Токар // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 225–228.

244. Тютюнникова С. В. Институциональные предпосылки становления среднего класса в трансформационной экономике / С. В. Тютюнникова, О. В. Задоренко // Наукові праці ДонНТУ. – 2007. – Выпуск 31-3. – С. 22-27.

245. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / Науч. ред. и вступ. статья В. С. Катькало; Пер. с англ. Ю. Е. Благова, В. С. Катькало, Д. С. Славянова и др. – СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.

246. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа / О. Уильямсон // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т.1. Вып.3 – М.: Начала-пресс, 1993. – С.39-49.

247. Унковська Т. Є. Чи можливе економічне диво в Україні? / Т. Є. Унковська, Н. І. Демчук // Економіка Україна. – 2013. – № 12. – С. 4–22.

248. Управління Державним бюджетом України: навчальне видання під заг. ред. М. Я. Азарова. – К.: ТОВ «Новий друк», 2010. – 800 с.

249. Федулова Л. І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України / Л. І. Федулова // Економіка України. – 2013. – № 4(617). – С. 15-24.

250. Фишер И. Покупательная способность денег: Пер. с англ.; сост., вступ. статья М. К. Букина, А. М. Семенов. М.: Дело, 2001. – 198 с.

251. Флейчук М., Андрусів Р. Вплив зовнішніх запозичень на соціально-економічний розвиток посттрансформаційних країн / М. Флейчук, Р. Андрусів // Економіка України. – 2012. – № 1(602). – С. 16-26.

252. Фридман М. Капитализм и свобода: Пер. с англ. В. Козловский, И. Пильщиков. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.

253. Фридмен М., Хайек Ф. О свободе / под ред. А. Куряева. – М.: Социум, Три квадрата, 2003. – 182 с.

254. Фролов С. С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. Раздел III. Социальные взаимосвязи. Глава 3. Социальные институты / С. С. Фролов. - М.: Наука, 1994.

255. Фролов Д. П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России: (Монография) / Д. П. Фролов. – Волгоград.: ГОУ ВПО «ВолГУ», 2008. – 462 с.

256. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь у процветанию: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

257. Фуруботн Э., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории: пер. с англ. / Э. Фуруботн, Р. Рихтер. – СПб.: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2005. – 702 с.

258. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва "Catallaxy", 1992. – 304 с.

259. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6(607). – С. 4-12.

260. Хвесик М. А., Сундук А. М. Управління розвитком національної економіки в контексті дії глобальних процесів / М. А. Хвесик, А. М. Сундук // Економіка України. – 2013. – № 3 (616). – С. 4-17.

261. Хикс Дж. Теория экономической истории: Пер. с англ. 2-е стереотип. изд.; Общ. ред. д. э. н. проф. Р. М. Нуреева. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2006. – 224 с.

262. Ходжсон Дж. Институты и индивиды: взаимодействие и эволюция / Дж. Ходжсон // Вопросы экономикики. – 2008. – № 8. – С. 45-60.

263. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории: Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

264. Центр экономического анализа и экспертизы // Евро и Еврозона: 2012-3 Кризис в Европе [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://www.assessor.ru/forum/index.php?t=1881

265. Циганов С. А., Яншина А. М. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації / С. А. Циганов, А. М. Яншина // Економіка України. – 2013. – № 4(617). – С. 4-15.

266. Чаленко О. Ю. Інституційна гіпотеза про ринок, трансакційні витрати та посередництво / О. Ю. Чаленко // Економіка України. – 2012. - № 12(613). – С. 30-40.

267. Челноков В. И. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / В. И. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский. – Тамбов: Тамб. гос. техн. ун-т. – 2002. – 112 с.

268. Чугунов І. М. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання: Навчальний посібник / І. М. Чугунов. - К.: НДФІ, 2005. – 259 с.

269. Чугунов І. Я., Запатріна І. В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету / І. Я. Чугунов, І. В. Запатріна // Фінанси України. – 2008. – № 5 (150). – С. 3-14.

270. Чумак О. В. Конкурентоспроможність регіонів та інвестиційна політика у системі забезпечення економічної безпеки держави / О. В. Чумак // Наукові праці НДФІ. – 2012. – № 3 (60). – С. 122–125.

271. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010 (1(578)). – № 10-13. – С. 4-18.

272. Шаститко А. Институты как общественные блага / А. Шаститко // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. – 1996. – № 5.

273. Шаститко А. Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации) / А. Шаститко // Вопросы экономики. - 1997. – № 7.

274. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Навчально-методичний посібник / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська, Ю. М. Ратушний. – К.: КНЕУ, 2001. – 232 с.

275. Шуман М. Месть Маркса: как классовая борьба формирует мир [Електронний ресурс]: – режим доступу: http: // inosmi.ru/ world/20130327/207399825.html.

276. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): Пер. с нем. – М.: Прогресс. – 1982. – 456 с.

277. Щукин В. Г. Дух карнавала и дух просвещения / В. Г. Щукин // Вопросы философии. – 2008. – № 11. – С. 95-129.

278. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты: Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 407 с.

279. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный аналіз): десять лет спустя. Часть 1. Российские домохозяйства / под редакцией д.э.н. проф. Р. М. Нуреева. – М.: Московский общественный научный фонд, 2010. – 195 с.

280. Юрій С. І. Фінанси: Підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

281. Яковец Ю. В. Стратегия XXI века: инновационное обновление общества / Ю. В. Ядгаров // Закономерности и перспективы трансформации

общества. Материалы к V Международной Кондратьевской конференции. Т. 1. – М.: МФК, 2004. – С. 417.

282. Яковлев А. М. Социология экономической преступности / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1988. – 256 с.

283. Японская инфляция и иена [Электронный ресурс]: – режим доступа: http://articleinfo.moy.su/publ/kroufr_japonskaja_infljacija_i_iena/5-1-0-447

284. Яременко О. Л. Архітектоніка інституційних змін / О. Л. Яременко // Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 70-72.

285. Яременко О. Л. Інституційні ефекти нетрадиційної грошово-кредитної політики: поступова адаптація або фінансова сингулярність? / О. Л. Яременко, О. В. Дмитренко // Економіка Україна. – 2014. – № 2 (627). – С. 4–16.

286. Яременко О. Л. Институциональные основания переходных процессов в экономике: Дис. д-ра экон. наук: 08.01.01 / ХНУ им. В. Н. Каразина – Х.: 1997. – 399 с.

287. Яременко О. Інституційні ризики соціально-економічного розвитку України // Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред.акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с. – С.172-181.

288. Яременко О. Л. Институциональная трансформация экономики Украины: Роль внешних факторов / О. Л. Яременко // Бизнес-Информ. – 1997. – № 4.

289. Яременко О. Л. Лібералізм, економічна свобода і держава / О. Л. Яременко // Наукові дискусії. – 2010. – С. 4-15.

290. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Л. Яременко. – Х.: Основа, 1997. – 186 с.

291. Andersson E. Creativity and regional development / Eke Andersson // Regional Science. – 2005. – Volume 56. – Issue 1. – P. 5 – 20. – ISSN 1435-5597

292. Bartlett Bruce How Supply-Side Economics Trickled Down / Bruce Bartlett // New York Times. – April 6, 2007.

293. Blaug M. Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists / M. Blaug. – Edward Elgar Publishing, 1998. – 328 c.

294. Commons John R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – vol. 21. – P. 648-657.

295. Christopher Frenze The Reagan Tax Cuts: Lessons for Tax Reform // Joint Economic Committee. – April 1996 [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.ronaldreagan.com/forums/ showthread.php?t=22

296. Fighting corruption in Ukraine: a serious challenge Transparency International: The global coalition against corruption. – 31 October 2012 [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.transparency.org/news/feature/fighting_corruption_in_ukraine_a_serious_challenge

297. Global corruption barometer 2009 / Transparency International: The global coalition against corruption. – 02 June 2009 [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://archive.transparency.org/news_room/in_focus/2009/gcb2009

298. Habermas Jurgen. Legitimation Problems in the Modern State. In: Habermas Jurgen. Communication and the Evolution of Society. – London. – 1979. – P. 178-183.

299. Hicks J. R. Mr. Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation: Econometrica 5: 1937. – 159 p.

300. Knack S., Keefer P. Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation // Quarterly Journal of Economics. – 1997. – Vol. 112. – N 4. – P. 1251–1288.

301. Koch R. The 80/20 principle. The secret of achieving more with less / R. Koch. – N.Y.: Currency, 1998. – 302 p.

302. Mankiw N. G. Macroeconomics 5th ed. / N. G. Mankiw. – N.Y.: 2003. – 526 p.

303. Pigou A. C. The economics of Welfare / A. C. Pigou. – London: Macmillan and Co, 1932.

304. Spencer Herbert The study of sociology / H. Spencer // Henry S. King and Co. 65, Cornhill, and 12, Paternoster Row, London, 1873. – 423 p.

305. The Debt to the Penny and Who Holds It. [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.treasurydirect.gov/NP/debt/current

306. WIPO Patentreport: Statistics on Worldwide Patent Activities 2006 // World intellectual Property Organization: ISBN 92-805-1591-8.

307. Wittfogel K. A. Oriental Despotism. A Comparative Study Of Total Power. / K. A. Wittfogel // New Haven, London: 1957. – P. 137.

308. World Official Gold Holdings as of January 2015, [Электронный ресурс]: – режим доступа: https://www.gold.org/research/latest-world-official-gold-reserves /World_Official_Gold_Holdings_as_of_January2015_IFS.pdf

309. World Values Survey Wave 6 2010-2014 [Електронний ресурс]: – режим доступу: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp